

Bilge

YAYIN TANITIM TAHLİL ELEŞTİRİ

ONUNCU YIL MARŞI

Çıktık açık alınla on yılda her savaştan;
On yılda on beş milyon genç yarattık her yaştan.
Başta bütün dünyanın saydığı Başkumandan;
Demir ağlarla öröklü anıyordu dört baştan.

Türk'üz Cumhuriyet'in göğsümüz tunç siperi,
Türk'e durmak yaşarmaz, Türk önde Türk ileri!

Bir hızla kötülüğü, geriliği boğarız,
Karanlığın üstüne güneş gibi doğarız.
Türk'üz bütün başlardan üstün olan başlarız;
Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız.

Türk'üz Cumhuriyet'in göğsümüz tunç siperi,
Türk'e durmak yaşarmaz, Türk önde Türk ileri!

Çizerek kanımızla öz yurdun haritasını,
Dindirdik memleketin yillar süren yasını.
Bütünledik her yönden istiklâl kavgasını,
Bütün dünya öğrendi Türklüğü saymasını.

Türk'üz Cumhuriyet'in göğsümüz tunç siperi,
Türk'e durmak yaşarmaz, Türk önde Türk ileri!

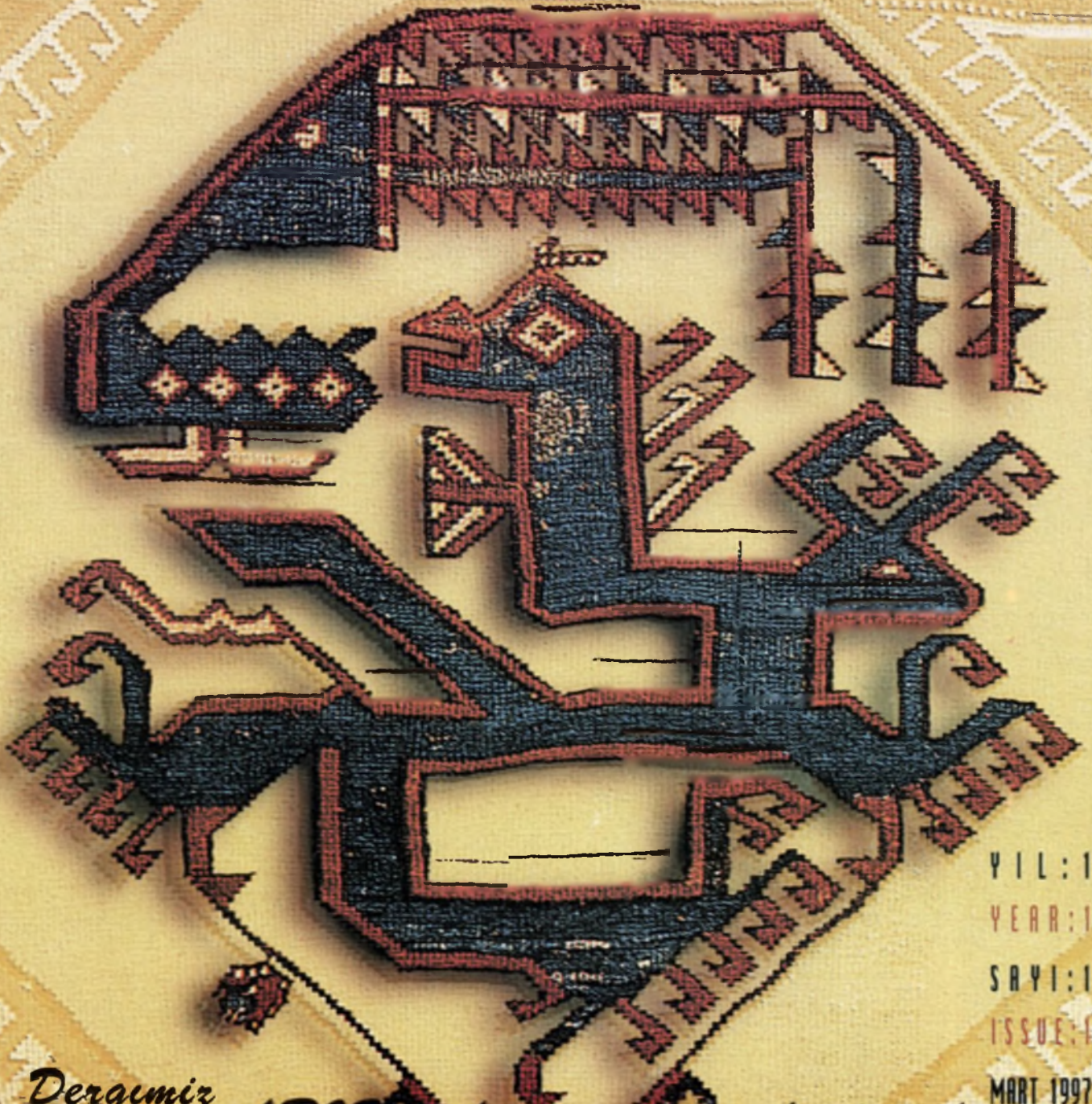
Örnektir milletlere açtığımız yeni iz;
İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz;
Uyduk görüşte bilgiye, gidişte ülküye biz;
Tersine dönse dünya yolumuzdan dönmeyiz.

1997 - BAHAR 12

Türk'üz Cumhuriyet'in göğsümüz tunç siperi,
Türk'e durmak yaşarmaz, Türk önde Türk ileri!

ARIS

Üç Aylık Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi
Quarterly Magazine of Carpet, Weaving & Embroidery Arts
750,000 TL

YIL: 1
YEAR: 1
SAYI: 1
ISSUE: 1
MART 1997

Dergimiz

ARIS'in ikinci sayısı yakında çıkıyor...

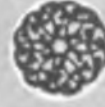
- ONUNCU YIL MARŞI -

Yönetim Yeri
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133
06570 Maltepe/ANKARA
Telefonlar
Santral: 231 23 48
Yazı İşleri: 231 44 26
Abone İşleri: 231 23 47-232 22 57
Belge Geçer (Faks): (0.312) 232 43 21

Abone Şartları
Yıllığı: 480.000 TL
Öğretmen ve Öğrencilere Yıllığı:
400.000 TL.
Dış Ülkeler İçin Yıllığı: 50 \$
Posta Çek Numarası 212938
ISSN 1300 - 283X

Bilge
Yayın Tanıtım Tahlil Eleştiri

Üç Ayda Bir Çıkar

1997 (BAHAR) 12

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH
YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Başkanlığı Adına
Sahibi

Prof. Dr. SADIK TURAL

●
Yazı İşleri Müdürü
İmran BABA
(Merkez Sekreteri)

●
Yayın Kurulu
Dr. Müjgân CUNBUR
Prof. Dr. Cihat ÖZÖNDER
Prof. Dr. Sadık TURAL
Dr. İdris KARAKUŞ
Dr. Hidayet ÖZCAN
Dr. Dursun AYAN
Elmas KILIÇ

●
Yurt Dışı Temsilciliği
Azerbaycan: **Prof. Dr. Kâmil VELİYEV**
Türkmenistan: **Dr. Cebbarmehmet GÜKLENOV**
Kazan: **Renad MUHAMMEDİN**
Kırım: **Şakir SELİM**
Romanya: **Cenan BOLAT**
Nahçıvan: **Ebülfez Kulu AMANOĞLU**
ABD: **Mustafa ÖZCAN**
Tasarım-Baskı: **İL MATBAASI**
Tel: (0.312) 384 28 60

Bu Sayıda

Sadık TURAL	Geçmiş'e ve Gelecek'e Sorumluluk 3
MAKALELER	
Gülzura CUMAKUNOVA	Nooruz Bayramı: Doğa İle İnsanın Bütünlüğünün Simgesi.....5
H. Rıdvan ÇONGUR	Hatıralardan Gerçeklere 8
Fahri TEMİZYÜREK	Usûl-i Cedit Hareketi ve Gaspıralı İsmail Bey.....12
Ebülfez Kulu AMANOĞLU	Kemalizm ve Azerbaycan'ın Millî Kültürü.....16
Mustafa TURAN	Atatürk, Kültür ve Çağdaşlaşma.....19
Soyalp TAMÇELİK	Dünya ve Türkiye Anayasalarında Din ve Lâiklik.....27
KİTAPLAR	
Feyyaz SAĞLAM	"Batı Trakya Türklerinin Bibliyografyası" Üzerine 39
Nevin KORUCUOĞLU	"Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi" 42
Reşide GÜRSES	"Türk Dünyası, Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat" 49
Nâzım POLAT	"Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi" 50
İsmet ÇETİN	"Bir Kitap-Bir Teklif" 53
Bircan ŞİMŞEK	"Stresle Başa Çıkma" 56
Şebnem ERCEBECİ	"Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi" 59
Süleyman KAZMAZ	"Tarihte Âdil Türk İdaresi" 63
Yıldıray ÖZBEK	"Aslanapa Armağanı" 70
Güçmurat SULTANMURADOV	"Geçmişin Yankısı" 75
Selahattin BEKKİ	Dr. Cevat Hey'et'in "Edebiyatşinasi" Adlı Kitabı Üzerine 77
Bayram KAÇMAZOĞLU	"Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları" 79
Dursun AYAN	"Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler" 82
Zehra PİROĞLU	"Eyyûb Peygamber Kıssası" 85
Erol BARIN	Göroğlu 87
ÇOCUK KİTAPLARI	
Hayrettin PARLAKYILDIZ	Ülkücü Ali.....88
DERS KİTAPLARI	
İdris KARAKUŞ	Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın Ders Kitapları Açısından Yeniden Yapılandırılması 90
Songül BOYBEYİ	"Felsefe 1-2 Ders Kitabı" 100
DERGİLER	
Ramazan UYKUR	Bir Dokuma Dergisi: Arış.....102
Azize YASA	"Sanatsal Mozaik" 105
Ayşegül CELEPOĞLU	"Bilig" 108
YAYINLANMAMIŞ TEZLER	
Reşide GÜRSES	"Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Müfredat Programları ve Ders Kitapları, Ana Dili Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme.....115
HABERLER	
Tayyar AKSOY	Sadık Tural'a Onur Üyeliği Beratı.....117
GENEL DİZİN	

Geçmiş'e ve Gelecek'e Sorumluluk

Bilge, çıkış sebebi bakımından, akademik düşünceyi millî bir zeminde tecelli ettirmek; kitap yayını hem teşvik, hem de yayınlanmış olanları değerlendirmek, böylece yayın hayatımızda nitelik ve niceliğin artmasına yol açmak düşüncesini benimsemiştir.

Bilge, Kuvay-ı Milliye ruhunu ve Türkiye Cumhuriyeti'ni yaratanları, önlerinde eğilinecek, borçluluğumuzu aslâ unutamayacağımız insanlar olarak görür.

Bilge, Türk düşüncesini zenginleştirerek sağlam bir gelecek kurmak arzusunu, tarih şuurunun emzirdiği bir hedef olarak kabul eden akademik niyetli bir süreli yayındır.

Bilge'yi millî güç kaynağı olan millî benliğimizi ve millî kimliğimizi koruyan, kollayan, araştıran, yayan ve kendi gibi düşünenlere destek olan bir şuur meşalesi olarak görmek gerekir.

Bilge, Türklüğe mensup bulunmaktan zevk, şeref ve gurur duyan; müslüman olmaktan huzur bulan; akademik zekâyı, siyasi veya ticarî yahut idarî tavır alışlara boğdurtmamak niyetini taşıyan insanların yönlendirdiği bir dergidir. Bilge'nin yazı kurulu Atatürk'ün önderliğinde başlatılan millî mücadeleyi kavrayan; kurulan cumhuriyete sahip çıkan; oluşturulan devlete ve bütünleştirilmeye çalışılan topluma mensupluk duygusuyla bağlı olan insanların, sayıca ve müktedirlik bakımından artmasını özler, bekler, düşünür...

Atatürk'ün kurduğu ve adını soyumuzun adıyla birleştirdiği Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dört ana sütunu vardır: Milliyetçilik, Cumhuriyetçilik, Lâiklik, Demokratik Hukuk Sistemi... Bunlardan dördü de zaman zaman fitne odaklarının açık ve örtülü tehlikesine maruzdur.

Demokrasi ve demokratik cumhuriyet bizim için vazgeçilmez bir yaşayış biçimidir; Türk toplumu millî benlik ve millî kimlik göstergelerini yiktirmeden 21. yy'a demokratik bir cumhuriyet olarak geçmek zorundadır.

Demokrasinin imkânlarını kendi çıkarlarına uygun gelecek biçimde yorumlayan, sonucu fitne, fesat ve bölünme olabilecek tavır alışlar

Prof. Dr. Sadık Tural

AKM Başkanı

doğru değildir. Demokrasinin nimetlerinden istifade edenler, din düşmanlığı da, din bezirgânlığı da; medeniyet düşmanlığı da, Türk kültürünü görmezden gelen uygarlık âşıklığını da yaparken, geçmişe ve geleceğe karşı sorumlulukları olduğunu hatırlamalıdır. Bunları hatırlamada güçlük çekenler, medenî, hukukî, demokratik hak ve imkânlardan faydalanılarak uyarılmalıdır.

Türk toplumu müslümanlık adına, din, iman adına Arap kültürünün veya Fars (Acem) kültürünün boyunduruğuna teslim edilemez, edilmemelidir. Bu devlet ve bu millet demokratik cumhuriyetin nimetlerini hak etmiştir. Demokratik cumhuriyetin Türkiye'deki kurumlaşmış örneği olan bu devlet ve onun hudutlarında yaşayan Türkler, 70 yıldır bu yapıya tahammül edemeyen kuvvetlerin hazırlamaya çalıştığı fitne ve tuzaklarla karşı karşıyadır. Millî mücadele sırasında, cumhuriyetin kurulması döneminde Atatürk ve etrafında kenetlenen millî benliğin baş eğmezliğini bir türlü affedemeyenler, içimizden buldukları birtakım "sebükmağzlar"ı, ya kollektivist komünist bir idare sistemini, ya da İran tipli mollalar sistemini telkin etmeye çalışmışlardır. Biz sade, samimi, merasimsiz müslümanlarız. Sosyalizm ise soyumuzun karakterine en uzak olan bir yönetim biçimi, insanı dışlayan bir rejim anlayışıdır. Biz emeğin tanrılaştırılmasına, haysiyetimizin dışlanması na razı olamayanlarız.

Gerek örtülü, gerek alenen Türk düşünce-sinin içdiş edilmesi için gayret gösteren, para harcayan Avrupa ve Amerika'daki bazı etkili güç odakları ise, bizim teslim olmamız gereken bir oryantalist efendi tavrıyla, çalışmalarını sürdürmektedir.

İslâm, iman ve ibâdet esasları bakımından ferdin hayatını, vicdanı güçlendirmesi anlamında, inşa eden, koruyan ve kollayan bir semavî dindir. İslâm, insan tarafından ortaya konmuş ve kendisinin dışında kalan her türlü düşünüşü reddeden ideolojilere de, felsefî sistemlere de benzemez; o Allah kelâmı bir kitaba dayanır. Dünyada hiç kimse Allah'ın ve Kur'an'ın vekili, avukatı değildir...

İslâm dini, ideoloji de, siyaset de değildir; İslâm, bir ideolojinin veya siyasetin stratejisi yahut takdiği de değildir.

İslâm, insandaki parçalanmışlığı gidererek bütünleştiren bir din iken, onun toplumun parçalanmasına sebepmiş gibi düşünülmesine yol açacak yanlışlıklar yapılmamalıdır.

Bu problemleri siyasetçinin ve yarım aydının sermayesi olmaktan kurtarmanın yolu millî eğitim sisteminin gözden geçirmekten geçer.

Eğitim, insanda, özlenen, beklenen duyuş, düşünüş ve davranışlara yol açmak üzere yapılan örgün ve yaygın faaliyetlerdir: Türk örgün eğitim sistemi,

- a. Emeğin sömürülmemesini,
- b. Zihnin sömürülmemesini,
- c. Taciz veya saldırılara maruz kalınmamasını,
- d. Ülkesinden ve dünyadan haberli insan sayısının artmasını,
- e. Ferdî ve millî ölçekte benlik ve kimlik oluşumunu

istiyorsa, sekiz yıllık eğitim TEMEL ve ZORUNLU hâle getirilmelidir. 6-14/16 yaş grubunda "öğrenmeyi öğrenme" ile mensupluk duyarlılığının temellerini attığımız insan neyi, niçin, nasıl koruyacağını bilebilir. Birtakım çevre veya mesleklerin gürültüleri dikkate alınmadan,

"En birinci vazifem Türk cumhuriyetini, devletini ve bağımsızlığını korumaktır. Muhtaç olduğum kudret bana benlik, kimlik kazandırmış olan atalarımın gelen asil kanda vardır." diyebilenlerin sayısı böyle artar.

Her aydınının hem geçmişe hem de geleceğe karşı sorumluluğu vardır.

Türkiye millî bütünleşmesini yaygınlaştırmak istedikçe, doğudan, batıdan, kuzeyden ve hattâ güneyden "MUHALİF RÜZGÂR" estiğini gördüğümüz ülkelerde, geçmişe ve geleceğe karşı sorumlu olduğumuzun şuuruna eren aydınlar farklı düşündükleri konuları bir kenara bırakıp Millî Bütünlük'ün korunması konusunda el ele vermedirler.

Nooruz Bayramı: Doğa ile İnsanın Bütünlüğünün Simgesi

Kırgızlar için Nooruz bayramının resmî bayram olarak kutlanmaya başlaması bağımsızlığın ilk meyvelerinden oldu. Bütün Sovyet halkları gibi Kırgızlar da soğuk ve korkulu otuzlu yıllarda asırlar boyu kutlanan bu millî bayramına veda etmek zorunda kalmışlardı. Fakat bu yasağı uygulayanlar millî bayramların da milletin dili, gelenekleri, örf âdetleri, kültürü gibi canına, boyuna sinmiş, yaşamının ayrılmaz önemli unsuru olduğunu ve milletin destanlarını, geleneklerini, kültürünü nasıl yaşatıyorsa, bayramlarını da öyle yaşatacağını düşünememişlerdir. Bağımsızlıktan hemen sonra, hattâ özgürlüğün esintisi olan "Perestroyka" yıllarından itibaren Türkler geçmişten gelmiş, kendine özgü değerlerine tekrar sahip çıkmaya başlamışlar ve bağımsızlığını ilân eden genç devletlerin ilk adımlarından biri de millî ve dinî bayramlarına resmîlik kazandırmak olmuştur. Kimi yetmiş yıl, kimi ondan da fazla zamanlar boyu özgürce kutlama olanağından mağdur kalmış milletlerimiz bugün sevinçle ve gururla kavuştuğu bu güzel bayramlarının her memleketteki, yöredeki özelliklerini ortaya çıkarmaya, onu yeni nesillere aktarmaya çalışıyor. Bu özellikler ve çeşitler görünüşünün aslına bakılırsa, Nooruz bayramının aynı zamanda insanla tabiatın bütünlüğünü simgeleyen birtakım genel sembollerden oluşturulduğunu görmemek mümkün değildir. Bu umumiyetin temelinde yatan şeyler, aslında onun "Nevruz" diye adlandırılmasından daha da derin, daha da evrensel ve daha da uzun geçmişe dayalı unsurlara bağlıdır. Nedir bu unsurlar ve onlar günümüz insanına ne tür mesajlar getiriyor?

Şimdi eski gelenek- göreneklerini, kültürünü ve inançlarını son derece titizlikle bugüne kadar yaşatabilen en eski Türk halklarından Kırgızların Nooruz'u kutlama geleneklerinden örnek vererek bu bayramın özünü anlatmaya çalışalım.

Bilinen tarihî kaynaklardan Çin yıllıklarında 9. asırda Yenisey kıyısında yaşayan Kırgızların ilkbahar bayramını kutladıkları hakkında belgeler saklanmıştı. Fakat Nooruz bayramının temelini oluşturan merasimlerin anlamları dikkate alındığında, bu bayramın, yaşantısı doğayla sınırsız bağlı olan Kırgız göçebelerinin tabiat kültürü ile ilgili olduğu ortaya çıkar. Ayrıca Nooruz'un şimdiki bilinen dinlerin çok

Doç. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA

TİKA Üyesi

daha ötesinde, tabiatla insanoğlunun içiçe yaşadığı dönemlerde meydana geldiği anlaşılır. Arkeologlar da bu durumu doğrularak, Nooruz'un 5-6 bin yıllık geçmişinden söz etmektedirler.

Yaşantısı sürekli tabiatla bağlı olan Kırgızlar, her zaman tabiat sırları hakkında bilgiler toplayıp, tecrübelerini destanlar, töreler, âyinler, efsaneler, atasözleri gibi ebedileşmiş formüllerle nesillere aktarmışlardır. Bu formüller ve kullandıkları 12 hayvanlı takvimleri, ayların, mevsimlerin, hattâ günün 24 saatinin bile ayrıntılı olarak belirlenmesi, onların tabiat bilgileri, astrolojik izlenimleri üzerinde kurulmuştur.

Demek ki tabiatın kış uykusundan uyanıp, yeniden doğduğu, yeni bir yılın, yeni bir hayatın başlangıcı olarak "Yeni Gün" adını verdikleri bu bayramları için gece ile gündüzün eşit olduğu, Güneşin iki yarım küreye de eşit miktarda ışık ve ısı saçtığı günü almaları hiç de anlamsız olmamıştır. Eşitliğin ve paylaşmanın Nooruz bayramının felsefi temelini oluşturmasının sebebi de belki bundan kaynaklanmıştır.

İnsanın ilkel yaşamında tabiatı canlandırmaya çalıştığı, etrafındaki nesnelere hep canlı görmeyi hayal ettiği, masallarından, efsanelerinden, mitolojisinden anlaşılmaktadır. İlkel kavimlerin hepsinde insan kendini tabiatla mukayese ediyor. Tabiatı gördüklerinin kendinde, kendinde hissettiği duyguların tabiatla olmasını hep düşlemiştir. Nooruz kutlamaları sırasında yapılan âyin - merasimlerin hepsi adeta insanların tabiatın canlanmasına, yeniden dirilişine kendilerini lâayık bir biçimde hazırlamak ve ona uyum sağlamak, onunla beraber yenilenmek, arınmak, temizlenmek niyetini ifade ediyormuş gibi.

Nooruz'da Kırgızlar yedi gün önceden bayram temizliklerine başlarlar, evler, ağıllar, bahçeler temizlenir, badana-boya yapılır, çamaşırlar yıkanır. İnsanlar da yıkanıp, Nooruz'da güzel bayramlık elbiselerini giyerler. Dargın olanlar barışırlar, evlerdeki bütün odalar tütsülenir ve geleneksel "Alas" duası söylenir:

"Alas!Alas!
Ar balaadan kalas
Eski cıl ketti

Alas!Alas!
Her beladan halas
Eski yıl gitti

Canı cıl keldi
Alas!Alas!
Aydan aman
Cıldan esen çıgalı
Cakşılıktı Tenir berer
Carık kündü kenen berer
Alas! Alas!
Ar balaadan kalas"

Yeni yıl geldi
Alas!Alas!
Aydan sağlıklı
Yıldan esen cıkalım
İyiliği Tanrı verir
Aydınlığı bol verir
Alas! Alas!
Her beladan halas

denir. Kırgızlar tütsüyü ardıç ağacı ile yaparlar. Eski kültürlerin çoğunda ardıç ağacı şifalı bitki, ebediyetin simgesi olarak bilinir. Ardıç meyvelerinin baharlı hoş bir kokusu ve hafif ekşimsi tadı onun çeşitli içki ve yiyeceklere koku ve tat vermek için kullanılmasına neden olmuştur. Avrupa'nın bazı yerlerinde yetişen reçine ardıcı ile Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında yetişen Finike ardıcının da tütsü olarak kullanıldığı bellidir. Kafkasya katran ardıcından ise deri hastalıklarında şifalı sayılan katran alınır.

Kırgızlar da ardıcın bu özelliklerinden istifade ederek onu tütsü ve bebek beşiği malzemesi olarak kullanmışlar. Yeni bir yıla ayak basarken tütsü olarak, ayrıca dünyanın en saf ve masum üyesi olan çocukların beşiği için ardıcın seçilmesi de bu ağacın kutsal ve arı niteliğine, ruhu tutkularından, kötü güçlerin tesirinden arındırma kudretine inanmadan doğan bir hadisedir.

Kırgızların Nooruz'u kutlamaları sırasında suyun, ateşin ve bazı bitkilerin kültürünün çok açık bir şekilde ifade edilmesi, onların yeni yılın ve yeni hayatın başlangıcı olan Nooruz gecesini dünyanın başlangıcı saydıkları bu öğelerin yardımıyla canlandırmak amacından doğmuş olabilir.

Kırgızların Nooruz bayramı âyinlerinde ateş kültüne ayrıca önem verdikleri gözlenir. Nooruz akşamı avlu yakınında büyük ateş yakılır ve insanlar yaşlı genç demeden ateşten atlarlar.

Atlama sırasında:

"Senin kızıl nurun
Maga kelsin
Menin sarı oorum
Saga ketsin"

Senin kızıl nurun
Bana gelsin
Benim sarı hastalığım
Sana gitsin

diye dua ederler. Bu âyinin anlamı da, insanların Nooruz günü sadece yaşadıkları yeri, eşyalarını, bedenlerini değil, kendi ruhlarını, niyetlerini de

temizlemek istemelerini, yeni yıla bedende, canda, gönülden arınmış olarak girme niyetlerini ifade eder. Bazı yörelerimizde koyun, keçi gibi ufak hayvanları da ateşten atlatmaya zorladıkları bilinmektedir.

Ateşten atlandıktan sonra evlerde önceden kap kacaklara doldurulmuş sular dökülür ve insanlar inanca göre evde dolaşan kötü güçleri de suyla beraber dışarı atmış olurlar. Suyun kültü, yani suyun insanın kaderini ve bazı hareketlerini yönlendirebilecek kuvvetine olan güven, Türkler arasında halen yaşamakta olan bir hadisedir. Örneğin, Kırgızlar şimdi de ciddi bir kaza veya hastalık geçiren birilerini eve almadan önce başından kâseyle su döndürüp tükürtürler ve suyu duayla dökerler. Gelin, damadın evine ilk girdiğinde ve bebeği beşiğe ilk defa yatırmadan önce de yapılan bu âyinin anlamının yine suyun tanrısal kudretine inanmaktan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Anadolu Türkleri de yola çıkmakta olan birinin yakınlarına tekrar kavuşması dileklerini arkasından su dökerek belirtirler.

Nooruz'un diriliş, canlanış anlamı bayram için hazırlanan yemeklerle de sembolize edilir. Önceden

çimlendirilmiş olan arpa, buğday gibi hububatlar dövülüp Nooruz günü *Sümölök* veya *Nooruz göcö* denilen yemek pişirilir. Bayram sofrasında da yedi çeşit yemek bulunması şart olduğu gibi sümölöğe de yedi çeşit malzeme katılır. Sümölök herkesle paylaşılır. Bazı Türk boylarında o gün yumurta boyanıp pişirilir; filizlenmiş hububatlardan yapılan sümölök de, yumurta da canlı yaratılışın başlangıcının simgeleridir.

Çağımızda araları iyice açılan ve insanın önüne büyük bir ekolojik problem olarak çıkan insanla tabiat ilişkileri, zamanında mükemmel bir uyum içinde, günlük hayatın temel çizgisi olarak sürdürülmüştür. Her değişimin sebebini de, neticesini de doğadan bulan, doğadan alan ve doğaya veren insanlar bu güzel diyalogu ebedileştirmek için törenler, âyinler, merasimler yapmışlardır... İlk baharda tabiatın yeniden doğuşuna, canlanmasına sevinen ve bu değişikliği kendinde de arayan ilkel insanın isteğinden doğmuştur Nooruz. Nooruz bayramının dinî ve millî sınırları aşan, doğa ile insanın sonsuz bütünlüğünü simgeleyen evrensel ve insanî bir özelliği de işte budur.

ERDEM

Bir Üniversitedir

Aydın Sayılı 1, 2, 3 Özel Sayıları

Çıktı

Hatıralardan Gerçeklere

Cumhuriyet ilân edildiğinde, hiç olmazsa ilk beş on yıl içinde doğmayan, bizden sonraki edebiyatımıza gönül vermiş olan neslin, millî edebiyatın ilk temsilcilerini - hiç olmazsa bazılarını biraz yaşlanmış da olsalar görememiş olmalarına üzülürüm. Türk düşüncesine, sanatına yön veren bu insanların çoğunu bizler görme şansına erdik. Karşı karşıya olduk, oturduk dinledik, sorduk öğrendik; ilgimizi, sevgimizi, saygımızı gösterme imkânı bulduk. Hiç unutmam, Türk Ocakları'nın genç kurucuları arasında yer alan Hamdullah Suphi Tanrıöver, bu unutulmaz insanlardan biridir. Onu dinlerken, hem mütareke günlerinin acısını ve kederini, hem de ilk Meclis'in, Millî Mücadele döneminin yaratıcı ve birleştirici gücü 'Kuvayi Milliye' ruhunun esintisini hissedersiniz. Kürsüde, bazen bir heyecan fırtınası olup esen adam Hamdullah Suphi Bey... Bir şiir, hem de Büyük Millet Meclisi kürsüsünde dört defa okunur mu? Okunur elbet; o şiir, Mehmet Âkif Ersoy'un yazdığı (İstiklâl Marşı) olursa dört defa da okunur, gerekirse kırk defa da!

Kırk yıl kadar önce. Bir gün Türk Ocağı'nın, şimdi Devlet Resim ve Heykel Müzesi halinde kullanılan tarihî binasının üst katındaki geniş salondayız. Kırk elliye yakın genç, çoğu üniversite ve lise öğrencisi; hem seyrediyor hem de kahvesini yudumlayan Hamdullah Suphi Bey'i dinliyoruz. O günlerde geçen bir olaydan I. Dünya Savaşı (Harbî Umumî), Millî Mücadele günlerine uzanıyor, o devir ile ilgili hâtıralarını anlatıyor. Renkli, canlı ifadeyle O, cümlelerini kurar, birbiri ardınca sıralarken, siz de yaşarsınız onun anlattığı hâli; veya dile getirdiği hâdise bir anda gözlerinizin önünde canlanıverir. Onunla birlikte, işgal altındaki İstanbul'un bir meydanında yahut I. Büyük Millet Meclisi'nin ateşli görüşmelerinin yapıldığı bir oturumunda... Bir heyecan dalgası, sizin yüreğinizi de yalar geçer!

Türk Ocağı'nın merkez binasında, o gün Tanrıöver'in anlattıkları kadar, 'anlatış' tarzı, konuşurken yapmış olduğu el kol hareketleri, yüz ifadesi de ilgimizi, dikkat ve hayranlığımızı çekiyordu.

Bir ara, "*Biz geldik, gidiyoruz*" dedi ve ilâve etti:

"*Sizin içinizden de güzel konuşanlar, hatipler çıkacak mı?*"

H. Rıdvan ÇONGUR

Gazeteci - Yazar

O günü, bu sorusunu hiç unutmam. O zaman, üniversiteye başlayalı birkaç yıl olmuş, lise günlerinden beri arada sırada tertip edilen toplantılara, anma günlerine katılan, heyecanını bastırıp kürsüye çıkan, 'Hitabet'in kapısındaki bir 'müptedi' olarak "Evet" demeyi çok isterdim. Çevremde bulunanlar, daha çok genç arkadaşlarım yanlış anlayabilirler diye, belki biraz da sıkılganlığımдан, sesimi çıkaramadım. Kimbilir belki de, gelecek için düşündüklerim, o gün ve o an için bir hayalden ibaretti, yahut bana öyle geldi. O birlikte oluştan çok değil, üç beş yıl sonra Ankara Radyosu'nun genç bir spikeri olarak, radyo mikrofonlarından milyonlarca insana, Hipodrom veya Stadyum'daki törenlerde binlerce insanın önünde naklen yayınlarda, çeşitli salonlarda, meydanlarda bazen yüzlerce bazen binlerce insana ve son onbeş yıldan bu yana da üniversitede (Anadolu, Gazi, Selçuk üniversitelerinde "Güzel Konuşma" derslerinde) binlerce öğrenci ile çeşitli kurumların tertip ettikleri seminer veya kurslarda yetişkin insanlara hitap ediyorum. Bazen, kürsüye çıkarken Hamdullah Suphi rahmetliyi hatırlarım; çoğu zaman da iyi bir hatip olan ve beni güzel konuşma konusunda yüreklendiren babam gelir aklıma...

Bizim, gençlik yıllarımızda tanışıp görüşme imkânı bulduğumuz, bazen gidip ziyaret ettiğimiz, kendilerine sorular sorduğumuz veya konuşmalarını dinleyebildiğimiz, bu kadarıyla yetindiğimiz, yakın tarihimizin şahidi olan insanlar vardı. Bunlar arasında Abdülhak Şinasi Hisar, Remzi Oğuz Arık, Mümtaz Turhan, Nihal Atsız, Nurettin Topçu, Behçet Kemal Çağlar, İsmail Hakkı Baltacıoğlu ve Türk Ocağı'nda geçen bir hatırasını naklettiğim Hamdullah Suphi Tanrıöver ilk aklıma gelen, isimlerini öncelikli olarak sayabileceğim.

Hepsi de ayrıldı aramızdan, ötede yerleri cennet olsun, nür içinde yatsınlar. Gençlikleri ve daha sonraki yılları İstanbul'da geçenler veya bizim gibi zaman zaman, türlü vesilelerle yolu bu şehre düşenler, Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar, Nihat Sami Banarlı, Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç, Nafiz Çamlıbel, Abdülbâki Gölpinarlı, Necip Fazıl Kısakürek, Peyami Safa, Samiha Ayverdi olmak üzere, adlarını sıralamaya kalkışsak sayfalar dolduracak kadar çok edebiyat, fikir, sanat adamıyla birlikte oldular; en azından onları yüzyüze tanımak,

seslerini duymak, sohbetlerinde bulunmak bahtiyarlığına erdiler. Şu veya bu şehir ayrımı yapmadan, Halit Fahri Ozansoy, Ahmet Muhip Dranas, Zeki Velidî Togan, Mehmet Kaplan, Refii Cevat Ulunay, Enver Behnan Şapolyo, Rıfki Melül Meriç, Hilmi Ziya Ülken, Osman Turan, Necati Akder, Nusret Hızır, Burhan Felek, Sabri Esat Siyavuşgil, Suut Kemal Yetkin, Selâhattin Batu, Zeki Ömer Defne, Orhan Şaik Gökyay, Tahsin Banguoğlu, Âsaf Hâlet Çelebi, Nurullah Ataç, Fevziye Abdullah Tansel, Ömer Âsım Aksoy, Kenan Akyüz, Reşit Rahmetî Arat, Mükrimin Halil, Ârif Nihat Asya, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüseyin Namık Orkun, Refik Ahmet Sevengil, Ahmet Kutsi Tecer, Hüseyin Cahit Yalçın, Basri Gocul, Reha Oğuz Türkkân, Halide Nusret Zorlutuna, Osman Atilla, Tarık Buğra, Muharrem Ergin, Emin Erişirgil, Bedri Rahmi Eyüboğlu'nu da bu isim listesine dahil edebiliriz. Bu ilim, edebiyat adamlarının bazılarıyla sınıfta öğrencileri olarak, bir bölümüyle çeşitli kurumlarda, derneklerde üyelik sebebiyle beraber olduk. Bunlardan Behçet Kemal Çağlar rahmetli ile TRT'nin bir Danışma Kurulu toplantısında 'program uzmanı' kadrosunun elemanı olarak yan yana oturduğumuzu söylersek, sakın şaşırmayınız!

Mensubu bulunduğumuz nesil, Cumhuriyet'i takip eden ilk on yıl, hadi onbeş yıl içinde dünyaya geldi; bütün bu kişileri yüzyüze gördü, onlarla oturdu, konuştu veya konuşmalarını dinleyenler arasında bulundu. Bunun, hiç şüphesiz bir faydası var: Bu insanlar bize, kendilerinden önceki nesillerin onlara miras bıraktığı anlayışı taşıdılar, bir edepli ifade şeklini bize de öğrettiler, aşıladılar. Bunun ne olduğunu açıklamamı isterseniz, kelimelerle anlatılması çok zor, hattâ imkânsız. Ancak, görüp yaşanılmak sureti ile edinilecek, öğrenilecek bir şey. Baba'dan oğul'a, ana'dan kız'a aktarılan, bir nesilden ötekine geçen huy ve âdetler gibi...

Gelenekten doğan, onun yarattığı bir hareket tarzı; yaşça küçük olanların bir büyüğe, ailedeki kocamış bir kişiye gösterdikleri saygılı, sevgiyle yüklü bir tutumu andırıyor, diyebilirim.

Orhan Şaik Gökyay Hoca, bize, hemen bütün ömrü boyunca beraber olduğumuz uzun yıllar içinde çok şey öğreten, pek çok şey veren bir edebiyat

büyüğümüz, geçmiş yıllardaki Türk Dil Kurumu'nun aradan yaş farkını kaldıran üyesi ve arkadaşımızdır. Hele hele kurultay günlerine, oyları sayma saatlerine ait gece yarısına kadar sürüp giden veya çoğu Eskişehir'deki Yûnus Emre törenleri veya şiir şölenlerinde, tertip edilen seminerlerde yaşadığımız günlerle ilgili hatıralarımız var. Tarih Kurumu ile Dil Kurumu kapatıldıktan sonra da bir çok mekânda, türlü sebeplerle beraber olduk. Yaş bakımından bizi ikiye katlayan bir yaşa sahip olduğu halde, aradaki bu farka aldırmadan, bizim kolumuza girer yürür, sohbet başladı mı, dur destûr bilmez, bıkmadan anlatır, konuşur; zaman zaman da biz gençlere takılır, şakalaşırdı...

Bize, sadece hocalık değil, ağabeylik eden ve şimdi hemen hepsi Allah'ın rahmetine kavuşan insanlar içinde, öyle kalem erleri vardı ki, pek çoğumuzun ilk şiir veya yazı denemelerini üşenmeden, sıkılmadan değerlendirdiler, bunu bir görev şuuru (bilinci) içinde yaptılar. Edebiyata adım atmış, daha emekleme devrinin ürkekliği içindeki biz heveskârlara yazma aşkını onlar verdi, yazılarıyla, eleştirileriyle onlar bize yol gösterdi. Doğrudan doğruya yazmak suretiyle; eğri ve eksikliklere de işaret ettiler, güzel ve doğru yanları da gösterdiler; bir de kendi yazdıkları ve hareketleriyle yaptılar bunu.

Bizim edebiyata merak sardığımız yıllarda gazeteler, destek veren, dünyamızı aydınlatan, fikre ve sanata pencereler aralayan yayın organları idi. Çoğunda edebiyat, sanat sayfaları vardı. İlk sayfalarında edebî konu, fikir ve sanat hareketlerine, diğer konulardan daha öncelikli şekilde yer verilirdi. Bu durum, sanırım 1970'li yıllara kadar devam etti.

Her bayram ve '10 Kasım' törenlerinde Türkiye Radyoları'nın naklen yayınlarında görevli konuşmacı olarak sabah erkenden gazeteleri elime aldığım zaman, o günkü irticalî konuşmamda kullanacak makale, yazının yanı sıra, en azından bir kaç şiir de bulurdum, sayfaları karıştırdığım zaman. Millî günlerde gazeteler, özel ilâvelerinde falan değil, baş sayfalarında şiire yer verir, fotoğrafların yanında mısralara, beyit ve kıtalara yer vermenin erdemini gösterirdi. Bilirlerdi ki, şiir söz'ün imbiikten süzülüş hâlidir; sütunlar dolduracak bir yazı yerine bir güzel şiir verirsiniz, o günün 'anlam ve önem'ini anlatmaya

yeter...

Dergilerin gençlere ayırdıkları sayfalar gibi, gazetelerin, haftalık magazin türündeki yayın organlarının şiire yeni başlayanlar için ayırdıkları sütunları olurdu; bu ilk kalem erlerine ayrılmış özel sayfalar, bölümler düşünülürdü. Aramızdan ayrılalı yıllar olan Turgut Atasoy rahmetli, devrinin üstâdlarını bir araya toplamakta titizlik gösterirken, hiç unutmam biz gençlere de dergisinin sayfalarını açmış ve bir şiir bombardmanı karşısında kalınca da tam 16 sayfalık bir formayı genç şairlere ayırmıştı. Bu şiir ekinde, İstanbul dergisinin orta sayfalarını teşkil eden bu ekte, çoğu son otuz kırk yılın tanınmış pek çok şairi, hikâyeci ve romancısı, yazarı yer almıştır. Bu satırların yazarı da dahil, edebiyat dünyamıza ne kadar çok insan kazandırdığını, Atasoy'un bu düşünceli davranışı ile millî kültürümüze nasıl hizmet etmiş olduğunu o ilâvede yer alan isimler doğruluyor. Aradan otuz kırk yıl geçti. Onların bir bölümü, biraz erken aramızdan ayrıldı, çoktan toprak oldular; bir bölümü ise şimdi altmışa, yetmişe doğru ömür merdiveninin basamaklarını tırmanıyorlar. Bizim gibi.

Atasoy ağabeyimizle, son yirmi yıl içinde Başbakanlık'ta, Kültür Bakanlığı'nın çeşitli çalışmalarında birlikte olduk. 1986'da, yanılmıyorsam bu yıldığı; onunla Türk Kültürüne Hizmet Vakfı'nın mütevellisi, kurucuları arasında yer aldık ve onunla beraber Şevket Rado, Zeyyat Ebizziya Beylerle Yönetim ve İcra kurullarında çalıştık. Doksanlı yılların başında da aramızdan ayrıldı. Atasoy gibi, hattâ ondan önce bir dergide aynı şekilde genç şairlere yol gösteren, sütunlarında yer veren bir edebiyat adamımız da Nihat Sami Banarlı üstâdımızdır. Banarlı, 7 Gün dergisinin iç kapağının tamamını işgal eder, bir sütununu da genç şairlere ayırırdı. Bilir misiniz; o derginin gençlere ayrılan o sütununda, bugünlerin kaç ünlü şairi adını ilk kez duyurmuştur?

Sade onlar mı; Atasoy, Banarlı mı? Adını saygıyla tekrarlayacağımız daha kimler kimler var: Çınaraltı dergisinde Orhan Seyfi Orhon rahmetli, çok beğendiklerini formalar içine serpiştirir, beş on genç heveskârı da iç kapaklara tam sayfa olarak alır; ilk kalem denemelerine dergisinde mutlaka yer

verirdi. Onunla birlikte **Türk Düşüncesi**'nde Peyami Safa'yı hatırlıyoruz. Bu değerli romancı ve yazarımızın "Cahit Sıtkı Tarancı" adında ismi edebiyat çevrelerinde hiç duyulmamış bir şairi elinden tutup bu çevrenin önüne çıkardığını belki çokları bilmiyordur.

Bir değil, bir kaç dergide birden Nurullah Ataç, yeni isimlerin şiir denemelerini, ilk kalem oynatışlarını günışığına çıkarmıştır. Necip Fazıl Kısakürek rahmetlinin **Ağaç** ve daha sonra **Büyük Doğu** dergilerinde Sait Faik Abasıyanık'lar, Oktay Akbal'lar ilk hikâyelerini yayımlarlar. Daha kimlerin hikâyeleri, şiirleri bir mektep olan bu dergilerin sayfalarında yer alır, saymak imkânsız. Yaşar Nabi Nayır'ın **Varlık**'ta üne kavuşturduğu, yayımları arasında yeni edebiyatçılara kitaplık hacminde yardımcı olduğu unutulamaz. Otuz yıllık bir çilenin adamı Mehmet Çınarlı **Hizar**'de, iki bin yılına giderken, daha da uzun bir çilenin gönül adamı Feyzi Halıcı **Çağrı**'da, **Edebiyat Tarihi** gibi dört beş ciltlik dev çalışması, kırk yılın fikra yazarı olarak sütununda ve kurduğu vakfın yayın organı olan **Türk Edebiyatı** dergisinde, lâıyk görüldüğü yeni sıfatıyla Şeyhü'l-muharririn Ahmet Kabaklı hoca gençlerin elinden tutan öncü kişiler, mübarek kalem erleridir.

Söze başlarken bizden sonraki nesil için üzüldüğümü belirtmiştim. Onlar adına, çile çekerek yarıttıkları eserleri üstüne yeteri kadar eğilecek kalem erlerinden yoksun oldukları için üzüntü duyuyordum.

Yankısız, hiç bir tepki görmeden, sevgi, yergi gibi herhangi bir ilgi odağı olmaktan uzak, tenkit edilmemiş, eleştirilmemiş genç sanat ve düşünce er-

leri olmak üzüntü verici. Hem de gerçekten üzüntü verici. Edebiyata, sanata, şiire, hikâyeye dört elle sarılmış öyle isimler tanıyorum ve öyle çalışmalara şahit oluyorum ki, bunlarla ilgilenen bir kısım genç profesör veya doçentin varlığı, kanatlarını bu genç kadro üstüne germiş bulunmaları biraz olsun üzüntümü gideriyor, beni teselli ediyor. Ama bu yeterli mi? Hayır, bin defa hayır, yeterli değil; bu genç kalemler çok daha fazlasına lâıyk ve buna hakları da var. "Peki, suç kimin?" diyeceksiniz!

Sözü, oraya buraya dolandırmadan cevabını verelim: Suç, bizim neslin. Bu nesle, bu satırların yazarı da dahildir.

"Kitap tanıtımı" ölçülerinin ötesinde, şiirin, hikâyenin, hangi türe aitse o türdeki eserin özüne inmek, eseri veren kişinin rûh dünyasına inmeyi başarmak, iç dünyasındaki duygu ve kıpırdanmaları, doğrudan doğruya sanatkârnın yaşadıklarını dikkate almak, göz önünde tutmak suretiyle dört başı mâmur bir tenkit... Aranılan, istenilen bu. Bundan kırk, elli yıl önce edebiyatımıza, düşünce dünyamıza ışık saçan, genç kalemlere yol gösteren, bize yeni şairler, yazarlar tanıtan tenkit erbabı, yeni adıyla söyleyelim "eleştirmen"ler ortada pek gözüküyor. Varsa, onların sayıları, yok denecek kadar az.

Bu, düşündürücü, hattâ biraz da utanç verici bir durumdur. Bu utancı, TRT'nin kısmen yapmış olduğu radyo ve televizyon programlarıyla değerlendirmenin dışında tutarsak, özel kanalların tamamı, büyük tiraj kavgası içinde bulunan gazetelerle, çıkardıkları dergilerin vebali büyük ve topun ağzındalar; evet, bu vebali bütünüyle onlar paylaşıyorlar.

AKM Yayın Kataloğu Çıktı

Ücretsiz gönderilir.

Usûl-i Cedit Hareketi ve Gaspıralı İsmail Bey

- 21. Asrın Ceditçilerine-

Sosyal bir varlık olan insanın hayatını idame ettirmesi birtakım şartlara bağlıdır. Bu şartlar ilk insandan günümüze kadar çeşitli farklılıklar göstererek devam etmektedir. Devletlerin tarihî akış içerisinde bağımsız olarak hayatlarını sürdürmeleri ancak gelişen süreç içerisinde sosyal, siyasî ve iktisadî açıdan yapılarını mevcut terakkiye açık tutmaları ve yenilemeleri ile mümkündür.

Değişim ve ilerlemenin temelinde eğitim vardır. Her sahada ilerleme ancak eğitim ve öğretim ile olur. Sosyal mirasın, ilmin ve diğer gerçeklerin yeni nesli şekillendirip yönlendirmesinde eğitim kurumları ana rolü oynamaktadır.

Eğitim kurumlarında bilgi akışı büyük bir çoğunlukla dil ile sağlanır. Anadili öğretimi tüm ülkelerin öğretim kurumlarında çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü öğretim, kişinin anadilini okuyup yazmasıyla başlar. İnsanlar duygu, düşünce ve hayallerini de en iyi şekilde anadilleriyle ifade ederler.

Tanzimat'la başlayan dilde sadeleşme hareketleri Batı tarzı yapılaşmayı, yeni metod ve teknikleri beraberinde getirmiştir. Pedagojik manada Batı tarzı eğitim ve öğretim olarak değerlendirilen Usûl-i Cedit hareketinin Osmanlı sahasındaki en önemli temsilcisi Selim Sabit'tir. Selim Sabit, **Rehnuma-yı Muallimin** ve **Elifba-yı Osmani** adlı eserleriyle öğretim metod ve tekniklerinde yeni bir hareketi başlatmıştır. Eğitimde başını çektiği yenileşme çabalarıyla, elifba öğretiminde o zamana kadar takip edilen, okumada uzun heceleme metodu (Usûl-i Tehecci) terkedilerek, kelimeyi doğrudan okuma yöntemine (Usûl-i Savtiye) geçilmesini sağlamıştır. Ders araç ve gereçleri konusundaki yenileşme hareketleri, öğretmenlerin o devre kadar süregelen klasik öğretim yöntemlerinin dışında yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulaması fikri yine Selim Sabit'e aittir. Bu zat, muallimliği, idareciliği ve eserleriyle Osmanlı sahasındaki eğitimin ve öğretimin yenileşmesi hareketine yön vermiş, liderlik yapmış bir eğitimcidir.

Prof. Dr. Yahya Akyüz'e göre, Selim Sabit'in Türk Eğitim Tarihi'nde şu üç sebepten dolayı çok önemli bir yeri vardır:

1. İlköğretimde öncü olarak giriştiği yenileşme

Fahri TEMİZYÜREK

Bilim Uzmanı

(Usûl-i Cedit) çabaları,

2. Bu yenileşme çabaları içinde, ilkokul öğretmenleri için başlıbaşına değeri olan bir pedagoji kitabı yazmış olması,

3. Medrese zihniyeti ile bir dereceye kadar mücadele etmiş olması.¹

Öğretim kurumlarının tüm safhalarına hızla yayılan yenileşme hareketleri kısa sürede Türkistan'da etkilemeye başlamıştır. Türkiye'de Tanzimat'la başlayan yenilik hareketleri, İstanbul'a tahsile gelenler başta olmak üzere Türkistanlı aydınlar arasında hızla kabul görmüştür. XIX. asrın sonlarına doğru Türkistan Türkleri arasında mahiyetinden çok daha fazla derin izler bırakmış olan Usûl-i Cedit hareketi başlamıştır. Hareketin çıkış noktasını sıbyan okullarında yeni metodla dil öğretimi teşkil etmekteydi.

Kuzey Türk İlleri ile Doğu Türk İlleri'nin Rus işgaline uğramasında amil unsur olan bilgi ve teknolojiadaki geri kalmışlığa bir başkaldırı olarak olarak ortaya çıkan Usûl-i Cedit hareketi iki önemli aksiyon içermektedir. Bunlar,

1. Mekteplerdeki ıslahat hareketleri,
2. Medreselerdeki ıslahat hareketleridir.

Doğu ve Kuzey Türk Dünyası'nın iktisadî ve kültürel sahalarda geri kalışının esas sebeplerini Prof. Dr. Mehmet Saray iki şıkta izah etmektedir. Bunlar:

1. Türkler başta olmak üzere müslüman milletlerin yüce İslâm dininin bazı ana emirlerini anlamada ve tatbik etmede gösterdikleri istikrarsızlık, belki de İslam dünyasının hakiki geri kalış sebeplerini teşkil etmektedir. Bunun başında, okuma ve öğrenme ile bunun devamlılığı meselesi gelmektedir.

2. Doğu Türklerinin iktisadî ve ticarî sahalarda gösterdiği istikrarsızlık.

XVI. asrın başlangıcında Azeri Türklerinden Şah İsmail'in siyasî emelleri için Şiîliği bir vasıta olarak kullanıp İran'da hâkimiyeti ele geçirmesi Türkistan Türkleri'nin kaderinde menfî yönde büyük değişikliğe sebep olmuştur. İran'ın Türkistan ile Osmanlı arasında geçit vermez bir köprü gibi

durması, Doğu ve Batı Türk Dünyalarını birbirinden koparmıştır. Bu ise Türkistan Türklerinin Osmanlı Türkleri ile olan kültürel ve ticarî ilişkilerinin kesilmesine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak Türkistan Türkleri Osmanlı Türkleri'nden kültürel ve iktisadî açıdan istifade edememiştir.²

Türkistan'daki Usûl-i Cedit hareketinin başını çeken İsmail Gaspıralı'nın eserleri, görüşleri ve kendi imkânları ile çıkardığı **Tercüman Gazetesi**'ndeki yazıları fikir hayatımızda önemli bir merhaledir. Ceditçilik hareketine Osmanlı sahasından farklı bir misyon yükleyerek, ömrünü Türk milletinin terakkisine adamıştır.

Türkistan'daki Ceditçilik hareketine (eğitim ve öğretim alanında) bir misyon yükleyen şüphesiz Gaspıralı İsmail Bey'dir. Bütün hayatı boyunca "*Dilde, fikirde, işte birlik*" düsturuna sadık kalarak hizmet etmiş olan Gaspıralı İsmail Bey Miladi 1851 yılında Avcıköy'de dünyaya gelmiştir. Annesi Kırım asilzadelerinden olan Fatma Hanım, babası Mustafa Ağa isimli bir zattır. Babası Mustafa Ağa Kırım'ın Karadeniz kıyısındaki Gaspıra köyünden olduğu için Gaspıralı lâkabı ile meşhur olmuştur. Mustafa Ağa 1854 Sivastopol Muharebesi esnasında bütün ailesi ile beraber Bahçesaray'a yerleşmiş, İsmail de on yaşına kadar bu şehirde büyümüştür.

Alfabeği Bahçesaray'da Hacı İsmail Efendi adında bir muallimden öğrenen İsmail, on yaşında Akmescit Jimnazı'na gönderilmiş, iki sene sonra da Varonej şehrindeki askerî mektebe nakledilmiştir. Oradan da Moskova Askerî İdadisi'ne yerleştirilmiştir. Askerî İdadide hâkim gördüğü Rus milliyetçiliği fikri İsmail Bey'in ruhunda menfî izler bırakarak okulu terk etmesine sebep olmuştur. 1867 yılında Girit'te kan döken asilere karşı arkadaşı Mustafa Mirza Davut ile Türk ordusuna katılmak için İstanbul'a gitmeyi düşünmüşseler de pasaportları olmadığı için yurtdışına çıkışları engellenmiştir.

Bu olaydan sonra İsmail Bey Moskova'daki askerî okula dönmemiş, Bahçesaray'da Rusca muallimliği yapmaya başlamıştır. Osmanlı'ya hizmet idealinden vazgeçmeyen İsmail Bey 1872 yılında Fransa'ya giderek orada iki yıl dil eğitimi görmüştür. 1874 yılında İstanbul'a gelen İsmail Bey, Paris'te kaldığı müddetçe yalnız Fransızcasını kuvvet-

lendirmekle kalmamış, Batı medeniyetinin kuvveti kadar zaafını, dışı kadar da iç yüzünü incelemek ve görmek fırsatını bulmuştur.

İstanbul'da amcası Halil Efendi'nin yanında kalan İsmail Bey Osmanlı ordusunda zabıt olma idealine kavuşamayınca tekrar Kırım'a dönmüştür. 1878-1883 yılları arasında Bahçesaray Belediye Reisliği yapan İsmail Bey, 1882 yılında Kazan eşrafından olan Akçoralar ailesinden İsfendiyar Bey'in kızı Zühre Hanım ile ikinci evliliğini yapmıştır.

Uzun ve meşakkatli çabalar sonucu 1882 yılında **Tercüman Gazetesi**'ni çıkartmak için Rus makamlarından gerekli izni almış ve bu gazete yıllarca bütün Rusya Türklerinin yegâne gazetesi olarak yayın hayatına devam etmiştir.³

Gaspıralı İsmail Bey, **Tercüman Gazetesi**'ni çıkarmaktaki gayesini **Türk Yurdu** dergisinin 1327 tarihli 7. ve 8. sayılarında yayınlanan "Türk Yurducularına" adlı yazısında şu şekilde ifade etmektedir. *"Halk indinde "mekteb", "okumak", "tahsil", "ilim" ve "ders" gibi lafzların hakiki manaları meçhul olduğu halde bu laflara karşı besledikleri muhabbet ve hürmet bana hayli ümidler verdiğiinden halkın nazar ve hissiyatını "sermaye"den addetmiştim. Binaenaleyh eskâr-ı umumiyeyi uyandırıp celb etmek, ıslah edilecek mekteblere muallim yetiştirmek ve bunların maaşlarını temin etmek ile beraber ahalinin cehl ve taassubunu kuşkulandırmamak üzere işe başlamak lâzım idi. Bu maksada binaen 1883 senesi Bahçesaray'da "Tercüman" gazetesi tesis edildi."*

"Hâkim bir milletin mahkûm düşmesi, mahkûm bir milletin yok olması mektepsizlikten ileri gelir" diyen İsmail Bey'in fikir hayatımızdaki en önemli yeri; Sıbyan mekteplerinin ıslahı hususunda yapmış olduğu çalışmalarıdır. Gaspıralı, **Tercüman Gazetesi**'ndeki yazıları ve seyahatlarında bu mesele ile uğraşmış, Usûl-i Cedit mekteplerini bütün Türk Dünyası'nda birliğin ve terakkinin simgesi olarak görmüştür.

Gaspıralı, 1884 tarihinde Kaytmaz Ağa mahallesinde ilk mektebini açmış ve kendi yazdığı **Hace-i Sıbyan** adlı eserinde çerçevesini çizdiği (usûl-i savtiye) yeni öğretim metodu ile emekli öğretmen Bekir Efendi gözetiminde oniki talebeye 45 günde

okuma ve yazmayı öğretmiştir. İsmail Bey, halka yeni metodu benimsetmek için talebeleri kalabalık kitlelerin önünde imtihan etmiştir. Öğrencilerin halkın huzurunda yapılan imtihanda başarılı olmaları yeni öğretim metoduna olan ilgiyi artırmış ve bu metod Rusya'daki Türkler arasında süratle yayılmıştır. İşçiler için açtığı gece kurslarında da başarılı olan Gaspıralı, Bahçesaray'da kendisini ziyarete gelen misafirlerine de bu yeni metodla okuma-yazmayı öğretmiştir. Gösterdiği dersler için herhangi bir ücret talep etmemiş, sadece kursa katılanlardan yurtlarına döndükleri zaman usûl-ü cedit metoduyla öğretim yapan bir mektep açmalarını ve başkalarına da bu metodu öğretmelerini istemiştir.⁵

Uzun yıllar bilim ışığı görmeyen Türk kavimlerinin bir maarif ve kültür davası haline gelmiş olan Usûl-i Cedit hareketi ilkin Türk çocuklarına elifbayı o zaman için "yeni" sayılan usûlle öğretim davası şeklinde başlamıştır.⁶ Zamanla Ceditçiler toplumun sadece eğitim meseleleri ile değil aynı azimle sosyal, kültürel ve politik meseleleri ile de yakından alâkadar olmuşlar, dinî meseleleri de zamana uygun şekilde tahlil ederek aydınlatmaya çalışmışlardır.

Gaspıralı İsmail Bey'e göre milletlerin terakkisi ve istikbali için herşeyden evvel fikir lâzımdır. Fikir uyanmadan terakki etmek imkânsızdır. Bir milleti ıslahata götürmek için ilkönce onun hayata bakış, düşünüş ve hareket tarzını değiştirmek gerekir. Bu da ancak eğitim ve öğretim ile olur. Gaspıralı'nın Usûl-i Cedit mekteplerini açmaktaki amacı, Türklük âleminde kökten bir silkiniş sağlayarak koca bir milleti, dünya milletleri ailesi içerisinde lâyıık olduğu yere getirmektir. Medreselerde ıslahat çalışmalarının yapılmasının gerekliliğine de yine aynı gaye ile inanıyordu. **Tercüman Gazetesi**'ndeki yazıları ile Buhara, Çin, Kazan, Sibiryaya velhasıl Türklerin yaşadığı her tarafta bu millî uyanış ve terakki yolunu açmaya uğraştı.

Gaspıralı İsmail Bey'in dünyasında Türkiye'nin bambaşka bir yeri vardı. Müstakil bir devlet olmasından bütün Türklerin şeref duyması, Anadolu Türkünün ruhundan ilham alınarak tarih, din ve dil birliği etrafında yekvücut olunması gerekliliğine inanırdı. Türkiye'deki gelişmeleri takip etmesi bir

yana 19. asırdaki "öze dönüş" hareketine büyük oranda tesiri olmuştur. Bütün hayatı boyunca Türklerin "dilde, fikirde, işte birlik" prensibiyle hareket etmesini isteyen Gaspıralı İsmail Bey, tarihte pek az insana nasip olacak kadar müsbet iş görmüş, Türk Eğitim Tarihi'ne adım altın harflerle yazdırmıştır.

Gaspıralı'nın yaşadığı dönemi siyasî ve sosyal açıdan ele aldığımız zaman Türk Dünyasında henüz bir birlik şuurunun olmadığını, hattâ Rusların özellikle Kuzey Türklerini muhtelif kabilelere ayırarak bunları ayrı ayrı milletler haline getirmeye çalıştığını görmekteyiz. Bu zaviyeden de baktığımız zaman Gaspıralı'nın yüklenmiş olduğu misyonun ne kadar önemli olduğunu görmekteyiz.

Bugün memleketimizin içinde bulunduğu siyasî ve sosyal ortamda Ceditçilere geçmiş zamandan daha da fazla ihtiyaç olduğunu görmekteyiz. Günümüzde siyasî rant elde etme arzusuyla milletin geleceği ile oynanmaktadır. Eğitim ve öğretim kurumlarının, geleceğin emanet edileceği bir neslin yetiştirildiği "Ocak" olduğu gerçeği gözardı edilmekte, milletimizin binbir fedâkarlıklarla yetiştirdiği ve dünya

çapında kabul görmüş eğitimci kadrolarımız, Devletin eğitim politikalarının oluşturulmasında söz sahibi edilmemekte, ihtisası gereği toplumdan uzak kadrolar Devletin eğitim ve öğretim politikalarını belirlemektedirler.

Günümüzde Türk Dünyasının birliği ve müstakilliği, uygulanacak maarif politikalarına bağlıdır. Özel sektörle desteklenen, çağın her türlü teknolojisiyle teçhiz edilmiş ve bütün Türk Dünyasına yayılan okullar, Türk dilinin, Türk tarihinin dahası Türk- lük bilincinin aynı potada erimesine vesile olacaktır.

DİPNOTLAR

1. Prof. Dr. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 1989, s. 222-223.
2. Prof. Dr. Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği*, İstanbul, 1993, s. 11.
3. Cafer Seydahmet Kırmırcı, *Gaspıralı İsmail Bey*, İstanbul, 1934, s. 12-29.
4. *Türk Yurdu*, "Türk Yurdularına". Sayı 7-8, H. 1327.
5. Prof. Dr. Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey*, Ankara, 1987, s. 45-46.
6. Geniş bilgi için bkz. İsmail Gaspıralı, *Hace-i Sıbyan*, Bahçesaray, 1894; *Rehber-i Muallimin*, Bahçesaray, 1898.

Sayın **Prof. Dr. Reşat GENÇ** ve Sayın **Prof. Dr. Sadık TURAL**'a Türkmenistan'da Bilimler Akademisi Şeref Üyeliği verilecek.

Kemalizm ve Azerbaycan'ın Millî Kültürü

Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk tek devlet kurucusu değildir. O, Türk ulusunun bilincinde inkılâp yapmış fikir adamıdır. Atatürk inkılâplarını gerçekleştirirken üzerinde önemle durduğu temel konu bir milletin yaşama azmi ve iradesinin göstergesi olan millî bilinçtir, ruh bağlılığıdır. Kişilerdeki birbirine ve devlete karşı olan bu bağlılık bir toplum şuuruna dönüşerek o ulusa dinamizm veren millî şuuru oluşturmuştur. Bir rastlantı değildir ki ulu Önder söylev ve demeçlerinde Türklük şuurunun Millî Mücadelenin ana kaynağı olduğunu, bunu tam kendisi yaptığını vurgulamıştır: *"Benim hayatta tek övünç kaynağım, servetim Türklükten başka bir şey değildir."*

Türklük şuuru, millî şuur, millî ruh ulusun kendi kültür değerlerine sahip çıkabilmesine, millî kültürün temel sütunlarından olan dil ve tarih konularında hazırlıklı ve bilinçli olmasına bağlıdır. Bundan dolayıdır ki Mustafa Kemal *"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür"*, *"Millî kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir"*² sözleriyle bu aracın bir ulusun yüz yıllar süresince oluşturduğu maddî ve manevî değerler bütünü olarak millî ruhun ifadecisi olduğuna, köklerinin tarihin derinliklerinden kaynaklandığına işaret etmiştir. *"Türk tarihinden iyice bellidir ki Atatürk önderliğindeki Türkiye Cumhuriyeti kısa sürede bütün alanlarda büyük başarılar kazandı. Temeli altı oktan oluşan Kemalist Kuruluş modern laik, demokratik ve milli bir kültürü şiar edindi. Kemalist hükümet, batının kültürünü, teknolojisini hayatın tüm alanlarında uyguladı. Böylece Ankara tüm Müslümanların Mekkesi oldu"* (Tekin Alp). Türkiye'nin batılılaşma modeli tüm İslâm dünyası, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin Türk halkları için de geçerli oldu. Bu yüzden de o dönemde Azerbaycan aydınları Kemalizmin büyük etkisi altında idi. Anadolu ve Azeri Türkleri aynı dinden, aynı kökenden, aynı kandan bulduklarına göre bütün kültürel gelişmeler Türkiye ve Azerbaycan'da paralel olarak ilerlemekte idi. Bu zamanlar Azerbaycan'da eğitimi, özellikle yüksek öğretimi ileri götürmek, geliştirmek için Türkiye'den her alanda, aynı zamanda Türkoloji alanında da uzmanlar, profesörler davet edilirdi. Örneğin İsmail Hikmet Ertaylan 1923-1926 yıllarında Azerbaycan Bakü Üniversitesinde konuk profesör olarak çalışmış, 1926 yılında

Doç. Dr. Ebülfez Kulu AMANOĞLU

Nahçıvan Üniversitesi Öğretim Üyesi

burada **Azerbaycan Edebiyatı Tarihi** adlı kitabı yayınlamıştır. M. Fuat Köprülü birkaç ay üniversitede konferans vermişti. Bunun yanısıra 1918-1920 yılları döneminde Türkiye'ye okumak için gönderilenler vatana dönüp millî kültürün gelimesinde hizmette bulunmakta idiler. Keza bu dönemde Bekir Çobanzade'nin **Türk Dialektolojisi**, Halit Sait Aziz Gibaydullin'in **Hazarlar'ın Menşeyi Meselesine Dair** vb. eserleri yayınlanmıştı. H. S. Hocayev'in Azeri Türkçesine aktardığı Kaşgarlı'nın **Divanü Lughat-it Türk** eseri yayına hazır idi. Bunun dışında o zamanlar Nazım Hikmet'in Azerbaycan'la sıcak ilişkileri var idi. Böyle ki onun "Güneşi İçenlerin Türküsü" adında ilk kitabı 1926 yılında Bakü'de yayınlanmıştı. Türk dünyasının, Türk kültürünün tarihinde önemli bir olay sayılan Türkoloji kurultayının 1926 yılında Bakü'de düzenlenmesi de sadece bir tesadüf değildi. Hem Azerbaycan, hem Türkiye'de yazı dilinin Arap, Fars unsurlarından arındırılması, temizlenmesi yolunda dava açılmıştı. Dil kuruluşu çalışmaları hızla sürdürülüyordu. Edebiyat cephesinde "Yurtta barış, cihanda barış" ilkelerine uygun olarak büyük dram yazarı Hüseyin Cavit 1926 yılında yazdığı, konusunu Türk tarihinden aldığı "Topal Timur" eserinde seslenmekte idi.

*"Kesse he kimse cihanda kan izini
Kurtaran dahi odur yer üzünü"*

O zamanlarda ortak Türk dili, ortak kültürel değerler araştırılıyor, geliştiriliyordu. Bu alanda Türkoloji kurultayının büyük hizmeti oldu. Kurultaya Türkiye'den Fuat Köprülü, Ali Bey Hüseyinzade (Turan), ve Alman asıllı Teodor Menzel katılmıştı. Menzel'in bundan önce alfabe konusunda Atatürk'le görüşmeleri olmuş, bu konuda ondan görüşler almış, hatta Atatürk'ün kurultaya tebrikini de okumuştur.³ Kurultayda Türk dillerinin, lehçelerinin çeşitli sorunları ele alınmış, özellikle alfabe konusunda çeşitli fikirler söylenmişti. Sonuçta Rusya'daki Türkler için bir takım ayrı ayrı tertiplenmiş alfabeler görüşü kabul edilmişti. Bakü'de bütün Türkler için Latin alfabesine dayanan ortak bir yazı sistemi kurulmasını savunan Türkologlardan biri Rus bilim adamı Aleksandr Samoyloviç olmuştur. Sonralar o Bakü'deki görüşlerinden dolayı Sibiryaya sürgün edilmiş, orada hayatını kaybetmişti. Bu olay Sovyetler Birliği'ndeki alfabe reformlarının hangi

amaca hizmet ettiğini açıkça belirtiyor. Atatürk'ün Sovyetlerdeki Türklerle beraber Latin alfabesini Türkiye'nin de kabullenmesine gayret etmesinin nedenini bize göre bunda aramak gerekir. Ulu önder Sovyet yöneticilerinin dili, kültürü, maneviyatı bir olan Türk dünyasını parçalamak istediğini önceden iyice görmüş, anlamıştı. Böylece Ruslar Türk alfabelerini Latinleştirmekle gütmüş oldukları gayenin boşa çıktığını kısa bir süre sonra görmüşler ve ona göre 1939 yılında bu yönde bir takım çalışmalara geçilmişti. Sovyet yönetimi Türkiye ve Kemalistlere ilk zamanlar Doğu dünyasında bolşevik idealarının, komünizm kâbusunun aktarıcısı gibi bakıyordu. Fakat Atatürk Türkiye'de her türlü parti faaliyetlerini yasakladıktan sonra Sovyetler Birliği'nde ona ilgi kısmen değişmeğe başladı. 1928 yılında artık Sovyet yönetiminin Türkiye ve Atatürkçülük hakkındaki kararları kesin tavır alıyor. Bundan dolayı Moskova'da yayınlanan bir basın organında yazılmıştı: *"Bugünkü Türkiye'nin ortaya koyduğu örnek öteki İslâm ülkeleri ve bilhassa Mısır meselesinde önümüze pürüzler çıkarabilir. Vafd partisinin Mısır'a hakim olması, Kemalizmi örnek alan bu parti yöneticilerinin bizler için nasıl birer mania olacakları açıkça ortadadır. Mısır'da yaptığımız gibi (operasyon) Türkiye Komünist Partisi'ne yakında bu hususta faaliyet göstermeleri için vazifeler vermeliyiz."*⁴

Bu yıllardan itibaren Sovyet yönetimi, Kemalizm'in, Cumhuriyet Türkiye'sinin bütün doğu İslâm dünyasına tek örnek rolü oynamasından ciddi şekilde korktu ve önlemler almağa girişti. 1929 yılında Azerbaycan Üniversitesi'nden mezun olan öğrencilere soyadını değiştirip -ov, -yev yazdırmak girişiminde bulunuldu. Böyle olmadıkta onları pan-türkist adlandırıp işe almadılar. Türk dünyasına, Türkçülüğe karşı Stalin ve onun çevresindekiler büyük terör düzenlediler. Bu terör Sovyetler Birliği'nde yalnız politikal hayatta değil, kültür hayatında da her türlü demokratik tavrın, fikir özgürlüğünün ve düşünce bağımsızlığının önünü kesmek amacı taşıyordu. Azerbaycan Türk edebiyatı ve kültürü de bu terörden kenarda duramadı.

Yazarları suçlamak için bir neden bulunmuyordu. Ama aydınların çoğunluğu Türk dünyasının manevî birliğine mühkem inanıyor, Kemalist

harekete, Türk demokrasisine rağbet ediyordu. Bu yüzden pantürkist damgasından yöneticiler çok kolaylıkla yaygın şekilde yararlanabildiler.⁵ Bu suçlar çarlık Rusyasında olduğundan daha fazla insafsızca kullanılırdı. Böyle ki kısa bir sürede Hüseyin Cavit, Yusuf Vezir Cemenzemimli, Ahmet Cevat gibi değerli yazarlar tutuklanıp Sibiryaya buzlaklarına sürülmüştü. Bu zaman Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin yüzde otuzu yok edildi. Millî edebiyata değerli hizmetleri geçmiş, aynı zamanda kalbi yazmak, yaratmak aşkı ile dolu olan Mikayıl Müşfik, Seyit Hüseyin, Salman Mümtaz, Tağı Şehbazı, Hacıbabası Nezerli, Semet Mansur, Büyükağa Talıplı, Kantemir, Emin Abit, Atababa Musahanlı, Ali Nazmi, Firudin Bey Göçerli, Hanefi Zeynalli, Mustafa Kuluyev vs. yazarlar hiçbir suç işlemedikleri hâlde, halkın ileri gelen aydınları oldukları, tüm Türklerin aynı kökenli olduklarına inandıkları için acımasızca kurşuna dizildiler. Azerbaycan'ın dilci bilim adamları bu dönemde daha büyük zarar gördü. Kendi branşı üzere doğuda ilk profesör olan Bekir Çobanzade, Halit Seyit Hocayev, İdris Hasanov, Gulam Bağirov, Abdulla Tağızade, Veli Kulufli, Ferhad Ağazade, Huhulla Ahundov vb. millî dilin Türk dili olduğuna inandıkları için kurşuna dizildiler. Sanatçılardan, Azerbaycan sahnesinin yıldızı Abbasmirza Şerifzade, Ulvi Recep, Mirza Ağa Aliyev, "Türkiye casusu" adlandırılıp yok edildiler. Millî tarih için büyük hizmetleri geçmiş Aziz Gibaydullin, Mehmethasan Baharlı, Hüseyin Bilenderli (güya Azerbaycan'ın Türkiye ile birleşmesi eylemini hazırlayan örgütün üyesi olmuştur),⁶ Ağamir Mehmetov, Abdulaziz Salamzade, İbrahim Eminbeyli ve Gafur Reşad'a hiç acımadılar.

Genellikle bu dönemde 30.000 civarında Azerbaycan'ın Türkiye'de, Batı ülkelerinde, ihtilâl öncesi Rusya Üniversitelerinde yüksek öğretim görmüş bilim adamı, uzmanlar hiçbir esaslı olmadan çeşitli suçlamalarla aradan kaldırıldı. Onların yerini Sovyet ideolojisinin prensipleri uyarınca eğitilmiş yeni kadrolar alıyordu. Yine plânlı bir biçimde edebiyatta, kültür hayatında eski ile yeni arasında her türlü gele-

nek ve birikim bağları kırılıyordu. Bunun sonucunda halkının dününü, geçmişini unutan, hafızasız bir hâlde yalnız bu günle tatmin olanlarla yaşayan yeni bir kuşağın yetiştirileceği düşünülüyordu.⁷ 1937 yılında hatta Azerbaycan'da halkın ve dilin adının değiştirilmesi bu amaca hizmet ederdi. 1950 yıllarına kadar Azerbaycan'da Türk kelimesinin kullanılması yasak edilmişti, fakat halk kendi tarihini, soy kütüğünü, dilini, kültürünü unutmamıştı.

Ulu önder, milletler hapisanesine dönmüş Sovyetler imperyasının çöküş gününü önceden görmüş ve 1933 yılında bu sözleri söylemeye lüzum görmüştü: *"Bu gün Sovyetler Birliği dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi... parçalanabilir, ufalanabilir. Bu gün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir... Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız; hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir.. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz."*⁸

DİPNOTLAR

1. Zeynep Korkmaz, *Millî Mücadele ve Sonrasında Türklük Şuurı*, Atatürk Araştırma Merkezi, Cilt IV, Sayı 10, Ankara, 1987.
2. *Atatürkçülük - Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri I*, İstanbul, 1984, s.346.
3. Samir Kazımoğlu, *"Mustafa Kemal Atatürk ve Bakü'de Yapılan I.Türkoloji Kurultayı"*, Türk Asrında Azerbaycan Dergisi, Nu:6, Ankara, 1992.
4. Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, İstanbul, 1990, s.87.
5. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Cilt-1*, Ankara, 1993, s.176
6. Ziya Bünyatov, *Kırmızı Terör*, Bakü, 1993, s.119
7. *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, s.176.
8. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri. Cilt-2*, Ankara, 1985.

Atatürk, Kültür ve Çağdaşlaşma

Atatürk'ün çağdaşlaşma alanında yapmış olduğu atımları doğru değerlendirebilmek için "İstiklâl Savaşı" tâbirinin kısaca izahı gerekmektedir. Mondros Mütârekesi akabinde, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmesiyle birlikte başlayıp, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması ile nihâî neticeye varılan savaşa İstiklâl Savaşı denilmekle birlikte, İstiklâl Savaşı deyimi genelde tüm "Türk İnkılâbı" yerine de kullanılmıştır. Bu itibarla yalnız, siyasî ve askerî kurtuluş anlamına gelmez. İstiklâl Savaşı, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Mondros Mütârekesi ile yıkılıp parçalanması ve yağmalanmaya başlanması üzerine, Atatürk'ün liderliğinde Türk ulusunun her bakımdan bağımsız bir devlet, çağdaş bir toplum kurma yolunda yapmış olduğu savaştır.*"

"Hürriyet ve İstiklâl benim karakterimdir. Bence bir millette, şeref, haysiyetin, namusun ve insanlığın vücut ve bekâ bulabilmesi mutlak o milletin hürriyet ve istiklâline sahip olması ile kâimdir. Ben yaşayabilmek için müstakil bir milletin evlâdı kalmalıyım. Bu sebeple Millî İstiklâl bence bir hayat meselesidir. Milletin ve memleketin menfaatleri gerektirdiği takdirde, milletlerden her biri ile dostluk ve siyasî münâsebetleri takdir ederim. Ancak benim milletimi esir etmek isteyen herhangi bir milletin de bu arzusundan vazgeçinceye kadar amansız düşmanıyım." diyen Atatürk'ün² hassasiyetle üzerinde durduğu mesele, şüphesiz ki "Millî İstiklâl"dir. Atatürk başka bir konuşmasında da bu tâbiri hem açmakta, hem de daha geniş bir mâna vermektedir.

I. Dünya Savaşı sonrasında siyasî sömürgeciliğin yerini ekonomik ve kültürel sömürgeciliğe bıraktığını çok iyi sezen Atatürk, yeni kurulan Türk Devleti'nin siyasî bağımsızlığının yanı sıra ekonomik ve kültürel bağımsızlığa da kavuşması gerektiğine inanmıştı. 9 Haziran 1921'de Fransız Hükümeti'nin gayr-ı resmî temsilcisi Franklen Bouillon ile görüşmesi sırasında şunları söylemiştir:

"İstiklâl-i tam, bizim bugün, deruhte ettiğimiz vazifenin ruh-ı aslîsidir. Bu vazife, bütün millete ve tarihe karşı deruhte edilmiştir. Bu vazifeyi deruhte ederken kaabiliyet-i tatbikiyesi hakkında şüphe yok ki çok düşündük. Fakat binnetice hasıl ettiğimiz kanaat ve iman, bunda muvaffak olabileceğimize dairdir. Biz böyle işe başlamış adamlarız. Bizden evvelkilerin

Yrd.Doç.Dr. Mustafa TURAN

Öğretim Üyesi

irtikap ettikleri hatalar yüzünden milletimiz, lafzan mevcut zannolunan istiklâlinde mukayyet bulunuyordu. Şimdiye kadar Türkiye'yi cihan-ı medeniyette kusurlu gösteren neler mutasavver ise, hep bu hatadan ve hep bu hataya tebaiyetten neşet etmektedir. Bu hataya tebaiyetin neticesi, mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetinden ve bütün kaabiliyet-i hayatiyesinden tecerrüt ve tebaüt etmesini mucip olabilir. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir hataya tebaiyet yüzünden bu evsafı mahrum kalmaya tahammül edemeyiz. Âlim, cahil, bilâistisna, tekmil efrad-ı milletimiz, belki içinde mündemiç müşkilâtı tamamen idrak etmeksizin, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta; istiklâl-i tammımızın temini ve idamesidir

"İstiklâl-i tam denildiği zaman, bittabi siyasi, malî, iktisadî, adlî, askerî, harsî ve ila.... her hususta istiklâl-i tam ve serbesti-i tam demektir. Bu saydiklarımın herhangi birinde istiklâlden mahrumiyet, millet ve memleketin manâ-yı hakikisiyle bütün istiklâlden mahrumiyeti demektir.

"Biz, bunu temin ve istihsal etmeden sulh ve sükuna mazhar olacağımız kanaatinde değiliz. Şeklen, usûlen sulh yapabiliriz, itilâf yapabiliriz. Fakat istiklâl-i tammımızı temin etmeyecek olan bu gibi sulhler ve itilâflarla milletimiz hiç bir vakit hayatına ve sükunete mazhar olmayacaktır. Belki, maddi mücadelesini terkederek harabiye sürüklenmeye müsaade etmiş olacaktır. Eğer milletimiz buna razı olsaydı, bunu kabul istidadında bulunsaydı, iki seneden beri mücadele etmeğe hiç de lüzum yoktu. Daha mütârekenin ferdasında sükuna geçmek mümkün olabilirdi."³

O'nun gençlik yıllarında yaşadığı olaylar ile çökmekte olan devletin içinde bulunduğu sıkıntılara dair gözlemleri⁴, Atatürk'te "İstiklâl-i tam" fikrini oluşturan temel sebeptir. Ayrıca, Türk toplumunun mekân tuttuğu coğrafyanın jeopolitik yapısı da bu fikri kendisine tabîi olarak empoze etmiştir. Misâk-ı Millî'nin ortaya çıkmasındaki temel sâiki de Türk milletinin yaşadığı coğrafyada bağımsız yaşamak arzusu belirlemiştir.

Jeopolitiğin coğrafi unsurları stratejide "mekân", beşerî unsurları stratejide "güç" karşılığıdır.

Her ikisinde de konuları, düşünceleri aktif kılan zamandır.

"Devletlerin tâkip edecekleri politikalar, kendi coğrafyaları içinde saklıdır." sözü, değişmeyen unsurların yeri ve değeri hakkında yeterli fikri verir. Bir ülkenin bünyesini, temel yapısını oluşturan jeopolitiğin coğrafi unsurları (değişmeyen unsurlar), beşerî unsurları (değişken unsurlar) ve zaman, birbirlerini etkileyerek şekillendirir ve bir bütünlük içerisinde değerlendirilir. Bu bütün, ilgili ülkenin politikasını yönlendiren millî gücüdür.

Millî gücün de unsurları olan, jeopolitiğin alt birimlerinden her birisi ayrı değer taşır. Birisindeki yetersizlik veya üstünlük, diğerlerini olumlu veya olumsuz etkiler. Jeopolitiğin sorumluluğu, bu yetersizlikleri ve üstünlükleri meydana çıkarmak, karşı güçler nazaran nisbî değerini açıklamak ve tutulacak yol ile ilgili hareket tarzı üretmektir.⁵ Bu itibarla Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan yeni Türk Devletinin, hayat bulduğu coğrafi mekânın ihtiva ettiği unsurlara istinâden temel yapısı ile politik hedeflerini belirlemesi gerekiyordu.

Misâk-ı Millî esasları üzerine kurulan devletin yer aldığı Anadolu coğrafyası, jeopolitik ve jeostratejik bakımından hassas bir mevkiye yer almaktadır. Bu mevki, Asya ile Avrupa arasında tabîi bir köprü oluşturmakta, ayrıca Kafkaslar, Balkanlar, Ortadoğu ile Akdeniz ve Karadeniz'i kontrol etmek ve etkili olmak imkânını vermektedir.

Jeopolitik konumu sebebiyle Türkiye, Orta ve Yakın Doğu, Balkanlar, Akdeniz ve Kafkaslar'da stratejik avantajı elde etmek ve bu mekânı kontrol etmek isteyen devletlerin ilgi ve ihtiras sahasının merkezini teşkil etmektedir. Bu itibarla, böyle bir mekânda bulunan bir devletin, bağımsız olarak varlığını sürdürebilmesi, dış tehditlere karşı güçlü bir yapılanma ile mümkün olabilecektir.

Osmanlı Devleti, jeopolitik önemi haiz bu coğrafyanın üzerinde bulunması hasebiyle, varlığını koruması gereken tedbirleri alamadığından ve çağın gereklerine uygun yapılanmayı gerçekleştiremediğinden dolayı yıkılmaktan kurtulamamıştır. Başka bir ifade ile muâsır devletlerin ulaştıkları seviyeyi yakalayamamış, bu sebepten millî benliğinden de uzaklaşarak diğer devletlerin şikârı olmaktan

kurtulamamıştır. Bu tecrübeden hareketle, artık yeni kurulan devletin millî istiklâlîni muhâfaza edebilmesi çağdaşlaşmak ile mümkün olabilirdi.

Tarihî bir açıdan bakıldığı zaman, çağdaşlaşma hareketinin bir kaç yüzyıllık tarihî bir gelişmenin ve yaşanan dramatik olayların yarattığı bir sonuç olduğu görülür. Atatürk'ün gençlik yıllarını yaşadığı XX.yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde tam bir karışıklık vardır. Siyasî, sosyal ve ekonomik yapı itibariyle çağının gelişmelerini yakalayamamış bir durumda olan devlette, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren ıslahat ve yenileşme gayretlerine rağmen çağın gereklerine uygun bir siyasî yapı da oluşturulamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin sanayisinin büyük bir kısmı insan ve hayvan gücüne dayalıdır. Modern teknolojiye ve bilgiden yoksun, dışa bağımlı, üretimi sınırlı, maliyeti pahalı ve rekabet gücünden yoksundur. Dolayısıyla ülke yabancı kaynaklı mamüller için iyi bir pazar durumundadır. Daha önceki yıllarda verilen kapitülasyonlar ise gerekli tedbirlerin alınmasına imkân bırakmamıştır.

Osmanlı Devleti, ağır bir borç yükünün altında bulunmakta, ülke gelirlerinin önemli bir kısmı Duyûn-ı Umumiye adını taşıyan milletlerarası bir teşkilât tarafından yutulmakta idi.⁶ Devlet kendi gelir kaynaklarına sahip değildir. Ticarî hayat büyük ölçüde Hristiyan azınlıklar ile yabancı uyrukluların elinde bulunmaktaydı. Bunlar devletlerin etkili himâyesinden yararlanmakta idiler. Dolayısıyla devlet kendi vatandaşlarının üzerinde bile egemenlik hakkını gereği gibi kullanamaz bir haldedir.

Adlî alanda da bir bütünlük yoktur. Bir yandan mecelleye dayalı şer'î mahkemeler faaliyette bulunurken, bir yandan da yeni hukuk usullerine göre çalışan Nizâmiye mahkemeleri gelişmekte, ayrıca yabancı teb'a ile ilgili davalara bakan mahkemeler faaliyette idiler.⁷

Eğitim bakımından da bir bütünlük söz konusu değildir. Bir yandan geleneksel eğitimi temsil eden medreseler faaliyette bulunurken, diğer taraftan modern eğitim vermeye çalışan mektepler vardı. Ayrıca mevcut kapitülasyonlar hükümleri çerçevesinde, adeta Türk millî eğitiminden bağımsız olarak hareket eden çeşitli yabancı okullar vardı. Eğitim birliğinin

olmamasının tabii sonucu olarak ülkenin insanları arasında ne kültür birliği ne de ülkü birliği vardır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti, kağıt üzerinde her ne kadar bağımsız görünüyorsa da aslında egemenlik haklarını tam olarak kullanamamakta olup, yarı sömürge özelliklerini gösteren bir devlet durumunda idi.⁸ Devletin eski güç ve kudretine kavuşması amacıyla yapılagelen ıslahat ve yenilik faaliyetlerinden de tam bir sonuç alınamaz.⁹

Ancak yapılmaya çalışılan yenilikler Atatürk'ün önderliğinde yürütülen çağdaşlaşma hareketlerine iyi bir zemin oluşturmuştur. Millî bağımsızlığı sağladıktan sonra Atatürk'ün temel amacı, Türkiye'yi her bakımdan çağdaş medeniyetin bir ortağı ve bir parçası haline getirmek ve böylece zaman içinde Türkiye'nin tam bağımsız kalmasını sağlamaktır. Dolayısıyla çağdaşlaşmak Atatürk için bir amaç değil, Türkiye Cumhuriyeti'nin sonsuza kadar yaşaması için bir araçtır. Asıl önemli olan ana hedef, devletin bağımsızlığını sonsuza kadar sürdürmek, halkın huzur, refah ve mutluluğunu sağlamaktır.

Atatürk, çağdaş medeniyete yönelirken radikal, rasyonel ve pragmatik bir yol izlemiştir. Çağdaşlaşmada dogmalardan taklit ve özentilerden kaçınılmış; gerçekten ilham alınmaya çalışılmış ve bunlarla rasyonel düşünce ve bilimin kaynağı olan aklın rehberliğinde tarihin ve ülkenin gerçekleriyle ihtiyaçları değerlendirilmiştir. Arnold J.Toynbee, Atatürk için şunları ifade etmektedir: "*Öyle bir an düşünün ki, Batı dünyamızda reform, rönesans, onikinci yüzyıl sonunun bilimsel ve kültürel inkılâbı ve endüstri inkılâplarının hepsi bir insan hayatının içine yığılmış olsun, ve bunlar kanunla mecburi kılınsın. İşte Atatürk, 1920 ile 1930 arasında, bu kadar kısa bir süre içinde ve hiç bir ülkede uygulanmamış en inkılâpçı bir programı gerçekleştirdi.*"¹⁰

Cumhuriyet'in ilânı tarihinde Atatürk, Fransız yazarı Maurice Pernot'a çağdaşlaşma konusunda, "*Memleketimizi asrîleştirmek istiyoruz. Bütün mesâimiz Türkiye'de asrî, binaenaleyh garbî bir hükümet vücuda getirmektir. Medeniyete girmek arzu edip de garba teveccüh etmemiş millet hangisidir?*" demekte, "*Bir istikâmette yürümek azminde olan ve hareket ayağında bağlı zincirlerle işkal edildiğini gören insan ne yapar? Zincirleri kırar, yürür, fakat tahaddüs eden vakayı Türkiye'nin bilâ-kayd ü şart*

Türkiye'nin hâkimiyeti müstakilesine sahip olması neticesine varır. Bundan sonra memleketimize gelecek ecnebler samimiyetle bizi hükm ü esaretlerine almaktan feragat ederlerse hüsn ü kabul göröceklerdir. Eğer ecnebi düşmanlığından o kadar pahalı elde edilen bir istiklâle hâle verecek her şeyden nefret manası çıkarılsa evet, bizim ecnebi düşmanı olduğumuz söylenebilir."¹¹ sözleriyle de batıya yönelmenin istiklâle zarar vermeyeceğini ima etmektedir.

Esasen I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devlet içindeki batılılaşma hareketi hiçbir zaman köklü ve sistematik olmamıştır. Batılılaşmanın bilinçli ve kapsamlı bir biçimde ülkeye getirilmesi ve yaygınlaştırılması Cumhuriyet döneminde Atatürk tarafından başlatılmıştır.

Atatürk'ü fikren etkileyen büyük Türk sosyoloğu Ziya Gökalp, yukarıda bahsettiğimiz ikiliklere dikkat çekerek, "*Avrupalılardaki fevkalâde gelişmeler karşısında İslâm âlemi Avrupa'ya karşı sonuna kadar nasıl mukâvemet edebilecek? Gerek dinimizin, gerek vatanımızın istiklâlini nasıl müdafaa edeceğiz?*" sorularını sorar. Devamında "*Bu dinî ve vatanî tehlikeler karşısında yalnız bir kurtuluş çaresi vardır ki o da ilimlerde, sanayide, askerî ve hukukî teşkilâtlarda Avrupalılar kadar ileri gitmektir. Yani medeniyette onlara müsavî olmaktır. Bunun için de tek çare vardır: Avrupa medeniyetine tam surette girmek.*" demek¹² suretiyle Avrupa medeniyetine girmenin kaçınılmaz olduğunu ifade eder. Ziya Gökalp, ayrıca Tanzimatçıların bu lüzumu idrak ederek, Avrupa medeniyetini almağa teşebbüs ettiklerini, ancak tam olarak alamadıklarını da belirtmekte ve bu konudaki yanlışlarını şöyle ortaya koymaktadır: "*Tanzimatçıların büyük bir hatası da şark medeniyetiyle garp medeniyetinin terkiibinden bir irfan halitası yapmak istemeleriydi. Sistemleri büsbütün ayrı umdelere istinat eden iki makâs medeniyetin imtizaç edemeyeceğini düşünememişlerdi. Hâlâ, siyâsî bünyemizde mevcut ikilikler, hep bu yanlış hareketin neticeleridir.*"¹³

Atatürk, 30 Ağustos 1925'de Kastamonu'da yaptığı konuşmada inkılâbın gayesini şöyle ifade etmiştir: "*Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mâna ve eşkâliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir. İnkılâbâtımızın*

umde-i asliyesi budur."¹⁴

1930'larda Atatürk kültür ve medeniyet konularının izahında bir ikilem içindedir. Kültür ve medeniyet konularını, şöyle izah etmiştir. "*Medeniyetin ne olduğunu başka başka tanımlayanlar vardır. Bence medeniyeti kültürden ayırmak güçtür ve gereksizdir. Bu görüşümü açıklamak için kültür ne demektir tanımlamalıyım. Kültür;*

a. Bir toplumun devlet hayatında,

b. Fikir hayatında, yani bilimde, güzel sanatlarda,

c. İktisadi hayatta yapabileceği şeylerin hepsidir."

Bundan Atatürk'ün kültür ve medeniyet kavramlarını birleştirdiği ve aralarında hiçbir fark görmediği gibi bir anlam çıkıyorsa da onun sık sık millî kültürden, muâsır medeniyetten, taklitçilikten söz ettiği dikkate alınacak olursa bu sözleriyle kültür/medeniyet zıtlaşmasını ortadan kaldırmak ve böyle bir ayırımın güç ve gereksiz olduğunu belirtmek istediğini kabul etmek daha doğru olur.¹⁵

Atatürk milleti şöyle tarif etmiştir "*Millet dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyâsî ve bir içtimai bir heyettir.*" Burada dikkat edileceği gibi atatür medeniyeti söz konusu bile etmemektedir. Yine bir konuşmasında "*Memleketler muhtelifdir. Fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır.*" demek¹⁷ ve kültürden söz etmemektedir. Ancak burada kullandığı "*memleketler muhtelifdir*" ve "*bir milletin*" sözleri yukarıda yaptığı milletin tanımına mugayir olmamalıdır.

Durkheim'in Türkiye'deki temsilcisi durumunda olan Ziya Gökalp ve kültür ve medeniyet kelimelerini uzun süre aynı anlamda kullanmıştır. 1914-1918 yılları arasında üniversitemizin ıslahı için Almanya'dan getirilen bir kısım iktisatçıyla temasından sonra bu iki tabiri birbirinden ayırmıştır. Ancak O, hars ile medeniyet arasında hem iştirak, hem de ayrılık noktalarının bulunduğu, harsın millî olduğu halde medeniyetin beynelminel olduğunu ifade etmek¹⁸ suretiyle meseleyi daha sistematik bir hale getirir.

Burada asıl mesele, Avrupa medeniyeti ile Avrupa kültürünün birbirinden ayrı şeyler olmadığı veya Avrupa kültürü ile Avrupa medeniyetinin birbirinden ayrılmaz oldukları görüşlerinin doğruluğu meselesidir. Bu meseleye bağlı olarak, Türk kültürünün Avrupa medeniyeti içinde yerinin olup olmadığı tartışılmaktadır. Bu hususta Erol Güngör, Avrupa medeniyeti ile kültürünün elbette birbirinden ayrılmaz oldukları, çünkü bu ikisinin birbiriyle kuvvetli bir bütün meydana getirecek şekilde içiçe girmiş ve birbirine bağlanmış olduklarını, birbirine son derece uygun bir terkip meydana getiren bu kültür ve medeniyetin çıplak gözle ayırdedilemeyecek kadar kaynaştığını ifade eder.¹⁹ Bu görüş sosyolojik bir gerçek olmakla birlikte, Bahaeddin Yediyıldız'ın konuyla ilgili söylediği şu sözler kültür-medeniyet ayrımının gerekçesini ortaya koymaktadır: "Rönesans'tan itibaren, Avrupa'nın ilmi ve teknolojik sahada başardığı gelişmeleri, kendi bünyeleri içinde gerçekleştirememiş ve bunları Batı'dan iktibas etmek zorunda kalmış ve kalmakta devam eden memleketlerde kültür ve medeniyet ayrımı üzerinde durulmaktadır ki, söz konusu ülkelerde bu ayırım, pratik zaruretlerin hem Batı tekniği ve ilminden, hem de kendi öz kültüründen vaz geçememenin, bunları te'lif edebilme sancılarının bir neticesi olarak ortaya çıkıyor."²⁰ Kısaca, "Her kültür, bir milletin damgasını taşır. Kültürlerin diğer milletler tarafından da beğenilir, benimsenir ve kendi hayatı için kullanılabilir hale gelmesine medeniyet diyoruz." ifadesinden²¹ sonra konuyu, Batı medeniyeti karşısında millî kültürümüzün muhafazası meselesi ile bağlamak yerinde olacaktır.

Erol Güngör, Avrupa medeniyeti ile Türk kültürünün bu medeniyet içerisindeki yerinin ne olacağı, Batı'yı bütünüyle benimsemek veya ilim ve tekniğini alıp kültür değerlerimizi korumak görüşleri ve tartışmaları karşısında, şunları söylemektedir: "...yapılacak iş, Batı medeniyeti için en uygun sansürün veya kontrol mekanizmasının ne olduğunu aramak yerine, Türkiye'de sağlam bir millî kültür kurmanın yollarını araştırmaktır. Batı ile -veya herhangi bir yabancı ülke ile - bu derece yakın ve kesif münasebetlere giriştikten sonra, oradan istenilen şeylerle birlikte istenilmeyenlerin de gelmesi kadar tabii bir şey olamaz... Önemli olan yerli kültürün bunlarla kolayca yer değiştirecek şekilde

zayıf kalmasını önlemektir. Batı medeniyetini almak ve benimsemek isteyen bütün ülkelerin ortak özellikleri, kültürlerinin henüz böyle bir medeniyetten gelecek bozucu tesirlere direnecek kadar sağlam olmayışıdır."²²

İşte Atatürk, bu gerçeği çok iyi görmüş ve millî kültürün zinde kalabilmesi ve erimemesi için üzerinde hassasiyetle durmuştur. O'nun, "Biz Batı medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Ondan iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz." sözleri²³ bu konudaki tavrını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Atatürk bir konuşmasında; "Asıl uğraşmaya mecbur olduğumuz şey, analarımızın ve atalarımızın oldukları gibi yüksek kültürde ve yüksek fazilette dünya birinciliğini tutmaktır." demiştir.²⁴ Burada ifade edilen yüksek kültür ve fazilette dünya birinciliğini tutmak sözünden kastedilen tabii ki, beynelminel bir kültür olmayıp tarihinden güç ve destek olarak vücuda getirilen millî kültürdür. O, millî kültürün çağdaş hattâ buradaki ifadesiyle çağdaşı olduğu diğer kültürlerin üzerinde ve birinci sırada yer almasını istemiştir. Bununla birlikte Atatürk'ün bu konudaki kararlılığını gösteren bir sözü de "Millî kültürümüzü muâsır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız" sözüdür.²⁵

Anlaşılabileceği gibi Atatürk, Türk Milleti'nin ancak varlığını derin ve sağlam kültür sınırları ile çevreledikten sonra onun yüksek kapasitesi ve erdemi ile uluslararası tanınmasını bilhassa vurgulamıştır. Atatürk'ün müteaddit konuşmalarında aynı fikri özenle serdettiğini görmekteyiz. TBMM'de ve muhtelif yerlerde halka irad ettiği nutuklarda, sohbetlerde aynı amacı beyan etmiştir.

Atatürk, millî eğitim ile kültür arasındaki ilişkileri ve kültürün millî karaktere uygun olması gerektiğini de 16 Temmuz 1921'de toplanan Millî Eğitim Kongresi'nde, özetle şu sözlerle belirtmiştir: "Millî bir eğitim programından söz ederken eski dönemin hurafelerinden ve doğuştan gelen evsaf-ı fıtriyemizle hiç de ilgisi olmayan yabancı düşüncelerden, doğudan ve batıdan gelebilen bütün etkilerden tamamıyla uzak, millî karakter ve tarihimize mütenâsip bir kültür kastediyorum. Çünkü millî dehamızın tam olarak gelişmesi ancak böyle bir

kültür ile sağlanabilir. Gelişigüzel bir yabancı kültür, şimdiye kadar izlenen yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Kültür zeminle mütenâsiptir. O zemin milletin seciyesidir." Aynı konuşmada Atatürk yabancı kültürlerle karşı görüşlerini ifade ederken de, yetişecek çocuklarımız ve gençlerimize alacakları eğitimin hududu ne olursa olsun, herşeyden önce bütün yabancı unsurlarla mücadele etmek gereğinin öğretilmesini de istemiştir.²⁶

Atatürk, Türk kültürünün iki önemli unsuru olan Türk dili ile Türk tarihine de millî bir hassasiyetle önem vermiş, Türk dilinin zenginleşmesi ve millî tarihin incelenmesi için önemli çalışmalar yapmıştır. 1 Kasım 1934'te TBMM'de, "Kültür işlerimiz üzerine ulusca gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini, doğru temelleri üstüne kurmak, öz Türk diline değeri olan genişliği vermek için candan çalışılmakta olduğunu söylemeliyim."²⁷ başka bir konuşmasında da, "Millî şuurun ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz." diyen Atatürk²⁸, 1 Kasım 1932'de TBMM'de yaptığı konuşmasında da, "Millî kültürün her çığırda açılarak yükselmesini Türk Cumhuriyeti'nin temel direği olarak temin edeceğiz. Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın, dikkatli, alâkalı olmasını isteriz." demiştir.²⁹

Vücuda getirilen eserler her zaman haz duyulan bir miras olarak ve milletin bir parçası halinde gelecek nesillere mal olmuştur. Bu gerçeği ve milletini çok iyi tanıyan Atatürk, "Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir" demek³⁰ suretiyle Türk dilinin Türk milleti için ne derece önem arzettiğini hissiyatıyla birlikte ifade etmiştir.

Atatürk "Türk dili zengin, geniş bir dildir. Her kavramı ifade kabiliyeti vardır. Yalnız onun bütün varlıklarını aramak, bulmak, toplamak, onlar üzerinde çalışmak lazımdır." demek suretiyle dil hususundaki temel amacı belirlemekte ve "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişâfında başlıca müessirdir Türk dili, dillerin en zenginlerindedir, yeter ki bu dil şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır."

demek³¹ suretiyle de yapılması gerekeni ve ortaya konulması gereken tavrı açıklamaktadır. Anlaşılacağı üzere dil konusunda da Atatürk'ün ciddiyetle ve hassasiyetle üzerinde durduğu mesele dilimizin yabancı dillerin tahakkümünden kurtarılması olmuştur.

Atatürk'ün tarih üzerinde yaptığı çalışmalar, İstiklâl Savaşı'nın kültür alanında devamından başka bir şey değildir. Türk millî kültürünü muasır medeniyet seviyesine çıkarmak gayesiyle yürüttüğü bu çalışmaların yanısıra "Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak, evvela bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen bütün e'fal ve harekâtımızla gösterelim. Bilelim ki, millî benliğini bulamayan milletler, başka milletlerin şikâridir."³² demek suretiyle millî kültüre yönelik tehditlere de dikkat çekmekte, medeniyete giden yolda millî kültür ve millî benliğin muhâfazasını elzem görmektedir. Bu da millî tarihin ortaya çıkarılmasıyla olacaktır.

Atatürk'ün Fransız muharriri Maurice Pernot'ya demecinde söylediği şu sözler, O'nun Türk tarihi konusundaki derin görüşünü ve hassasiyetini ortaya koymaktadır. "... siz tarihimizi nazar-ı itibare almalısınız. Türklerin asırlardan beri takip ettiği hareket, devamlı bir istikameti muhafaza etti. Biz daima şarktan garba doğru yürüdük. Eğer bu son senelerde yolumuzu değiştirdikse, itiraf etmelisiniz ki, bu bizim hatamız değildir. Bizi siz mecbur ettiniz, ric'at ârizî ve gayr-ı ihtiyari oldu. Takdir etmelisiniz ki, şarkta ikâmetgâh intihâbına mecbur olduğumuz için, ırkımızın beşiği ile alâkadar olması itibariyle mümkün olduğu kadar yakın garbî bir ikâmetgâh intihâp ettik. Fakat vücutlarımız şarkta ise fikirlerimiz garba doğru müteveccih kalmıştır."³³ Atatürk 1910'larda Alman düşünür Ludwig Buchner'in bir makalesini okumuştur. L. Buchner makalesinde, manevî boşlukları doldurulmamış, beslenmemiş milletlerin hangi maddî düzeyde olursa olsun, bir gün çökeceğini anlatıyordu. Bu makaleyi okuduktan sonra bu temel fikri hayatında hiçbir zaman bir kenara koymadığını belirten Atatürk, bu fikre istinâden, "kazanılmış büyük zaferleri bile birkaç satırla geçiştirmeye başladık. Yeni kuşakları binlerce yıllık geçmişinin hazinesinden yoksun bıraktık. Batı'nın bir parçası olmak gerekti. Ama ya açılan manevî çukurlar? Bunlar yaptıklarımızı giderek tehlikeye düşürür. Bugünün meselesi değil bunlar

elbet. Ama biz yüz sene sonrasını bugünden düşünmek zorundayız.¹⁶⁴ İşte Atatürk'ün o günkü düşüncelerinden "Türk Tarih Kurumu" ile "Türk Dil Kurumu" doğmuştur.

Atatürk, "Biz Batı medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Ondan iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz."¹⁶⁵ ifadesiyle çok net bir şekilde taklitçiliğe karşı çıkmakta ve batı medeniyetine intisabın bir teslimiyet olmadığını izah etmektedir. Esasen Atatürk, Batı medeniyetini de bu medeniyetin ilme dayandığına inandığı için benimsemiştir. Batı medeniyetinin ilme dayanması, ilmin ise evrensel oluşu, Atatürk'ün görüşüne göre, Türk inkılâbını dar bir taklitçilikten kurtarmaya mâtuftur. Yine Atatürk bu görüşüyle ve bu görüşüne bağlı kalarak yaptıklarıyla Türk kültürünün kaynaklarına inmek (özleşme) istemiştir. Atatürk, "Kültür bir milletin bütün tarihî seyrini gösteren bir harekettir. Bugün yaşayan milletler varlıklarını ispat ve devam ettirebilmek için çalışırlar, fakat onların dayanacağı bir esas, kökünü kendisinden alacağı bir kültürleri bulunmazsa, temel sağlam olmaz. Onun içindir ki, tarihlerinde kültür izi bırakmayan milletlerin nihayet yalnız adları kalmıştır." sözleri¹⁶⁶ de aynı amacın ifadesi için söylenmiştir.

Batı medeniyeti herhangi bir milletin eseri olmayıp Batı kültürlerinin ortak mahsulü olarak doğmuştur. Fakat bugün yeni medeniyetin geliştirdiği teknoloji bütün dünyayı sararak yerli kültürlerin mevcut varlığıyla birlikte potansiyelini de ortadan kaldırmağa yönelmiş bulunuyor.¹⁶⁷

Toynbee'nin Batı medeniyetiyle ilgili ifade ve itiraf ettiği şu sözler Atatürk'ün üzerinde durduğu bu meselenin izahı açısından çok önemlidir: "Son ikiyüz elli sene batılı olmayan medeniyetler birbiri ardınca bizim lâikleşmiş Batı medeniyetimizi benimsediler. Bu medeniyetlerden ekserisi onu istemiye istemiye, ikrah ede ede benimsedi. Onların nefretlerine bilhassa şu düşünce galebe çalmıştır. Büyük zorluklarla kendilerini uydurdukları bu yabancı ve nahoş hayat tarzı iddia edildiği gibi idi. Yani hem mükemmel, hem de ebedi olma cihetiyle değişmez ve kesin bir medeniyetti. Bununla beraber Batılı olmayan medeniyetler kendi öz kültürel miraslarını

an'anevi dinî muvazeneleriyle birlikte atıp; yerine bizim dinden sıyrılmış Batı medeniyetimizi alınca anladılar ki; hayatın son, kesin ve mükemmel şekli diye safcasına inanarak benimsedikleri bu medeniyet hiç de öyle değilmiş."¹⁶⁸

Dakar Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof.Dr. Thierno M. Daiallo'nun anlattıklarını da bu bahiste zikretmek, gerek Toynbee'nin yukarıdaki sözlerini teyid, gerekse kültür emperyalizmi ile ilgili yönünü ortaya koyması bakımından gereklidir. Prof.Dr. Thierno M. Daiallo şunları söylemektedir:

"Üçüncü dünya ülkelerinde bizlere, ulusal kültürlerimize çok bağlandığımız takdirde gerileme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağımız anlatılmaya çalışılmaktadır. Denilene göre, artık bizim ulusal kültürden geçmemize gerek yoktur. Tarih öncesi dönemden ya da ortaçağdan 20. veya 21.yüzyıla kadar bir atlama yaparak, doğrudan doğruya Batı kültürünü benimsememiz gerekmektedir. Onlara göre zaten tek kültür de Batı kültürüdür. Yeni bağımsızlık kazanan Afrika ülkelerinin hemen hemen hepsinde durum böyledir. Çünkü, bize denildiğine göre, bizim kültürümüz yoktu. Kültürümüz olmadığına göre, tabii medeniyetimiz de yoktur. Bizler, yıllar, yüzyıllar boyu çekiçle kafamıza vurularak, -zaten bu arada bir kafamız ve içinde de bir şeyler olduğunu unutmuş durumdaydık- kültürümüz olmadığına, kültürümüz olmadığı için de bir medeniyetimiz olmadığına inandırılmış durumdaydık. Yeryüzünde bir tek medeniyet vardı, o da, Batı medeniyeti. Bizim medeniyetimiz, olsa olsa geri medeniyet ya da medeniyetten, kültürden başka bir şeydi."¹⁶⁹

Atatürk'ün çağdaşlaşma ve kültür konusundaki görüş ve çalışmalarını ortaya koyduktan sonra sonuç olarak şu hususların vurgulanması yerinde olur:

1. Atatürk'ün çağdaşlaşma düşüncesinin fikrî temellerini, Türk tarihinin derinliklerinde aramalıyız. Özellikle Osmanlı Devleti'nin zayıflamasındaki sebepler ve Türk milletinin son 150 yılda yaşadıklarından çıkan sonuçlar Atatürk'te çağdaşlaşma fikrini oluşturmuştur.

2. Osmanlı Devleti'nde yapılan ıslahatlar, Atatürk'ün önderliğinde yürütülen çağdaşlaşma hareketlerine iyi bir zemin hazırlamıştır.

3. Atatürk'ün çağdaşlaşma amacının temelini

Türk milletinin istiklâlini korumak ve devlet-ebed-müddet fikri oluşturur. Bu amaca ulaşabilmek için yapılan inkılapların temelinde de aynı fikir vardır.

4. Atatürk, kültür ve medeniyet kavramlarını aynı anlamda kullanmışsa da, onun kültürden asıl kastettiği millî kültür, medeniyetten asıl kastettiği de insanî medeniyettir.

5. Atatürk, Türk millî kültürünün muâsır medeniyet içinde yerini almasını isterken, yüksek bir medeniyet kaabiliyetine sahip olduğunu söylediği milletine güvenini sık sık ifade etmiştir.

6. Atatürk, millî kültürün temelini oluşturan dil ve tarih konusunda hassasiyetle durmuş ve çalışmıştır.

7. Atatürk'ün çağdaş medeniyetten kastettiği Batı medeniyeti olup, Batılılaşırken taklitçilikten kaçınılmasını da özellikle istemiştir.

8. Atatürk'ün Batılılaşma konusundaki görüşleri çok iyi anlaşılammış, zaman zaman çarpıtılmış, zaman zaman tepkiyle karşılanmış, bazen bir kavram kargaşası ile kültür emperyalizmi karşısında Türk millî kültürü bilerek veya bilmeyerek zayıflatılmıştır.

9. Türk milletinin hayat bulduğu bu coğrafyada devlet-ebed-müddet fikri ile idâme-i hayat edebilmesi bugün de, yarın da ilim ve teknolojiye çağdaş medeniyet seviyesini tutturmakla olacaktır.

DİPNOTLAR

1. Ergün Aybars, "Millileşme ve Çağdaşlaşma Lideri Atatürk", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.I, S.3, (Temmuz 1985), s.865.
2. İsmet Girtili, "Kemalizm Milli Hakimiyet ve Cumhuriyet Demektir", *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1987, s.116.
3. Kemal Atatürk, *Nutuk*, (1919-1927), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s.415-416.
4. Atatürk'ün çok kitap okuduğu, çevresindekilerle belirli bir konu üzerinde konuşup tartıştığı bilinmektedir. Atatürk'ün bu yönü muhakkak ki düşünce kaynağını oluşturan diğer bir amildir. Bu husustaki değerlendirmeler için bkz. Afet İnan, "Atatürk ve Kültür", *Cumhuriyetin 50.Yıldönümü Semineri, Seminere Sunulan Bildiriler*, TTK. Yay., Ankara, 1975, s.102, Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Minber Gazetesi'nde Kullanıldığı Takma Adı: Hatib", *Millî Kültür*, Kültür Bakanlığı Yay., s.63, (Aralık 1988), s.89 vd.; Fuat Sevim, *Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo Ekonomik Tarihi*, İstanbul, 1978, s.243 vd.; Abdurrahman Çaycı, "Atatürk ve Tarih Boyutu İçinde Çağdaşlaşma", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VI, S.16, (Kasım, 1989), s.48.
5. Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlık*, TTK Yay., Ankara, 1989, s.22.
6. Bu hususta bkz. Sait Açıba, *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması*, Afyon, 1995.
7. Bu hususta bkz. Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, (1939-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1989, s.40 vd.
8. Çaycı, a.g.b., s.49-50.
9. Bu hususta bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 1978, s.15 vd.
10. Hasan Duman, "Atatürk'e Göre Kültür ve Bunun Araçları", *Millî Kültür*, s.63, (Aralık, 1988), s.39.
11. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.III, (Toplayan: Nimet Arslan), TİTE Yay., Ankara, 1981, s.68.
12. Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1976, s.60.
13. Aynı yer.
14. *Söylev II*, s.214.
15. "Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları", 2 Kasım-6 Kasım 1981, *Uluslararası Sempozyum*, Ankara Üniversitesi, s.334.
16. İnan, a.g.m., s.99.
17. *Söylev III*, s.68.
18. Gökalp, a.g.e., s.28.
19. Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ankara 1980, s.18-19.
20. Sadık K.Tural, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1988, s.37; Bahaeddin Yediyıldız, "Kültür ve Yenileşme", *Türk Kültürü Dergisi*, Nu.231, (Temmuz, 1982)'den nakl.
21. Aynı eser, s.39.
22. Güngör, a.g.e., s.35-36.
23. *Atatürkçülük, Birinci Kitap, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, MEGS Bak.Yay.; Mustafa Özbalcı, "Atatürk ve Milli Kültür", *Millî Kültür*, S.56, (Mart, 1987), s.13.
24. *Söylev III*, s.93.
25. *Söylev II*, s.275.
26. *Söylev II*, s.17.
27. *Söylev I*, s.377.
28. Özbalcı, a.g.m., s.6.
29. *Söylev I*, s.372.
30. *Atatürkçülük*, s.362.
31. Hamza EROĞLU, *Türk İnkılap Tarihi*, MEB. Yay., İstanbul, 1982, s.316.
32. *Söylev II*, s.143.
33. *Söylev III*, s.68.
34. Sevim, a.g.e., s.247.
35. *Atatürkçülük*, s.356; Özbalcı, a.g.m., s.13.
36. İnan, a.g.m., s.104.
37. Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İstanbul, 1976, s.114-115.
38. Toynbee, *Medeniyet Yargılanıyor*, İstanbul 1976, s.82.
39. *Atatürk'çü Düşünce...*, s.348.

Dünya ve Türkiye Anayasalarında Din ve Lâiklik

1. Giriş

Toplum hayatını düzenleyen kaideler arasında, din kaideleri çok önemli bir yer tutar. Zira, din kaideleri hem Allah ile kul arasındaki münasebetleri, hem de insanların birbirleriyle olan münasebetlerini düzenlemektedir.

Tarihte sosyal düzenin ilk ve tam şekli, din kaidelerinde görülmektedir.

Gerçekten cemiyetlerin ilk gelişme çağlarında, din kaideleri, hukuk ve ahlâk kurallarını içine alan bir düzen kurmuştur. Bu çağlarda, insanı sosyal ve manevi bir varlık haline getiren önce tanrıların, daha sonra tek tanrının korku ve sevgisi, insan münasebetlerine düzen veren, insanı yalnız menfaati ve şahsını düşünen bir varlık olmaktan çıkararak, din kaideleri olmuştur. Aslında Roma ve Yunan sitelerinde din, hukuk ve ahlâkın sıkı bir suretle karıştığı, dinin ahlâk ve hukuka hâkim olduğu görülür¹.

Tarih içinde din ve hukuk arasındaki münasebet, teokratik² devlet sistemi ile lâik³ sistem adı verilen, iki sisteme göre değişmiştir. Lâkin günümüzde medenî dünyada hâkim olan sistem, lâik sistemdir.

2. Dünya Anayasalarında Din

Dünya anayasalarına bakıldığında, ilk parlamento sisteminin İngiltere'de kurulduğu görülmektedir. 1215 yılında ilân edilen Magna Carta, ilk yazılı anayasa metni olarak kabul edilir. Hukuk tarihçileri, her ne kadar Magna Carta'yı böyle tanımlasalar da, adı geçen bu siyasal belgede, hiç bir şekilde dinle ilgili bir hüküm yoktur.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 1776 yılında kabul edilen anayasasında "*bir dinin gereklerini yerine getirmekle ilgili herhangi bir kısıtlama yapılamaz*" denmektedir. Daha sonraki yıllarda ise ülkede yer alan bütün inanç sistemlerine bağlı, dinî veya uhrevî müesseseler, sivil toplumun bir gereği olarak bağımsız bir şekilde örgütlenmeye başlamışlardır. Zirâ, ABD Anayasası'nda bütün dinî ibadet müesseseleri, devletin otonomundan kurtulmuş ve bağımsız olarak örgütlenmişlerdir.

1789 yılında, Fransa'da meydana gelen Büyük İhtilâl'in bir sonucu olarak dinin ve onun tabii temsilcisi olan kilisenin, bütün ayrıcalıkları kaldırıl-

Soyalp TAMÇELİK

Gazi Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü
Araştırma Görevlisi

miştir. Fransız Anayasası'nda, insanın bir başka insana düşünce ve kanaatlerini ifade etmesi, en değerli ve vazgeçilmez bir hak olarak görülmektedir.

1946 yılında, Fransız Anayasası'nda bir değişiklik yapılarak, bütün insanlar inançlarından dolayı tamamen serbest olduğunu ve inançları gereği hiç bir şekilde mağdur edilemeyeceği taahhüt altına alınmıştır.

Fransa, 1955 yılında, bunu bir adım daha ileri götürerek, anayasaya lâiklik maddesini koymuş ve lâik bir cumhuriyet olmuştur. Böylece dinî ve hukukî şartlar gereği, herkes kanun önünde eşit duruma gelmiştir.

İtalyan Anayasası'nda, devlet ve Katolik kilisesi, kendi aralarında bağımsız ve özgür olduğu taahhüt altına alınmıştır.

İsviçre Anayasası'na göre ise "*kantonların yönetiminde, dinle ilgili herhangi bir sınırlama getirilemez*" hükmü yer almıştır.

1917 Çarlık Rusya'sında, büyük bir ihtilâl olmuştur. Bolşeviklerin yaptığı ihtilâl sonucunda, 1919 yılında yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Bu anayasada, ilk defa "*inanma*" ve "*inanmama*" özgürlüğü getirilmiştir.

Sovyet Rusya'da, 1936 yılında yapılan yeni bir anayasa ile dinî ibadet ve din aleyhinde propaganda yapma özgürlüğü getirilmiştir.

1946 Alman Anayasası'nda, din ve vicdan özgürlüğü getirilmiştir. Çocukların, okullarda din eğitimi almalarını, ailelerin rızalarına bırakmıştır.

Almanya'da din dersleri, lâik okullar dışındaki okullarda (dinî eğitim veren okullar) zorunlu olması, karara bağlanmıştır.

Alman Anayasası'nda, "*kimse dinî inançlarını açıklamaya ve dinî ibadete katılmaya zorlanamaz*" denmektedir. Devletin, hiç bir şekilde kilisesi olmadığı gibi, dini hususlarla ilgili mevzular, eyalet anayasalarına bırakılmıştır.

1963 yılındaki Cezayir Anayasası'nda, devletin dini İslâm olduğu belirtilmişse de, herkesin dinî inançlarını korumakla görevli olduğu belirtilmiştir.

Çin Anayasası'nda ise Tanrı'ya inanma veya

inanmamayı, bir başka deyişle *Tanrı bilirliliği* ve *Tanrı tanımazlığı*, serbest bırakmıştır. Bununla birlikte Çin Anayasası'nda insanlar, *Tanrı tanımazlık* propagandası yapmakta, özgür oldukları belirtilmektedir.

Dünya anayasaları incelendiği zaman dinin hâkimiyeti, insan cemiyetlerinin tekâmülünde, imparatorluklardan milli cemiyetlere geçinceye kadar devam etmiştir.

Milliyetçilik çağında milletler, en mütekâmil cemiyetler son şekliyle ortaya çıkınca, dinin, diğer kültür unsurları üzerindeki baskısı ortadan kalkmış ve *dinler devri* biterek, *kültürler devri* başlamıştır. Bugün, insan cemiyetleri, kültür devrini yaşamaktadırlar. Böylece insan cemiyetleri, din cemiyetleri safhasını kapatarak, kültür cemiyetleri hâline gelmişlerdir.

Din baskısının ve hâkimiyetinin sona ermesi demek, tabii ki dinin tamamıyla ortadan kalkması demek değildir. Tek veya esas sosyal bağ olmak yolunda çıktıktan sonra din, kültür unsurlarından biri olarak milli cemiyetlerdeki yeni yerini almıştır. Artık din, tek veya başlıca unsur değil, diğer unsurlarla beraber kültür manzumesini teşkil eden, onun bir parçası olan, önemli bir unsurdur. Bundan hareketle bir bakıma dinin, millet dediğimiz insan cemiyetlerinde, yeni yerini aldığını iddia edebiliriz.

3. Türkiye Anayasaları'nda Din

Osmanlı Devleti'nde, Ayanlarla, mevcut idarî ve hukukî haklara sahip yönetimin imzaladığı ilk belge, **Sened-i İttifak'tır**. Bu belge, hem padişah adına yönetimde söz sahibi olan sadrazam, hem de dinî işlemlerden sorumlu olan, şeyhülislâm tarafından imzalanmıştır. Bu belgede, ilk kez ulema ve diğer vatandaşların, "*suçu sabit görülmeden*" cezalandırılmayacakları ifade edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat Fermanı 1839 yılında ilân edilmiştir. Bu fermanın dibacesinde, Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığını, "*şeriata ve geleneğe*" bağlı kalınmadığına bağlanmışsa da, din ile alâkalı herhangi bir madde mevcut değildir.

Avrupa'daki lâik devletlerin temeli, XVI. yüzyıl sonundaki reformlarla birlikte atılmıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde, dinî temellere dayalı bir devlet

görüntüsündedir.

Avrupa XIX. yüzyıla gelinceye kadar içtimaî, sınaî, ve iktisadî reformlar yaşayarak, birçok sahada ileri adım atmıştır.

Osmanlı Devleti'nde ise XIX. yüzyılda yapılan ıslahat veya yeniden yapılanmalarda, dinle ilgili herhangi bir şey yapılmamıştır.

Her ne kadar Meşrutiyet Anayasası'nda (1876), kişisel özgürlüklere⁴ dayalı mevhumlar yer almışsa da, dinle ilgili köklü bir yapılanmaya sebebiyet verecek, herhangi bir madde yer almamıştır. Lâkin devlet dini, her zaman için İslâmiyet olmuş ve böyle kalmıştır. Buna karşın Osmanlı Devleti, kabul ettiği dinî inançlara, ibadet ve müesseselerine de hürriyetini tanımıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 23 Nisan 1920 tarihinde temeli atıldıktan sonra, yeni devletin anayasası, 1921 yılında kabul edilmiştir. Bu anayasa, olağanüstü şartlar altında hazırlanmış olmasından ötürü, fevkâlade şartların anayasası olarak da ifade edilmektedir.

1921 Anayasası'nda, "*şeriat hükümleri ile ilgili hususları yerine getirme yetkisi*", Meclis'e verilmiştir. Bundan da anlaşılıyor ki, Osmanlı Devleti ve onun temelleri üzerinde kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, din ve devlet işlerini henüz birbirinden ayıramamıştır.

1924 Anayasası'nda ise devletin resmi dininin, İslâm olduğu belirtilmiştir. Daha sonra bu madde, 1928 yılında çıkartılmıştır.

1961 Anayasası'nda, kişi hak ve özgürlükleri hususunda, birçok imkânlar tanınmışsa da dinî düşünceler, devletin sosyal hukuk yapısını değiştirecek veya yıkacak ve bununla ilgili olarak, yeni bir devlet düzeninin kurulması engellenmiştir.

Neredeyse bunların tamamı, 1982 Anayasası'nda da vardır. 1982 Anayasası'nda, din eğitimi konusunda bazı yeni hükümler konmuşsa da, genel ruh, 1961 anayasası ile aynıdır.

4. Dünya Anayasalarında Lâiklik

Öncelikle belirtmek gerekir ki "**lâiklik**" kavramı, Batılı ve Hıristiyan kökenleri olan bir kavramdır. Bugün itibari ile genel manada, "**din ile devlet**

işlerinin ayrılması" olarak tanımlanıyorsa da, XIII. yüzyıl sonlarından itibaren, vaftiz olmuş olan ancak ruhban sınıfına dahil olmayan, bütün İseviler için kullanılmıştır.

Dilimize Fransızca'dan geçmiş olmasına karşın, Fransızca'daki "*din adamı olmayan kimse, din adamı dışında kalan halk, yani avam*" manasındaki sahih karşılığını, hiç bir zaman taşımamıştır.

Batıda lâiklik, ilkçağın Yunan ve Roma sitelerinde din, devlet ve hukuk birbirine karışmıştır. Aslında devlet ve hukuk, tamamıyla dinin tesiri veya sultanı altındadır diyebiliriz.

Lâiklik fikrinin, kuramsal olarak ilk tohumları, Hıristiyanlıktaki "*Sezar'ın hakkı Sezar'a, İsa'nın hakkı İsa'ya*" düsturuyla atılmıştır.

Her şeyden önce bütün ortaçağ, kilisenin devlet üzerindeki üstünlük iddiasıyla doludur. Bu dönemde papalar, krallara hükmeder; din adamları, insanların yaşantılarını yönlendirebilir duruma gelmişlerdir.

Zamanla değişen, hatta gelişen ticaret ilişkileri, kentlerin zenginleşmesi, mezheplerin ayrılığından dolayı ortaya çıkan fikir ve kavram karmaşası gibi sebepler, Hıristiyan dininin, yeni koşullara göre yeniden şekillenmesini zorunlu kılmıştır.

Bundan hareketle XVI. yüzyılda, dinde reform hareketi olmuştur.

Buna karşın edebiyat, sanat ve ilim hayatında, *Rönesans* olarak ortaya çıkan bu hareket, lâikliğin alt dinamiklerini oluşturmuştur. Fakat "**lâik devlet**" düşüncesinin aslı, *Rönesans*'ta gelişmiştir⁵. Özellikle bu devirdeki *Machiavelli* ve *Grotius*'un eserlerinde, din ve hukukun bariz bir şekilde ayrıldığı görülmektedir. Aslında din ve devlet yönetimini, birbirinden ayıran modern anlamdaki lâiklik, ilk kez *Machiavelli* tarafından "**teorize**" edilmiştir.

Machiavelli'nin "**Prens**" adlı ünlü kitabı, artık kilisenin siyasal yönetimde (siyasî erk) etkin olamayacağını, bir başka deyişle kurulması düşünülen yeni iktidar şeklinin çerçevesinin çizilmesi açısından, son derece önemlidir.

XVIII. yüzyılda **DEİSM** akımının etkisi altında kalan "**akılcılık**"⁶ ilkesi, lâiklik fikrini çok kuvvetlendirmiştir. Nihayet 1766 Amerikan İnsan Hakları

Beyannâmesi ve 27 Ağustos 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannâmeleri, din hürriyetini kesin bir şekilde ifade etmiştir. Fransa'da 1882 ve 1886 yıllarında öğretim lâikleştirilmiş, 1905 yılında ise kilise, devletten büsbütün ayrılmıştır.

Fransa'da özellikle eğitim ve öğretim alanında büyük yenilikler olmuştur. Dinî müesseselere uygun eğitim veren okulların yanı sıra, bizzat devlet eliyle özgür düşünce ve inanç hürriyetine dayalı okullar da açılmaya başlanmıştır. Kısacası Fransa'da, 1789 Devrimi'nden sonra lâiklik, devletin bütün müesseselerine yavaş yavaş nüfuz etmiş, toplum tarafından kabul görür bir hâl almıştır.

Bundan da anlaşılıyor ki lâiklik düşüncesi, 1789 Fransız Devrimi ile kuramsallık kazanmıştır. Ancak görülüyor ki, bu düşüncenin uygulanış biçiminde derin görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

Bunlar arasında radikal JAKOBENLER ile liberal JIRONDENLER sayılabilir.

Radikal Jakobenler ve lideri durumundaki *Robespierre*, dini, devlet tahakkümü altına sokan yaklaşıma sahiptirler. Amiyane tabirle onlar, ceberutluğu savunmaktadırlar. Kanaatimiz o yöndedir ki, söz konusu bu yaklaşım, siyaset felsefesine, Türkçe'ye "lâikperestlik" olarak çevirebileceğimiz, "lâikarlık" deyimini altında girmiştir.

Liberal Jirondenler ve onların lideri *Dalton* ise, dini, ruhban sınıfına, devleti de siyasî erke teslim eden lâik görüşü savunmuşlardır.

Tahmin edilebileceği gibi, lâik felsefenin iç dinamiğinde "lâiklik" ile "lâikperestlik" çelişkinin özü yatmaktadır. Bir başka deyişle çelişkinin özü, bu noktada odaklaştığını söylemek mümkündür.

Bütün bu gelişmeler, lâiklik ilkesinin, siyasal boyutlara girmesine neden olmuştur. Bir başka deyişle, din hürriyeti ve lâiklik düşüncesi, milletler-arası hukukta yer alabilecek konuma gelmiştir. Bunu, İnsan Hakları Evrensel Beyannâmesi'nin 18. maddesindeki ifadeden anlıyoruz.

"Her şahsın fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır. Bu hak, din veya kanaat değiştirmek

*hürriyetini, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca açık olarak veya özel surette, öğretim tabikata ibadet ve ayinlerde izhar etmek hürriyetini gerektirir"*⁷.

Avrupa İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Sözleşmesi'nin 9. maddesi de şu prensibi koymaktadır. Şöyle ki:

*"Her şahıs düşünce, vicdan ve din hürriyetine sahiptir. Bu hak, din veya kanaat değiştirme hürriyetini ve alenen veya hususi tarzda ibadet veya ayin veya öğretimini yapmak suretiyle, tek başına veya toplu olarak dinini veya kanaatini izhar eylemek hürriyetini tazammum eder. Din veya kanaatleri izhar etmek hürriyeti, demokratik bir cemiyette ancak amme güvenliğinin, amme nizamının genel sağlığın veya umumiahlâkın yahut başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması için zaruri olan tedbirlerle ve kanunla tahdit edilebilir"*⁸.

Batıda, kültürel gözle bakıldığı zaman lâiklik, kültürün bir unsuru olarak dinin, hakiki yerine oturtulduğu görülmektedir.

Din, kültürün diğer öğelerini bastırıp, tek başına çıktığı, daha sonra kültürün diğer öğeleri, layıkıyla yerini alınca, dinin, kültürel yapı içerisindeki dilimini, tam olarak kapladığı ve esas yerini alarak, insanlığın lâiklik merhalesine ulaştığı görülmektedir.

Bundan da anlaşılıyor ki, lâiklik ilkesinin asıl yükselişi, Fransız Devrimi'nde olmuşsa da, esas olarak XIX. yüzyılda dinin, devlet işlerinden çıkartılması için yaygın bir çalışma yapılması ile ön plana çıkmıştır.

Bir başka deyişle lâiklik ilkesi, bugünkü batı dünyasındaki siyasal ve toplumsal sistemde, din ile devletin ayrılığı ilkesine dayanması ile eş anlamlıdır.

5. Türkiye Anayasaları'nda Lâiklik

Bu bölüm, dört ana başlık altında incelenecektir.

5.1 Tanzimattan Önce

İslâmiyetten önce de Türklerde, lâik bir zihniyetin hâkim olduğu, halkın istediği dine intisapta hür olduğu anlaşılmaktadır⁹.

Buna karşılık İslâm Devleti, teokratik bir devlettir diyebiliriz. Hazreti Muhammed (s.a.v.), hem

Peygamber, hem de devlet kurucusu ve başkanıdır. Peygamberin bizzat kendisi ve halifeleri, yargı (kaza) yetkisine de haizdirler¹⁰.

Bilindiği gibi İslâm'da hukuk; Kur'an, sünnet, kıyas ve icma gibi dört dinî kaynağa dayanmaktadır. Hükümdarın tazir hakkı mahdut olmakla birlikte, yöneticilerin dine bağlılığı, İslâmî normlara bağlılığıyla eş değerdedir.

Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden sonraki duruma gelince, Selçuklular zamanında, dinî anlayışın hâkim olmasına rağmen, lâik zihniyetin devam ettiği görülmektedir. Selçuklulardaki lâik zihniyeti ifade etmek için vereceğimiz malumat, bahisle alâkalı olması açısından dikkate şayandır.

Sünni Abbasi Halifeliği, Büyük Selçuklu Devleti kurulduğu sıralarda Şiî Büveyh Oğulları'nın tahakkümü altında yer almaktadır. Buna karşın halifelik müessesesinin, iki vasfı vardır. Halife, hem dinî, hem de dünyevî amellerin emiridir; ve bu özellikler, nazarı olarak devam ettiği görülmektedir. Lâkin, bu dönemde halifenin yetkileri, birçok kez suiistimal edildiği bilinmektedir.

1058 yılında Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, Halife'nin huzuruna çıkmak için izin ister. O sırada Halife ve Halifelik makamı, Bağdat'ta idi. Tuğrul Bey, Halifelik makamının Büveyh Oğulları'nın tehdidinde bulunmasından ötürü, Bağdat'a davet edilmiştir. Büveyh Oğulları'nın hükümdarını tevkiif etmiş olan Tuğrul Bey, Halife'nin karşısına çıkınca, Halife, ona kendi eli ile kılıç takıp, "**Şarkın ve Garbın Hükümdarı**" ünvanını vermiştir. Tuğrul Bey de Halife'nin sözü (emri), Allah'ın emri olduğunu söyleyip, iki kez Halife'nin eline yüz sürmüştür¹¹.

Abbasi Halifesi'nin dünyevî salâhiyetlerini, kendi rızası ile Selçuklu Hükümdarı'na devrettiği merasim, yukarıda da ifade edildiği gibi olmuştur. Halife'nin verdiği ünvanından da anlaşılıyor ki, Tuğrul Bey'in bu yetkileri, bütün Şiî ve Sunni âlemi, bir başka deyişle bütün İslâm dünyası için geçerlidir.

Yukarıda zikredilmeye çalışılan bu hadise, Abbasi Halifesi ile Selçuklu münasebetleri açısından çok önemlidir. Bir kere dünyevî salâhiyetlerin Selçuklu Hükümdarı'na devredilmesi ile bütün ülkeler, Selçuklu Devleti'ne tâbi olmuşlardır. Buna

karşın Sünni İslâm âleminin dinî reisi olarak kalan halife, siyasî olarak Selçuklu Devleti'nin vasalı durumundadır. Bu itibarla Selçuklu hükümdarları, dindî reis olarak kabul edilen Halife'ye hürmet ve tazimde kusur etmemişler ve bastırdıkları paralarda ve okutulan hutbelerde, önce onun ismini zikretmişlerdir.

Halife'nin dinî reis olarak kalması ve dünyevî salâhiyetlerini, Selçuklu Hükümdarı'na devretmesi, yalnız Türk tarihi bakımından değil, İslâm tarihi bakımından da büyük bir hadisedir. Zirâ, İslâm tarihinde ilk defa, din ve dünya işleri, birbirinden resmen ayrılmıştır.

Dünyevî işler, Halife'nin teveccühü ile, SULTAN ünvanına sahip hükümdar tarafından yürütülmüştür. Böylece, bundan böyle hiç olmazsa Sünni âlemin kaderi, Selçukluların eline geçmiştir, diyebiliriz. Bundan hareketle Türk tarihindeki lâik zihniyetin gelişimi için en iyi delilin, bu hadise olduğunu düşünüyoruz.

Osmanlı Devleti'nde de önce bu zihniyet yaşamış, fakat daha sonra Fatih Sultan Mehmed, şeyhülislâmlığı ihdas etmiştir. Şeyhülislâm, zamanla Divan'a katılmış, muhim meselelerde, dine uygunluğu sağlayan fetvalar verir bir hâle gelmiştir. Yavuz Sultan Selim'in hükümdarlığında Sultan, aynı zamanda dinî reis olan Halifelik sıfatını da almıştır.

Hususî hukuk, tamamıyla İslâmî mahiyettedir. Ceza hukukunda, geniş ölçüde İslâm hukuku hâkimdir. Buna karşılık idarî teşkilât, arazi ve vergi hukukunda örfî hukukun yeri büyüktür¹².

5.2 Tanzimat Devrinde Lâiklik

Her şeyden önce müslüman toplumlarında, Batılı anlamda bir lâiklik olmamıştır; yaşanmamıştır. Belki de bunun nedeni, Hıristiyanlıktaki "**Sezar'ın hakkı Sezar'a, İsa'nın hakkı İsa'ya**" formülünün, İslâmiyet'te bulunmamasıdır.

Kur'an ve onun ideolojisi durumundaki şeriat, yalnız ahiret işlerini değil, dünyevî işleri de belirleyen bir hukuk manzumesi olarak algılanmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti de asla lâik nitelik taşımamıştır. Şeyhülislâm'ı, padişahın atadığı yönetim, dini, devlet tahakkümü altında bir iktidar aracı olarak kullanmıştır. Bununla birlikte Devlet-i Ali'nin bünye-

sinde, lâik fikirlerin ortaya çıkması da, tamamen batılılaşma sürecine paralel bir seyir izlemiştir.

Osmanlı Devleti, Batı'dan geri kalmasını, ancak islahat yaparak giderebileceğini görmüştür. Lâkin Osmanlı yöneticileri, islahatın mahiyetini, Batılı devletlerin idare ve kanunlarını almakla mümkün olabileceği üzerinde durmuşlardır. Buna karşın gelenekçi (muhafazakar) görüş, son derece kuvvetlidir. Bu yüzden önce mahiyeti bakımından en az dinî ve mahallî renk taşıyan ticarî alana, batılı kanunlar alınmıştır. Bunlar arasında 18 Ramazan 1266 (1850) tarihli Ticaret Kanunu, Fransız Ticaret Kanunu'ndan, 6 Rebiülevvel 1280 (1864) tarihli Deniz Ticareti Kanununun yine Fransız kanunundan alındığı söylenebilir. Daha sonra Ağustos 1856 tarihli Ceza Kanunu, bazı şeriat hükümlerini ihtiva etmekle beraber, esas itibarıyla 1810 tarihli Fransız Kanunu'ndan iktibas edilmiştir. 1858'de yapılan Arazi Kanunu ise daha ziyade örfî esaslara dayanmaktadır. Bununla beraber bu kanun, arazide, Müslüman ve Hıristiyanları birbirinin mirasına girmekten menetmektedir (109. madde). Bir Türk'ün arazisi, yabancı mirasçılara geçmez (110. madde)¹³ *Mecelle'ye* gelince, öz itibarıyla şeriatı dayanamakla beraber, şekil itibarıyla batılı bir kanun mahiyetini taşımaktadır. Bundan da şu anlaşılmaktadır ki, Osmanlı Devleti'nde, XVIII. yüzyılda başlayan islahat hareketleriyle birlikte, toplumsal yaşayışın ve devlet düzeninin işleyişinde, ikili bir durum ortaya çıkmıştır. Bir yandan İslâm dininin gereklerine göre işler yapılırken, bir yandan da batılı anlamda yenilikler yapılarak ortaya çıkan fiili hareketlilik, aslında hukuki ve sosyal çatışmayı yaratmıştır. Özellikle XIX. yüzyıldaki bu ikilik, daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte İslâm geleneklerine göre eğitim veren medreselerle, aynı zamanda batılı manada tedrisat veren devlet okulları vardır.

Osmanlı Padişahı, hem bütün müslümanların halifesi, hem de Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan, başka dinlerden olan yurttaşların, hükümdarı durumundadır. Bu ikili durum, İstiklâl Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür.

Bu toplumsal çatışmanın oluşturduğu ortam gereği, lâiklik, devlet yönetimindeki çatışmayı

ortadan kaldıracak, bir gereksinim doğurmuştur.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Tanzimat hareketi, Türkiye'nin demokratik ve lâikleşme alanında atılan en büyük adımdır.

5.3 Meşrutiyet Devrinde Lâiklik

Hukukî müesseselerde ve teşkilâtta, lâiklik artmamıştır; fakat fikirlerde büyük gelişmeler olmuştur. Türkçülük ve Garpcılık cereyanları karşısında, İslâmcılık ve Osmanlılık fikirleri de çok zayıflamıştır.

Her şeyden önce 1876 Kanun-i Esasi'ye, bir geçiş devri anayasası demek daha doğrudur. Dolayısıyla böyle bir anayasada, çağını aşan demokratik ve temel haklar manzumesini görmek, tabiatıyla mümkün değildir. Nitekim 1909 yılında yapılan tadilât, 1876 yılında kabul edilen metindeki aksaklıkların düzeltilmesi gayesine yöneliktir.

1876 Kanun-i Esasi'si, padişahı bağlayan ve sınırlayan bir anayasa değil, aksine padişahın istediği ve sınırladığı bir anayasa olmuştur. Ne var ki I. Meşrutiyet devrinin sona eriş, Tanzimat ve Tanzimat ideolojisinin de sonunu getirmiştir. Böylece reform, hürriyet ve temel hak talepleri, aceleye getirilmiş bir Kanun-i Esasi ile fiilen ve hukuken temelini kaybetmiştir.

5.4 Türkiye Anayasaları'nda Lâiklik

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde lâiklik, farklı bir siyasal tercihe yol açmıştır. Devlet, dinin özerk bir biçimde örgütlenmesine izin vermemiş, kendi yapısı içine aldığı Diyanet İşleri Başkanlığı kurumu ile din hizmetlerinin, devlet tarafından karşılanmasına çalışılmıştır. Bundaki amaç; dinin, tekrardan devlet yönetimini tehdit eder duruma gelmesine, bir başka deyişle toplumsal hayata girmesine engel olmaktır. Aslında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde lâiklik, din ve devlet işlerinin ayrılması değil, dinin özerk bir gelişim kurumu olarak inkişaf etmesine yol açmamış, bilâkis, devletin kontrolündeki dinin, gelişimini kontrol eder durumunda ortaya çıkmıştır.

İstiklâl Savaşı'nda "*Egemenlik, Kayıtsız Şartsız Milletindir*" ilkesinin benimsenmesinden ötürü, din-sel egemenlik anlayışı, büyük ölçüde sarsıntıya

uğramıştır.

Aslında denilebilir ki, devletin 1922-1928 yılları arasında yaptığı yapısal değişiklikler, çağdaşlaşma ve lâikleşme yönünde attığı en önemli adımdır.

5.4.1. 1961 Anayasası'ndan Önceki Anayasalarda Lâiklik

Hiç kuşku yok ki bu hususta yapılan en önemli faaliyet, Saltanat'ın (1 Kasım 1922 tarihli 308. sayılı kanun), Hilafet'in (3 Mart 1924 tarihli 431 sayılı kanun), devlette resmi dinin kaldırılmasıdır (9 Nisan 1924 tarihli anayasa tadilidir). Buna ilâveten Şer'îye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ve yerine Din İşleri Reisliği'nin kurulması (3 Mart 1924 tarihli 409 sayılı kanun) örnek olarak gösterilebilir.

Eğitim ve Öğretimde Lâiklik

Lâik eğitim, dinden arındırılmış, bireylerin dinî inançlarına herhangi bir biçimde karışmayan ve öğretim kurumlarının, eğitim etkinlikleriyle dinî işlerin birbirinden ayrı tutulmasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti 1923 yılında kurulduktan sonra lâiklik ve onun eğitim alanındaki uygulamasının temeli, resmen atılmıştır. Her ne kadar 1924 Anayasası'nda, "*Devletin dini İslâm'dır*" diye belirtilmişse de, bu durum lâikleşme çalışmalarına engel olmamıştır.

Kuramsal olarak lâiklik için atılan ilk adım, 3 Mart 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat (Eğitimin Birleştirilmesi) kanununun çıkartılmasıdır. Ulu Önder Atatürk, 25 Temmuz 1924 tarihinde öğretmenlere seslenirken, "*Fikri hür, vicdani hür, irfanı hür kuşaklar yetiştirmek hedefimizdir*" demekle, eğitimde lâikliğin önemini açıkça belirtmiştir.

9 Nisan 1928 tarihinde, Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan "*Türk Devleti'nin resmi dini İslâm'dır*" ibaresinin çıkartılması ile bir süre sonra okullardaki din derslerinin kaldırılmasına sebep olmuştur. Böylece eğitim ve öğretim, Maarif Vekâleti'ne bağlanmış ve buna bağlı olarak din eğitimi veya dinî temellere dayanan eğitim kurumları tarihe karışmıştır.

1930 yılında İmam-Hatip okullarının tümü kapatılmıştır. 1933 yılında ise okul programlarından, din dersleri tamamen çıkartılmıştır. Yine aynı yıl

içinde üniversitelerde yapısal reforma gidilerek, İlahiyat Fakülteleri kapatılmış, yerine İslâm İlimleri Enstitüleri kurulmuştur.

1949 yılında, okullarda ihtiyarî olarak din dersleri konulmuştur¹⁴. 1950 yılında ise din dersleri, müfredat programının içerisine alınmıştır¹⁵.

Buna müteakip 1950-1951 eğitim ve öğretim yılında İmam-Hatip okulları, yeniden açılmıştır. 1953 yılında ise Maarif Şurası'nda, sınıf seçme hususunda, din derslerinin etkin bir rol oynaması kabul edilmiştir¹⁶.

Bütün bu gelişmeler ışığında, Devlet Şurası, bu hükümlerin lâikliğe aykırı olduğu hususunda açılan dâvâları¹⁷, önce dâvâ menfaatinin bulunmaması, sonra bu derslerin ihtiyarî olması bakımından reddetmiştir¹⁸. Fakat buna rağmen eski harflerle öğretim yapılamayacağı, 1953 sayılı ve Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinde belirtilmiştir.

Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması ile Tarikatların Yasaklanması

Tarikatlar, İslâmiyette, başlangıçta belli bir inanç, güven, daha ziyade ruhun aydınlanmasına değer veren, derece derece teşkilâtlanmış dinî topluluklardır¹⁹. Tekke ve zaviyeler ise, tarikatlara mahsus ve bunların ibadet ve zikirlerinin yapıldığı yerlerdir.

30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı kanunla tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, bütün tarikatlar menedilmiş, birtakım dinî ünvanlar ve lakaplar ve bunlara ait elbise ve başlıkları, bunun dışında adı geçen yerlerde hizmet görülmesini ve türbedarlığı yasaklamış, batıl inançları istismar etmeyi men etmiştir. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kaldırılması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin lâiklik uğruna attığı adımların en önemlilerinden bir tanesidir.

Aslında bu kanunun kabul edilmesinin sebebi, bu teşkilâtın siyasî amaçlara alet ve uyuşturucu ve mistik havasıyla medenileşmeye engel olması tehlikesidir.

Daver, eserinde bu kanunun din hürriyetine, ayin serbestisine bir tehdit getirdiğini, ancak bunun zarurî bir inkılâp kanunu olduğunu iddia etmektedir²⁰

ki, bunda da haklıdır. Daha sonraları Türk büyüklerine ait veya büyük sanat değeri olan türbelerin, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1950 tarih ve 5566 sayılı kanun ile açılmasına izin verilmiştir. Bu husus 1961 Anayasası 'na göre kein olarak halledilmiştir.

Ezan ve İbadet Dilinde Hürriyet

Memleketimizde ibadet ve ezanın Arapça yapılması, öteden beri sürüp gelen bir gelenektir.

1930 yılında ilkökul müfredat programında din dersi ile daha sonra Diyanet İşleri'nin tamamıyla ibadet, ezan ve salatın, Türkçe yapılması bildirilmiştir. Sonunda 1941 yılında, Arapça ezan ve kaamet okuyanları cezalandırmak üzere, Ceza Kanunu'nun 526. Maddesine, bir fıkra eklenmiştir.

1950 yılında ezan ve ibadet dilini, lâiklik icabı serbest bırakmak için bu fıkra kaldırılmıştır.

Şapka Giyilmesi Mecburiyeti

Dinî duygular, muayyen başlıklar ve elbiselere bağlı değildir. Bu yüzden medenî dünyaya ayak uydurabilmek ve din veya mezhep belirleyici başlıkların toplumda yaratacağı bölünmeyi önlemek için şapka giyilmesi mecburi kılınmıştır²¹. Lâkin anayasada, çarşaf giyilmemesi hakkında bir kanun yoktur.

Dinî Propaganda Hürriyetinin Sınırlandırılması

Dini yaymak için propaganda hakkı vardır. Ancak devletin temel düzenini, dine bağlamak yahut siyasi veya şahsi nüfuz temin etmek veya dini alet ederek, her ne suretle olursa olsun propaganda yapmak yasaktır²².

Vicdan ve toplantı hürriyetini koruma kanunu, ki bu 1953 tarihli 6187 sayılı kanundur, bu kabil propagandaların sayısını artırmış, suçun mahiyetini de genişletmiştir.

Türk Ceza Kanunu'nun 241. ve 242. maddelerine göre din adamlarının vazife sırasında, açıkça hükümet ve kanunları tatbik ve tezyif etmeleri de yasaklanmıştır.

Medenî Hukukumuzda Lâiklik

Aslında lâikleştirme reformları, cumhuriyet Türkiye'sinin özünü oluşturmaktadır. Hukuk ala-

nında, Türk Medenî Kanunu'nun 1926 yılında kabulü ile lâiklik sağlanmıştır.

1931 yılında, rejimin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin (C.H.P.) yeni programında lâiklik, altı okla²³ simgelenen ilkelerden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu husus daha sonra Anayasamıza yansımış ve lâiklik ilkesi, Anayasa'ya girmiştir. 1937 yılında Anayasa'da yapılan değişiklik ile anayasal kural hâline gelen lâiklik, bundan böyle teminat altına alınır iş oldu.

Bilhassa lâiklik ilkesi, cumhuriyet Türkiye'sinin medeni hukuk alanında, kendisini şu bakımlardan göstermiştir.

1. Menşei Bakımından: Eski medenî hukukumuzun başlıca kaynakları Kur'an, hadis, kıyas ve icmadır. Halbuki Medenî Kanunu'nun 1. maddesi, yeni medenî hukukumuzun kanun, örf, adet ve mahkeme içtihadına dayanacağını bildirmiştir. Kanaatimiz o yöndedir ki, asıl büyük fark bu yöndedir. Medenî Kanunu'nun 1. maddesi ile, hukukun ihtiyaçlara ve akla dayandığı ve değişir olduğu kabul edilmiştir.

2. Dini Seçme Hürriyeti: Medenî Kanunu'nun 266. maddesinde reşit kişi, dinini seçmekte hürdür. Halbuki eski hukukta, İslâm dininden çıkmak (irtidat) yasaktır ve ölüm cezasını gerektiren bir suçtur.

3. Evlenme Bakımından

3.1. Eski hukukumuzda evlenme, yazılı bir hukukla veya bir kanunla düzenlenmiştir. Bu bir ölçüde tarafların rızasına dayanmaktadır. Bununla beraber bizzat beyanlarına hacet olmadığı gibi, temsil veya vekaletle de evlenmek mümkündür. Hiç bir şekilde devlet memurlarına ihtiyaç yoktur. Dinî merasim, hukukça yapılmasına bir ihtiyaç yoksa da örfî icabı neyse, yerine getirilirdi. Buna karşın kabul edilen medenî hukukta evlenme, Medenî Kanun'a tâbidir ve yetkili evlendirme memurunun huzuru şarttır. Evlenmenin mümkün olması, dinî merasimin icrasına tâbi değildir. Bu merasim, resmî merasimden sonra yapılabiliyorsa da bunun, daha önce yapılması mümkün değildir²⁴; yapıyorsa da bu suçtur²⁵.

3.2. Tek Eşlilik Esası (Monogami): Eski hukukumuz, bir erkeğin aynı zamanda dört kadına

kadar evlenmesini tanımıştır (poligami). Medenî Kanun, tek evlilik esasını kabul etmiştir. Bir ölçüde medenî hukukta, bir ailede birden fazla kadının bulunması tabiat, ahlâk ve terbiyeye aykırı sayılmıştır.

3.3. Müslüman Kadının Müslüman Olmayanla Evlenme Yasağı: Medenî Kanun'a göre din ayrılığı evlenme yasağı değildir. Lâkin eski medenî hukuka göre, bir müslüman kadının, müslüman olmayan bir erkekle evlenmesi, caiz değildir. Buna karşın müslüman erkeklerin, müslüman olmayan kadınları alması, mümkündür.

3.4. Boşanma Bakımından: Eski hukukumuzda boşanma, kocanın tek taraflı isteğine dayanan hususi bir muamele idi. Medenî Kanuna göre boşanma, kanunî sebeplere dayanan, bir dâvâ ile kullanılan ve mahkeme kararı ile gerçekleşen resmi bir muameledir. Eski hukukumuzun en çok tenkit edilen taraflarından biri, boşanma alanında kadına tanıdığı kötü durumdur. Eski hukukta ayrılık yoktur. Yeni hukuk, evlenme bağı kopmadan, müşterek hayatın bir süre için mahkeme kararı ile kalkmasını kabul etmiştir.

3.5. Velayet Hakkı Bakımından: Eski hukukta velayet, babaya aittir. Yeni hukukta anneye de bu hak tanınmıştır²⁶.

3.6. Miras Hukuku Bakımından: Eski hukukta, miras bakımından kadın, erkeğe göre aşağı durumda idi. Yeni hukukta ise eşit bir durum tanınmıştır.

Yargı İşlerinde Lâiklik

Cumhuriyetten önce şahsî hükümlere aile hukuku, miras işlerine Şer'îye Mahkemeleri bakardı. Azınlıkların bu işleri özel mahkemelerde görülürdü. Yabancılar ise kapitülasyonlardan faydalanırlardı. Lâkin Medenî Kanun'a göre din farkı gözetmeksizin, bütün yurttaşlar ve yabancılar, Türk Mahkemeleri'ne tâbidir. Bununla birlikte mahkemede yemin formülü bakımından lâiklik mevhumu dikkati çekmektedir. Ceza Muhakeme Usulü'ne göre "*namusum ve vicdanım üzerine dosdoğru söyleyeceğime yemin ederim*"²⁷, hukuk muhakeme usulüne göre yemin "*Allah'ım ve namusum üzerine*"²⁸ şeklindedir.

Bununla birlikte yemini dñnileştirmek veya

ihtiyarî bırakmak, dinî veya lâiklik formülü arasında tercih hakkı vermek hususunda, karşıt fikirlerinde olduğu bilinmelidir.

Dinî Cemiyet Kurma Hürriyeti'nin Sınırlandırılması

Medenî Hukuk, kanun dairesinde cemiyet kurma hürriyetini tanımıştır. Medenî Kanun'un 53. maddesi gereğince, dinî cemiyet kurma hürriyetini kabul etmiştir. Fakat 1938 yılında Cemiyetler Kanunu din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan cemiyetleri yasak saymıştır (madde 9). Bundan başka Türk Ceza Kanunu, lâikliğe aykırı olarak Devletin düzenini, dinî esaslara uydurmak maksadıyla cemiyet teşkilini menetmiştir⁽²⁹⁾. Tarikatı bir dinî cemiyet saymak mümkünse, tarikatları yasak eden 697 sayılı kanun da bu bakımdan önemlidir.

Cemiyet Kanunu'nun yasak ettiği din, mezhep, tarikat esaslarına dayanan cemiyetten maksat, dini istismar eden, kamu nizamı için zararlı olan dinî cemiyetlerdir.

Mesela din ve mezhep bakımından, yurttaşlar arasında ayrılıklar ve yurttâ huzursuzluk yaratacak mahiyette olan dernekler böyledir. Bunları kuranlar ve idare edenler, Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin 1. fıkrasına göre cezalandırılır, dernek de fesholunur. Bununla birlikte mahkeme kararından önce faaliyeti men ve malları muhafaza altına alınabilir. Ülkemizde azınlıkların dinî, müesseselerinin durumu, Lozan Muahedenâmesi'nin 40. maddesiyle Türk Kanunları'na tâbidir. Cemiyetler Kanunu'nun 39. Maddesi, mevcut dini ve mezhebî müesseselerinin bu kanuna göre kurulacak cemiyetler tarafından idaresini emretmiştir.

Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi, bu devletin lâik esasını değiştirmek ve devleti, dini esaslara dayanmak gayesiyle cemiyet kurmayı yasak etmiştir. Aslında bu madde çok geneldir. Ama yine de adı geçen bu madde, Devletin lâik düzeninin yılmaz bekçisidir.

5.4.2. 1961 Anayasası'na Göre Lâiklik

1961 Anayasası, Atatürk Devrimleri'nin özünü teşkil eden lâiklik esasını, kuvvetle teyit etmiştir. Bununla beraber bu hususta, diğer anayasalarda da görüldüğü gibi bir tarif verilmemiştir. Şu halde çeşitli

hükümlerden, özellikle tatbikattan bu kavramın ne olduğunu tespit etmek lâzım gelmektedir. 1961 Anayasası'nda lâiklik ve din hürriyeti ile ilgili hükümlerin sayısı bir haylidir. Buna göre;

1- Lâiklik, "Devletin Nitelikleri" arasında yer almıştır (madde 2).

Bundan hareketle Türkiye Cumhuriyeti, İnsan Haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir.

2- Kanun önünde eşitlik bakımından, din ve mezhep ayrımı gözetilemez (madde 12).

3- Vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyeti, temel haklar arasındadır. Bu hürriyet inancı, gizli tutmak ve inançtan dolayı kınanmamak hakkını da ihtiva eder (madde 19, I-III).

4.- İbadetler, dinî ayin ve törenler serbesttir.

Bir başak deyişle bunlara iştirak etmek de iştirak etmemekte serbesttir. Ancak bunlar kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkartılan kanunlara aykırı olamaz (madde 19, III).

5.- Din eğitimi ve öğretimi serbesttir. Ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır (madde 19, IV).

6.- Dinin temel düzenlere esas tutulmaması, siyasî veya şahsî çıkar için istismar edilmemesi (madde 19, V);

a-) Kimse devletin sosyal, iktisadî, siyasî ve hukukî temel düzenini kısmen de olsa, dinî kurallara dayandırmak amacı ile dinî istismar edemez veya kötüye kullanamaz.

b-) Kimse siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla dini, din duygularını, dince kutsal sayılan şeyleri, istismar edemez ve kötüye kullanamaz.

c-) Bu yasaklara aykırı hareket edenler cezalandırılır; dernekler mahkemelerce, siyasi partiler anayasa mahkemelerince kapatılır (madde 19, V).

7.- Siyasî partiler, tüzük programı ve faaliyetleri lâikliğe aykırı olamaz (madde 57).

8.- Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri,

lâikliğe bağlı kalacağına ant içer (madde 77).

9.- Lâikliği koruyan Devrim Kanunları'nın Anayasa'dan sayılması;

Şapka giyilmesi, tekkelerin kaldırılması, türbedarlıkların kaldırılması, medenî nikah esası, Türk harflerinin kabulü, bazı kisvelerin men'i hakkındaki kanunlar gibi kanunlarda mevcut ve dolayısıyla lâikliğe din ve vicdan hürriyetini sağlayan hükümler de Anayasa'dan sayılmıştır (madde 153).

10.- Diyanet İşleri Başkanlığı'na genel idare içinde yer verilmiştir (madde 154).

Bundan da anlaşılıyor ki, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dinî bir hüviyeti yoktur. Hatta genel idarî mekanizma da sıradan bir idarî bölümdür.

5.4.3. 1982 Anayasası'nda Lâiklik

1973 yılına gelince, Türkiye'de büyük bir tartışma olmuştur. Tartışma konusu, İmam-Hatip okullarından mezun olanların üniversitelere alınıp alınmamasıdır. Bu tartışma ortamının, anarşi ortamında daha da gelişmesinden dolayı, Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime el koymuştur. Bu tarihten iki yıl sonra 1982 yılında hazırlanan yeni Anayasa, halk oylaması ile kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Bu anayasaya göre lâiklik ilkesi, 24. madde de kesinkes korunmuştur. Bununla birlikte "*Din ve ahlâk eğitimi ve öğretimi devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır*" (madde 24) kuralı getirilmiştir.

Bir başka deyişle 1982 Anayasası, ilk ve orta öğretim kurumlarında, din dersi zorunlu hale getirildiği gibi, bizzat devletin gözetimi altında yapılacaktır.

1982 Anayasası'nda, lâiklik ilkesi "*değiştirilemez ve değiştirilmesi için teklif edilemez*" ibaresi ile koruma altına alınmıştır.

5.4.4. Atatürk'ün Lâiklik Anlayışı

Ulu Önder Atatürk'ün lâiklik anlayışı, toplumumuzda meydana gelecek her türlü mezhep çatışmasını önlemek, Türk toplumunu milli hedefler çerçevesinde bütünleştirmektir.

Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Atatürkçülüğün bir milli modernleşme ideolojisi

olduğuna ve milliyetçilik dışında pragmatizm (akılcılık), lâiklik, milli egemenlik ve ampirik devletçilik ilkeleri ile belli bir dinamizme kavuşmuştur.

Aslında çağdaş, özgürlükçü rejimlerin demokratik olan ideolojilerinin temelinde dogmatizm değil, rasyonel amprizm veya pragmatizm vardır.

Atatürk'ün tarihimizde akılcılık ve bilimcilik çağını, lâikliğe dayanarak başlatmasının nedeni, taasuba tutsak olan İslâm âleminin, akıl ve ilim dışına çıktığı içindir. Zirâ, İslâm âleminde Hasan el-Benna gibi şahsiyetlerin taraftarları pek çoktur.

Vehabilik hareketini savunan ve Mısır'da yaşayan Hasan el-Benna, Kur'an'ı hem din kitabı, hem de anayasa olarak kabul etmektedir. O, din ile devlet işlerini ayırmanın, Avrupa'dan ithal edilen Hıristiyan'ca bir telâkki olduğunu iddia etmektedir.

El-Benna, cemiyette her türlü dernek, parti gibi sosyal kurum ve kuruluşlara karşıdır. Bundan hareketle Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı devrimlerin ehemmiyetini anlamak mümkündür.

Atatürk'ün lâiklik anlayışı, kültür milliyetçiliğinin lâiklik anlayışıdır. Din adamlarının, Atatürk düşmanlığı ile istismar edilen Atatürkçü ideolojideki lâikliğin, dinsizlik olduğunu iddia etmek, büyük bir hatadır. Bu vesile ile:

1. Lâiklik, her şeyden önce vicdan hürriyetidir. Din, vicdan meselesi olduğu için de Allah ile kul arasına hiç kimse giremez. Bundan dolayı din, esas itibarıyla Allah'la kul arasında bir köprüdür.

2. Lâiklik ilkesi, dinin reddi, ibadetin ve inancın yasaklanması, dini inançlara saygı

duyulmaması demek değildir.

3. Lâiklik ne dinsizliktir, ne de vicdanlara baskıdır. Zirâ dinsiz cemiyet olmaz.

4. Lâiklik, dinî inançsızlığı yaymak manasına da gelmez.

5. Dinin, baskı aracı olarak kullanılması ve siyasete alet edilmesi yanlış bir davranıştır.

6. Lâiklikte din devleti yerine, modern milli devlet vardır. Böylece Türkiye, ümmet yapısından, millet yapısına geçmiştir.

7. Vicdan hürriyeti, kültür birliği esas ve vatandaşlık hukuku sebebiyle, devletin resmi dini olmaz. Bu bakımdan devlet, cemiyetin belli bir dine sahip olmasına büyük bir önem vermektedir. Bu sebeplerdir ki Atatürk "*din vardır ve lâzımdır*"; "*din lüzumlu bir müessesedir*" demiştir.

8. Lâiklik ilkesi, dinin kötüye kullanılmasını yasaklamaktadır. Zirâ, lâikliğe göre hiç kimse dini, menfaati için kullanamaz. Yoksa din, bundan büyük zarar görür. Bundan hareketle denebilir ki lâiklik, dinin müdafaası için düşünölmüş, önemli bir emniyet supabıdır.

Aslında Atatürk'ün karşı olduğu din değil, dinî değerler arasına koyulmuş uydurma bilgiler, hurafeler ve boş inançlardır. Atatürk'ün dediği gibi, softa sınıfının din simsarlığına müsaade edilmemelidir.

9. Lâiklik ilkesi ile Türk milletinin birlik ve beraberliğinin, mezhep kavgaları ile bozulması önlenmiştir. Yukarıda da göröleceği gibi Ulu Önder Atatürk'ün, cumhuriyet Türkiye'sine getirdiği lâikliğin esasları maddeler halinde dile getirilmiştir. Bir başka deyişle bütün bunlar, Atatürk Türkiye'sinin lâiklik esasları olarak da kabul edilebilir.

6. SONUÇ

Lâikliğin temeli, hümanizmanın, ortaçağa özgü skolastik ve dogmatik dünya görüşünü bırakıp, akıl ve ilme geçtiği Rönesans'la atılmıştır.

Hümanizma'nın ortaya koyduğu ikinci olgu ise Reformasyondur. Eleştirici zihniyet, özellikle kiliseye karşı çevrilmiştir. İşte bu eleştirici zihniyet sayesinde, daha ılımlı bir mezhep, Protestanlık ortaya çıkmıştır.

Bundan hareketle lâiklik, bu iki hususa, yani Rönesans ile Reformasyon'a istinaden büyük bir atılım yapmıştır. Osmanlı Devleti'ne ise lâiklik, ancak lâiklik ilkesinin üçüncü merhalesinde girmiştir. Ancak Türk toplumunda, lâikliğin tam olarak yerini alması, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı olabilmektedir.

Aslında din kurumunun, siyasal ve kamu ile ilgili yaşam üzerindeki etki ya da egemenliğinin sınırlandırılması çabalarından doğan lâiklik ilkesi, Batı kaynaklı olmasına karşın, günümüz demokratik

sistemlerin hemen hemen tümü tarafından benimsenmiştir.

Lâiklik ilkesi, her toplum tarafından farklı algılanmış, farklı farklı boyutlarda gelişmiş ise de, esas itibari ile dinin, devlet işlerinden ayrılması, vicdan hürriyetinin sağlanması, kişinin vicdan baskısı altında kalmaması, hoşgörülü davranılması hususlarını, her zaman için muhafaza etmiştir.

Günümüz Türkiye'sinde tartışılması gereken konu, cumhuriyet lâikliğinin, artık gerekli olup olmadığı sorusudur. Çünkü yeni toplum, yeni din devlet ilişkisine ihtiyaç duymaktadır. Hiç kuşku yok ki söz konusu ilişkinin temeli, gerçek anlamda lâikliğe dayanmalıdır.

Özlenen çoğulcu ve demokratik bir Türkiye, "dinperest" ve "lâikperest" dogmaların hüküm süremeyeceği, gerçek anlamdaki lâik düzenden geçmektedir.

DİPNOTLAR

- * Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Araştırma Görevlisi.
- ¹ Fustel de Coulanges, *La Cite Antique*, Paris, 1910, s. 3-4.
- ² Dine bağlı.
- ³ Devlet ve din ayrılığı.
- ⁴ Kişiler arasında eşitlik, kişi haklarının dokunulmazlığı, mahkemelerin açık ve bağımsız olması gibi.
- ⁵ Kemal Fikret Arık, *Türk Medeni Hukuku I (Genel Prensipleri)*, A.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1963, s.13.
- ⁶ Kanunlar akla dayanır düşüncesi.
- ⁷ Arık, *op. cit.*, s.14.
- ⁸ *Düstur*: "Avrupa İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Sözleş-

mesi", C.XXXV, 19.3.1954 Tarih ve 8662 Sayı, s. 1567.

- ⁹ Sadri Maksudî Arsa, "Teokratik Devlet ve Lâik Devlet", *Tanzimat I*, İstanbul, 1940, s.73.
- ¹⁰ FA Başgil, *Esas Teşkilât Hukuk Dersleri, C.I.*, Ankara, 1943, s.57.
- ¹¹ Altay Mehmet Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 1989, s.178.
- ¹² Lütfi Ömer Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1945)3-4, s.28.
- ¹³ Arık, *op. cit.*, s. 15.
- ¹⁴ Bu konu ile alakalı olarak bkz... Milli Eğitim Bakanlığı, *Tamimler Dergisi*, 7 Şubat 1949 tarihli dergisinde Bakanlığın, 1 Şubat 1949 tarih ve 70/5426 sayılı özel tamimine bakılabilir.
- ¹⁵ Milli Eğitim Bakanlığı *Tamimler Dergisi*, 15 Ocak 1951.
- ¹⁶ V. Maarif Şurası Zabıtları'na bakılabilir.
- ¹⁷ Bu hususla ilgili olarak bkz.... B. Daver, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Lâiklik*, İstanbul, 1955, s.147-150.
- ¹⁸ Program için din derslerine, velilerin, %99.3'ü müsaade etmişlerdir. Bir ankette, genç idarecilerin % 70'i okullarda din eğitimi uygun bulmuşlardır. Bkz....Daver, *ibid.*, s.151.
- ¹⁹ Daver, *ibid.*, s.161.
- ²⁰ *ibid.* s.162
- ²¹ 25 Kasım 1925 tarih ve 671 sayılı kanun.
- ²² Anayasa 19/IV; Türk Ceza Kanunu 163. Madde 4-6 fıkraları.
- ²³ Milliyetçilik, Halkçılık, Cumhuriyetçilik, Lâiklik, Devletçilik, İnkılâpçılık.
- ²⁴ Medeni Kanun 110. madde.
- ²⁵ Türk Ceza Kanunu'nun 237. Madde.
- ²⁶ Medeni Kanun 262-271. Maddeleri.
- ²⁷ Türk Ceza Kanunu'nun 57. Maddesi
- ²⁸ Türk Ceza Kanunu'nun 339. Maddesi.
- ²⁹ Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi... 5435 sayılı ve 1949 tarihli kanunla değişik şeklidir.

“Batı Trakya Türkleri Bibliyografyası” Üzerine

Batı Trakya Türkleri Bibliyografyası, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Dökümantasyon Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 17, Ankara, 1996, LXX+330 sayfa.

Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1996 yılının son aylarında **Batı Trakya Türkleri Bibliyografyası**, (A Bibliography of Western Thrace Turks) adlı yeni ve kapsamlı bir kitap daha yayınladı. Söz konusu kurum daha önceleri de Türkçe ve İngilizce olarak bazı önemli bibliyografyaları arkaya yayınlamış; bilim, siyaset, kültür araştırma dünyası açılarından sağlam ve ciddi kaynak eserleri konuyla ilgili çevrelerin ve araştırmacıların hizmetine sunmuştu. Bu kapsamlı çalışmalar arasında Kafkasya, Türkistan, Kırım, Azerbaycan, Karabağ, Irak, Musul- Kerkük vb. gibi özel olanların yanısıra; dört ciltlik **Basında Dış Türkler**, iki ciltlik **Türkiye Dışındaki Türkler ve Türkiye Dışındaki Türk Vatandaşları** gibi genel bibliyografyalar dikkati çekmişti... İlgili kuruluşun Türk Dünyası ile ilgili yayınlanan bazı bibliyografyaları aynı zamanda Balkanoloji açısından da büyük önem taşıyan eserler durumundadır. Bu açıdan belirtilmesi gerekli yayınlar arasında Bosna-Hersek, Makedonya, Bulgaristan, Yunanistan üzerine hazırlanan çeşitli bibliyografyalar ayrıca, kurum genel müdürü Sayın İsmet Binark imzalı **Balkan Ülkelerinin Tarihî Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi** gibi tebliğ yayınlarını da burada anmak gerekir.¹ Bu yazımızda belirtilen kuruluşun **Batı Trakya Türkleri Bibliyografyası** adlı üzerinde kısmen durmaya çalışacağımız yeni eseri de bu çerçevede hem Türk Dünyası hem de Balkanoloji araştırmaları açısından üzerinde ciddi olarak durulması, yorumlanması, sorgulanması gerekli bir çalışma durumundadır.

LXX+330 sayfa hacminde yayınlanan bu yeni bibliyografya *Dr. Sadık Ahmet*'in aziz hatırasına ithaf edilmiştir. Kitabın başında merhum Dr. Sadık Ahmet'in ilgili makama hitaben 18 Ağustos 1992 tarihinde Gümülcine'den yazdığı bir mektubunun klišesi yer almaktadır. T.C. Başbakanlık Müsteşar Yardımcısı M. Selçuk Polat'ın Türkçe ve İngilizce Önsöz'ünü, Devlet Arşivleri Genel Müdürü İsmet Binark'ın 12 Kasım 1996 tarihli "Sunuş" yazısı izliyor. 15 sayfalık bu yazıda Batı Trakya Türkleri'nin tarihî geçmişi ve bugünkü konumu ile alınmaktadır. Bu yazı Batı Trakya Türkleri konusunu (problemini) yeterince tanımayan-bilmeyen kesimler için aydın-

Feyyaz SAĞLAM

Dokuz Eylül Üniversitesi
Türk Dili Okutmanı

latıcı derli toplu bir yazı durumundadır. Ayrıca aynı yazının İngilizce olarak da tekrar edilmiş olması, bibliyografyanın yabancı araştırmacılar için de kullanılabilirliğini ortaya koymaktadır. Eserin oluşumu ve tanzimi ile ilgili bazı teknik bilgilerin de sunulmasından sonra "Esas Bibliyografya" kısmı başlamaktadır. İlgili kuruluş söz konusu bibliyografyayı şu 6 ana bölümden oluşturmuştur: Müracaat Eserleri, Kitaplar- Raporlar- Tezler, Makale ve Tebliğler, Gazete Makaleleri Dizi Yazıları, Haberler, İlâveler. Bu 6 bölümde Türkçe ve Yabancı dillerde toplam 4548 dökümana ait bilgiler veriliyor, ki bibliyografya hazırlama tekniğinin güçlüğü düşünülürse, bu sayı azımsanmayacak bir sayıdır.

Bu yeni bibliyografyanın herşeyden önce büyük bir sabır ve titizlikle hazırlandığını ve az sonra gündeme getirmeye çalışacağımız kimi eksikliklerine rağmen alanında temel bir kaynak eser konumunda olduğunu öncelikle vurgulamak gerekir. Ancak 1985 yılından beri Batı Trakya Türkleri konusunda araştırmalar yapan ve değişik yazılarında Batı Trakya Türkleri ile ilgili bibliyografya eksikliğini tekrar tekrar gündeme getiren bir araştırmacı sıfatıyla,² büyük bir ilgi ve titizlikle incelediğimiz bu yeni çalışmanın, dikkatimizi çeken kimi eksikliklerine de bu yazımızda temas etmeyi gerekli buluyoruz. Esasında böylesi kapsamlı ve resmî bir eserin, ele alman konunun çok boyutlu ve karmaşık bir konu olması sebebiyle gözden kaçan bazı eksiklikleri olabilmesini de tabii karşılamak uygundur. Bu yazımızda bütün bu eksiklikleri belirtme iddiasında da bulunmak mümkün değildir. Biz, 1985 yılından beri Batı Trakya Türkleri konusunda sürdürmekte olduğumuz çalışmaların çerçevesi dahilinde dikkatimizi çeken aşağıdaki hususları gündeme getirmeyi uygun bulmaktayız:

1- Bibliyografyanın tanziminde bazı karışıklıkları önlemek açısından **Türkiye Dışındaki Türkler** bibliyografyasında yapıldığı gibi, tespit edilen dökümanlar Tarih-Siyaset-Ekonomi-Din- Eğitim-Kültür vd. bölümlere göre tasnif edilebilirdi.

2- Bibliyografyanın baş tarafında (sayfa LIII) belirtilen "Taranan ve Faydalanılan Kaynaklar" bölümünde, **Batı Trakya Türkünün Sesi Batı Trakya (Siyasî Kültürel ve Türkçü Dergi)**

dergisinin Ekim-Kasım-Aralık 1988 tarihli sayısında yer alan ve bu derginin (o günkü tarihe göre) 21 yıllık indeksini veren Azmi Yıldırım imzalı 84 sayfalık bibliyografik çalışması da belirtilmiş olmalıydı.³

3- Batı Trakya Türk toplumunun artık tabii bir uzantısı olan ve böylesi bir eserde mutlaka yer verilmesi gereken Avustralya'daki Batı Trakya Türk toplumu ile ilgili doyurucu bilgiler de (bir röportaj dışında) eksik kalmıştır.

4- Özellikle Batı Trakya Türk Kültürüyle ilgili değişik bilimsel yazılara yer vermiş olan şu dergiler taranmamıştır: **Eflatun, Tarla, Güneyde Kültür** (Türkiye); **Bay** (Yugoslavya), **Kültür Sanat** (Kıbrıs), **Sesler** (Makedonya), **Toplumun Sesi** (İngiltere), **Elele** (Avustralya).

5- Aynı şekilde Batı Trakya Türkleri üzerine yazılar yayınlayan şu gazeteler de taranmamış ve bibliyografya dışında kalmışlardır: **Akın** (Batı Trakya- Yunanistan), **Kıbrıs, Ortam** (Kıbrıs), **Tan** (Yugoslavya), **Birlik** (Makedonya), **Hak ve Özgürlük, Güven** (Bulgaristan), **Almanya'dan Batı Trakya** (Almanya).

6- Bibliyografyanın "Tezler" kısmında Batı Trakyalı sanatçılar Hüseyin Alibabaoğlu ve Mehmet Arif (Kemal Şevket Batıbey) üzerine yapılan çalışmalar belirtilmemiştir.

7- Batı Trakyalı şairlerden Hüseyin Mazlum, Alırıza Saraçoğlu ve Hüseyin Alibabaoğlu'nun bazı şiir kitapları belirtilmemiştir.

8- Yugoslavya, Makedonya, Azerbaycan ve Kıbrıs'ta Batı Trakya Türkleri üzerine yayınlanan kimi kritikler de belirtilmemiştir.

9- Batı Trakya Türkleri üzerine Türkiye'de ve Türkiye dışında verilen bazı konferanslar da eksik kalmıştır.

10- Bibliyografyada özellikle Yunanca kaynakların yeterince belirtildiğini söyleyebilmek mümkün değildir.

11- **Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatı Üzerine İncelemeler** kitap dizimizin II-III. ve IV. ciltlerinin sonlarında yer alan bibliyografik bilgiler yeterince kullanılmamış, böylece ciddi bazı eksiklikler gündeme gelmiştir. Bunlar arasında, Batı

Trakya Türkleri üzerine değişik tebliğler sunduğumuz bilimsel toplantılar açısından var olan eksiklikleri belirtmek gerekirse, kitabın yayımlandığı 1996 yılı öncesi itibariyle şu bilgiler atlanmış bulunmaktadır:

a- VI. Millî Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi, 1993, Konya.

b- III. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, 1993, Ankara.

c- Uluğ Bey ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu, 1994, Ankara.

d- II. Türk Dünyası Yazarlar Kurultayı, 1994, Ankara.

e- II. Uluslararası Türk Dünyası Turizm ve Kültür Sempozyumu, 1995, İznik.

f- Uluslararası Balkan Halkları Hidrellez'i Nasıl Kutluyorlar Semineri, 1995, Edime.

g- Uluslararası Batı Trakya Kurultayı, 1995, İstanbul.

Batı Trakya Türkleri konusu özellikle son on yıldır sık sık Türk ve dünya kamuoyunu meşgul eden ciddi yansımaları olan karmaşık bir konudur. Bu alanda ülkemizde resmî bir yayın olarak Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nce böylesi bir bibliyografyanın yayınlanmış olması, bir yandan Türkiye'nin Batı Trakya Türklerine verdiği önemi gösterirken, diğer yandan alanında var olan önemli bir boşluğu da dolduruyor. Büyük bir ilgi ve dikkatle incelediğimiz, azami ölçüde yararlandığımız bu yeni çalışma, çok yönlü ve karmaşık bir konu olan Batı Trakya Türkleri konusuna büyük ölçüde ışık tutan bir çalışma olmaktadır. Hazırlayanların büyük bir özen göste-

terek oluşturdukları bu genel bibliyografyanın yanısıra bizce **Batı Trakya Türk Kültürü Bibliyografyası** başlıklı yeni ve özel bir çalışmaya daha ihtiyaç olduğunu belirtmek durumundayız. Dilbilim, folklor-halkbilim, halk edebiyatı, tarih, basın tarihi, sanat tarihi, görsel sanatlar, tiyatro, müzik, sosyoloji, din kültürü, eğitim tarihi, çağdaş edebiyat (şiir, hikâye, roman vd. türler) açılarından hazırlanabilecek özel bir bibliyografyanın da yayımlanması ile şüphesiz ki, Batı Trakya Türkleri üzerine yapılabilecek çalışmalarda önemli bir eksiklik daha giderilmiş olunacaktır. Özellikle Batı Trakya Türk basınının kapanmış dergi ve gazetelerinin özel bibliyografyalarına da bu noktada büyük ihtiyaç olduğunu belirtmeyi de unutmamak gerekir. **Azınlık Postası Bibliyografyası, Trakya Gazetesi Bibliyografyası** gibi.

Sağlam bir Batı Trakya Türkleri Arşivi'nin henüz lâyıkıyla oluşturulamadığı bir ortamda resmi bir yayın olarak hazırlanan **Batı Trakya Türkleri Bibliyografyası** adlı bu yeni eser bazı eksikliklerine rağmen, gerçekten de alanında büyük bir boşluğu doldurmuştur. Büyük bir sabır, titizlik ve özenle hazırlanan bu bibliyografyayı konuya ilgi duyan herkese tavsiye ediyor ve hazırlayıp yayımlayanları kutluyoruz.

DİPNOTLAR

1. Bütün bu çalışmalar için ilgili kitabın sonunda 11 sayfalık teknik bilgi mevcuttur.
2. Geniş bilgi için bkz. Feyyaz Sağlam, *Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, Cilt II, s. 180, 1993, İzmir, Cilt IV, s. 12, 1996.
3. Azmi Yıldırım (Haz), "Batı Trakya Dergisi İndeksi", *Batı Trakya, Ekim-Kasım-Aralık 1988*, s. 4-88, İstanbul.

"Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu" Adlı Kitap Hakkında İzlenimler

"Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu", Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1996, 234 sayfa.

Nevin KORUCUOĞLU

Araştırmacı-Yazar

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi tarafından İlk Kadın Mitingi'nin 75. yıldönümü nedeniyle Kastamonu'da 10-11 Aralık 1994 tarihleri arasında bir sempozyum düzenlenmiştir.

Kastamonu'da uygulanan İlk Türk Kadın Mitingi için yapılan sempozyuma Türkiye'deki ve yabancı ülkelerdeki üniversitelerden konu ile ilgili bilim adamları katılmışlardır. Konular bildiriler sunularak tartışılmış ve sempozyum bir değerlendirme paneliyle son bulmuştur.

75 yıl öncesinin anısına düzenlenen bu sempozyumda temel konu Türk kadını olmuştur. Oturumlarda Millî Mücadele'de Kastamonu ve kadınlarımızın katkısı, dünya savaşından sonra dünya kadın hakları ve Cumhuriyet Dönemi'nde kadın hakları konularında bildiriler sunulmuştur. En son olarak da Türk kadınının bugünü ve yarını tartışılmıştır.

Başbakan Prof. Dr. Tansu Çiller Kastamonu Kadın Mitingi'nin 75. yıldönümü açılışında evliyalardan Kastamonu'nun şehit analarını selâmladıktan sonra kadınlarımızın geçmişteki kahramanlıklarıyla aralarından biri olarak gurur duyduğunu söylemiş, o savaş günlerinde *"Sevgili yurdumuzu namus kanıyla yıkamak bize aittir. Esaretle yaşamaktansa, erkeklerimizle bir safta ölmeye karar verdik."* diyen Kastamonu'lu kadınlara ve içlerinde en önemli isim olan Şerife Bacı'ya saygılarını bildiren Başbakan bu tür kadınların torunları olarak aynı kararlılık, aynı vatanseverlik, aynı fedakâr ruhu taşıdığını söylemiştir.

Başbakan, Atatürk'ün yolunda kadınlarımızın çok yol aldığını, Türkiye'nin böyle değerli kadınlar yetiştirmesiyle bütün çağdaş ve önder ülkeler içinde büyük yerimiz olduğunu belirtmiştir. Konuşmasının sonunda Başbakan memleket kadınlarının Ankara'ya, Meclis'e gelmelerini, onlarla hep beraber azimle çalışmak istediğini anlattıktan sonra Şerife Bacı'nın, Nene Hatun'un cesareti ve kararlılığı yolunda topluma, dünyaya Türk kadını olarak seslendiğini, Bosna'daki katliamın durmasını temenni ettiğini, daha âdil bir dünya kurma dileğini belirtmiş, barış ve beraberlik içinde ülkenin bölünmez bütünlüğüne sahip çıkacaklarını söylemiştir.

Başbakanın konuşmasından sonra Prof. Dr. Azmi Süslü'nün açılış konuşması ile Kastamonu'da İlk Türk Kadın Mitingi'nin 75. yılı münasebetiyle düzenlenen uluslararası sempozyuma "*Hoş Geldiniz*" denilmiştir. Azmi Süslü Atatürk'ün fedakâr, cefakâr Türk kadınlarının 1919'lu tarihlerde yaptıkları olağanüstü yurtseverlikleri için söylediği şu sözleri dinleyicilere sunmuştur: "*Belki erkeklerimiz, yurdumuzu zorla ele geçiren düşmanlarla süngüleriyle, düşman süngülerine göğüs gererek varlıklarını gösterdiler. Fakat erkeklerimizin oluşturduğu ordunun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Yurdumuzun varoluş vasıtalarını hazırlayan kadınlarımız olmuş ve olmaktadır. Kimse yadsıyamaz ki, bu savaşta ve bundan önceki savaşlarda milletin yaşama yeteneğini canlı tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odun kesip götürülen, ürünleri pazara götürüp paraya çeviren, aile ocaklarının dumanını tüttüren ve bütün bunlarla beraber, sırtlarıyla, kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephelerin cephanesini taşıyan hep o yüce, o özverili Anadolu kadınları olmuştur.*"

Atatürk'ün yukarıda en geniş şekilde Türk kadınına anlatan sözlerinden sonra onun şu cümlesiyle Prof. Azmi Süslü konuşmasını bitirmiştir: "*Şuna kani olmak lâzımdır ki, dünya yüzünde gördüğümüz her şey kadının eseridir.*"

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Reşat Genç konuşmasında, Atatürk hareketinin en önemli yanının Türk insanına Osmanlılık bilinci yerine, Türklük bilincini kazandırma hareketi olduğunu, ayrıca Atatürk'ün üzerinde önemle durduğu ikinci noktanın da millî benliğe kavuşturulan Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırılması olduğunu söylemiştir. Prof. Reşat Genç millî kimlik ve çağdaş uygarlığa sahip olmanın, milletlerin yaşamasındaki önemini belirtmiştir.

"*Millî kültürümüzü muasır medeniyetler seviyesine çıkaracağız.*" diyen Atatürk'ümüzün ne demek istediğini iyi anlamanın önemini belirtirken, yetişkin insanlarımızın bazılarının kafasında bu dengenin iyi oluşmadığı kanaatinde olduğunu söylemiştir. Yetişen insanlarımızın bilgi yönünden dengeli yetişmelerinin önemini belirtmiş, Atatürk'ün

millî kimlik, çağdaş uygarlık konusunda eşit ağırlık taşıyan gayretleri ile bir büyük lider olduğu gerçeğinin iyi bilinmesini anlatmıştır.

Prof. Reşat Genç Türk kültüründe ailenin özel bir yeri olduğunu ve ailenin devletin, milletin bir modeli olduğunu söylerken devletin çatısını da tarihimizdeki örneklere göre hükümdar ve hatunun birlikte kurduklarını belirtmiştir. Türk kültüründe ailenin, ailede kadının, ailede kız evlâdının rolünün yüceliğini belirtirken Türk kadınının tarihimizin her döneminde çok yüksek olduğunu, böylece 75 yıl önce İlk Kadın Mitingi'ni düzenleyen kadınlarımızla, şehit Şerife Bacı'larımız, Halime Çavuş'larımız gibi isimler içinde binlerce kadının varlığını söylemiş, 75 yıl sonra Kastamonu'da yapılan bu mitingin özelliğine değinmiştir. Düzenlenen bu miting ile Kastamonu'lu hanımlarımıza, onların çalışmalarına, maddî, manevî desteği sağlayan Kastamonu Valiliği'ne ve Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'na saygılarını, şükranlarını bildirmiştir.

Kastamonu Valisi Özdemir Hanoğlu açılış konuşmasında yurdun her köşesinden gelen misafirlere teşekkürlerini bildirirken, 1919'da Kız Muallim Mektebi önünde 3000 Kastamonu'lu hanımın biraraya gelerek savaştaki işgali protesto ettiklerini ve Kastamonu'nun o günkü durumunu anlatmış ve Kastamonu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolda önem teşkil ettiği düşüncesine Atatürk'ün değindiğini anlatmıştır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin o tarihte Kastamonu'da gücü artınca ilk kadın mitinglerinin nüvesi zamanın emniyet müdürünün hanımı olan Zekiye Hanım tarafından atılmıştır. Böylece Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Kastamonu'da güçlenmiştir. Kastamonu Valisi, o zaman Kastamonu'daki Emniyet Müdürü Miralay Osman Bey gibi kişilerin hanımlarının Kastamonu'lu kadınların hareketinde aktif olmalarına izin verişlerinin önemine değinmiş ve Kastamonu'da yap.acak ilk tesislere bu unutulmuş kahramanların adlarının verileceğini söylemiştir.

Kastamonu Valisi mitinge gelen misafirlere teşekkür ederek memleketimizin birliğine, beraberliğine gösterilen ilgiden dolayı mutluluğunu belirtmektedir.

Birinci Oturum'da, Millî Mücadele'de Kastamonu basını konusu öğretim görevlisi Muharrem Avcı tarafından ele alınmış ve o dönemde Anadolu basınının üç temel özelliğe sahip olduğu belirtilmiştir.

- 1) Millî Mücadele'de öncülük edenler,
- 2) Millî Mücadele'yi destekleyenler,
- 3) Millî Mücadele'yi yıpratmaya çalışanlar.

Millî Mücadele'ye öncülük edenler yolunda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden, kurtuluşuna kadar geçen üç yılda Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gazeteler çıkarılmıştır. **Hukuk-u Beşer, Hakimiyet-i Milliye ve Öğüt** gibi.

Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler ise Mütareke ve Millî Mücadele yıllarında doğan ve gelişen gazeteler olmuştur. Bunlardan **Ses, Doğrusöz, İzmir'e Doğru, Balıkesir'de** ve şehirlerin isimleriyle Adana'da, Kastamonu'da **Açıksöz Gazetesi**, Konya'da **Babalık**, Erzurum'da **Albayrak**, Amasya'da **Emel** gibi gazetelerin yanısıra Edirne, Trabzon, Giresun, Samsun, Antalya, Maraş, Bolu, Elazığ ve Artvin'de de gazeteler yayınlanmıştır.

Millî Mücadele'yi yıpratmak amacıyla çıkarılan yayın organları da Balıkesir'deki **İrşad**, Adana'daki **Ferda** gazeteleri olmuştur. Bu bilgileri veren Muharrem Avcı Anadolu basını içerisinde Kastamonu basınının yerini anlatmıştır. İlk defa 1872'de yayınlanan bir Kastamonu gazetesi olduğunu, 1911'de **Zafer Gazetesi**'nin padişah yanlısı bir politika izlediğini, **Köroğlu Gazetesi**'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kastamonu Şubesi tarafından yayınlandığını, daha sonra **Nazikter Gazetesi** ve **Açıksöz Gazetesi**, sonra da Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olan **Açıksöz Gazetesi**'nin Millî Mücadele'nin bayraktarlığını yaptığını anlatmıştır. **Türkeli Gazetesi**, **Gençlik Mecmuası** gibi yayınların 1920 yıllarına kadar sürdüğü ve bazı dergilerin de Millî Mücadele'yi desteklediği anlatılmıştır. **Açıksöz Gazetesi**'nin idarehanesinin Kastamonu'daki aydınların bir karargâh merkezi gibi olduğunu da anlatan Muharrem Avcı, buraya gelen yazarların arasında şu ünlü isimlerin de olduğunu söylüyordu: Ahmet Emin Yalman, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Akif Ersoy, İsmail Habip Sevük, Mustafa Necati ve İsmail Hakkı

Uzunçarşılı.

Muharrem Avcı, Millî Mücadele esnasında vatanımızın düşman istilâsından temizlenmesi için Kastamonu basınının tüm imkânsızlıklara rağmen davasını onurla sürdürdüğünü anlatmıştır.

İkinci Oturum'da, konuşmacılardan öğretim görevlisi Mustafa Eski 1. Dünya Savaşı sona erdiğinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra yurdumuzun düşmanlar tarafından işgal edildiğini belirttikten sonra bu düşmanların illerimizde yaptıkları vahşetleri anlatmıştır.

Mütareke sonrasında Müdafaa-i Vatan veya Müdafaa-i Hukuk adlarıyla kurulan dernekler halkı teşkilâtlandırmış ve millî duyguların canlı tutulmasına yardım etmiştir. Eski, bu derneklerden 10 Aralık 1919 tarihinde Kastamonu'da yapılan mitingin dikkat çektiğini belirtirken Türk kadınının uzun yıllar savaş acısını yüreğinde hissetmesiyle önce Balkan Savaşı'nda daha sonra 1. Dünya Savaşı'nda binlerce insanımızın şehit düştüğünü, bundan dolayı büyük üzüntü yaşayan Kastamonu'lu hanımların miting yapmaya karar verdiklerini söylemişlerdir. Konuşmacı, üçbinden fazla kadının nasıl biraraya geldiğinin dikkate değer olduğunu belirtmiş, Kastamonu hanımlarının kültür seviyelerinin yüksekliği yanında onların teşkilâtçılık konusunda da son derece bilinçli ve eğitimli olduklarını ifade etmiştir.

Kastamonu'da 1908'de çıkan **Köroğlu Gazetesi**'nin 1918 yılına kadar yayınlandığı ve gazetenin Türkçülük ve çağdaşlık çizgisinde yayın yaptığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kastamonu'luyu yönlendirdiği görülmektedir. 2. Meşrutiyet ile birlikte Kastamonu'daki kadınlar şehirdeki sosyal ve ekonomik hayatta kendilerinden söz ettirmeye başlamışlar ve bazı derneklerde görev almışlardır. 1912'de kurulan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti kadınlar şubesinde Vali Galip Bey'in eşi başkan olmuş, Osmanlı Bankası'nın müdürünün karısı sayman olmuş, böylece ünlü ailelerin eşleri ve kızları cemiyette çalışmaya başlamışlardır.

Mustafa Eski, Kastamonu'daki kadınların dernekler içinde yoğun çalışmalarını anlattıktan sonra bu alanda çalışan kadınların isimlerini teker teker vermiştir. (Bu listede verilen isimlerden 8 numarayı işgal eden Tahir Çelebi'nin eşi İsmet Hanım

akrabamdır.)

1919 yılı sonlarında Kastamonu'lu hanımların işgâllere başkaldırdıkları ve bir miting yapmaya karar verdikleri anlatılıyor. Bu maksatla 3000'den ziyade hanım Kız Öğretmen Okulu bahçesinde toplanmış, bu toplantıda Zekiye Hanım, Hikmet Hanım, İclâl Hanım ve Refika Hanım birer konuşma yapmıştır. Bu toplantılardan sonra kadınlar, Padişaha, Sadrazama Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa Cumhurbaşkanlarının eşlerine, İngiltere ve İtalya Kraliçelerine ve Hindistan İmparatoriçesine telgraflar çekmişlerdir.

Mustafa Eski konuşmasında, çekilen bu telgraflarda yurdumuzun parçalanmasına asla izin verilmeyeceğinin ifade edildiğini anlatıyor. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın eşine çekilen telgrafta Kastamonu'lu kadınlar Wilson prensiplerini hatırlatmakta ve bunların anlamını sormaktadırlar.

Mustafa Eski, İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yılı'nın Kastamonu'lu kadınlar açısından olduğu kadar bütün Türk kadınları için de büyük bir gurur ve özgün kaynağı olduğunu ve Türk kadınının millî şahlanışını gösterdiğini ifade ederken, inançlı ve cesur Türk kadınlarını saygıyla anmanın bugünkü nesiller için yüce bir görev olduğunu söylüyor.

Yard. Doç. Dr. Muhittin Gül'ün Konuşmasından Özetler:

Kurtuluş Savaşı yönünden Türk kamuoyunun oluşmasında kadınlar büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır. 2. Meşrutiyet döneminden sonra kadınların imparatorluğun yıkılışında çok etkileri olmuştur. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgâlinde sonra kadınların konuşması ilginçtir ve bu konuşmaların etkileri vurgulamaya, önemle ele almaya değer.

18 Mayıs 1919'da İstanbul'da Darülfünun'da kız öğrencilerin düşüncelerini açıkça ortaya koyduğu görülmektedir. Şöyle iki dize göze çarpar:

"Kim demiş bir kadın küçük şeydir,

Belki en büyük şeydir."

19 Mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıktığı gün İstanbul'da 50.000 kişinin katıldığı Fatih Mitingi yapılmıştı. Bu mitingde ilk sözü alan Halide Edip Adıvar: *"Müslümanlar, Türkler bugün en kara gününü yaşıyor. Karanlık bir gece fakat insanın*

hayatında sabahı olmayan gece yok. Yarın mutlu bir sabah yaratacağız. Ellerimizde kuvvetli silahlarımız yok, fakat kalbimizde aşk ve iman, milliyet duygusu var. Bütün İslâm dünyası kardeşimizdir, yaşasın milletimiz!" şeklindeki sözleriyle Halide Edip Adıvar toplumda heyecan uyandırmış ve konuşması bütün ülkede büyük etki yapmıştır.

Fatih mitinginin bir diğer konuşmacısı Darülfünun'dan Meliha Hanım olmuştur. Meliha Hanım, vatanımızı kurtarmak için ölelim, diye haykırmıştır. Konuşmacı Muhittin Gül, Fatih'teki miting heyetinin Padişah ve Amerika Birleşik Devletleri başkanına işgâlleri protesto eden birer bildiri gönderdiklerini belirtiyor. 20 Mayıs 1919'da Üsküdar Doğancılar'da Asri Kadınlar Cemiyeti bir miting daha yapmıştır. Orada Sabahat Hanım, Naciye Hanım çok etkin konuşmalar yapmışlar, "Yaşasın millet ve bütün İslâm dünyası" şeklindeki sözleriyle halkı heyecanlandırmışlardır. Konuşmacılardan Zeliha Hanım, "Türk ölür ama namussuz yaşayamaz ve toprağından bir karış yer vermez" sözleriyle haykırıştır. Muhittin Gül'ün konuşmasında kadınların ve tıbbiyeli öğrencilerin yaptığı Kadıköy Mitingi'ni de öğreniyoruz. Konuşmacılardan Münevver Saime Hamm'ın ve aynı mitingde konuşan Halide Edip Adıvar'm konuşmalarının çok etkin olduğu görülmüyor.

23 Mayıs 1919'da Sultanahmet'te 1200 kişinin katıldığı bir miting daha yapılmış, burada da Halide Edip Adıvar başta olmak üzere çok etkin konuşmalar olmuştur.

30 Mayıs 1919'da 2. Sultanahmet mitinginde Şükûfe Nihal Hanım çok içli bir konuşma yapmıştır.

Bu konuşmaların kamuoyunun oluşmasında büyük katkıları olmuştur. İşgâllerin yasaklamasıyla mitingler Anadolu'ya kaymıştır. Alaşehir'li kadınlar İzmir'in işgâlini protesto mitingleri, Siirt ve Edirne'deki kadınların protesto mitinglerinden sonra Erzurum'da Merkez Öğretmen Okulu Müdürü Fahika Hakkı Hanım'ın öncülüğünde Erzurum'lu kadınlar protestolarda bulunmuşlardır.

Sivas'ta Anadolu kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ile bu cemiyeti kuran valinin eşi Melek Hanım başkanlığında Sivas'lı kadınlar örgütlenmiştir ve bu tarihte Sivas'ta İrade-i Milliye Gazetesi çıkarılmıştır. Bu cemiyetlerdeki Türk kadınlarının

çalışmaları Türk kadınlığının övünç kaynağı olarak üzerinde durulmaya değer nitelikteydi. Bu cemiyetin çatısı altında birçok Türk kadını görev almıştır.

Muhittin Gül "*Millî Mücadele'yi hazırlayan mitinglerde görev alan Türk kadınlarının adlarını tümüyle tespit etmek mümkün değildir,*" diyor.

8 Ocak 1920'de Konya'da Şerafettin Camii'nde toplanan 5000 Türk kadını barış konferansına gönderilmek üzere kararlar almışlardır.

13 Ocak 1920'de İstanbul'da Sultanahmet'te 150.000 kişinin katıldığı bir mitingde de Muallimler Cemiyeti başkanı Nakiye Elgün'ün konuşması çok etkili olmuştur. Bu mitinglerin okunmasından sonra heyecanlı ortamdan etkilenen bir Fransız kadın kürsüye gelmiş "*Türkler ve Türkiye ölmeyecektir*" şeklinde konuşmuştur.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgâlinde sonra mitingler Trakya ve Anadolu'ya kaymıştır.

Millî Mücadele'de kadınların mitingleri ve protestolarının, kamuoyu yaratmada etkinlikleri olduğu bir gerçektir. İstanbul mitinglerinde efsaneleşen, daha sonra Anadolu'ya geçen Halide Edip Adivar, etkili Türk kadını şeklinde tarihimizde yer almıştır. Halide Edip Adivar eserleriyle de o dönemi anlatmıştır. Görüyoruz ki Türk kadınlarının protesto çalışmaları, özellikle Kastamonu'lu kadınların yaptıkları, Kurtuluş Savaşı'nın yolunu açmıştır.

27 Ekim 1922'de Atatürk; Bursa'da öğretmenlere yaptığı konuşmasında Türk kadınlarının çalışmaların üstünlüğünü anlatmış ve 10 Aralık 1919'un 75. yıldönümünde yapılan bu toplantılarda kadınları kutlamış ve başarılı çalışmalarının devamını dilemiştir.

Muhittin Gül'den sonra konuşmacı Dr. Şefika Kurnaz, Anadolu'nun Moğol istilâsıyla karşılaştığı dönemde Kayseri'nin müdafaası için çalışan Fatma Bacı'dan ve 93 Harbi diye bilinen Osmanlı - Rus harbinde Erzurum müdafaası için çalışan Nene Hatun ve Kara Fatma'nın silaha sarılışlarından söz etmiştir. Böylece Türk kadınının çok eskiden gelişti vurgulandıktan sonra Türk milleti için bir ölüm kalım savaşı olan Millî Mücadele yıllarında Ayşecik ve Fatmacıkların anılmaya başlandığını belirtmiştir. Şefika Kurnaz, İstiklâl Harbi edebiyatının canlı

örnekleri kadınların isimlerini teker teker almış ve her biri hakkında açıklamalar yapmıştır. Bunlar şu isimlerdir: Asker Saime, Kılavuz Hatice, Tayyar Rahmiye, Maraşlı bir Hanım, Fatma Seher Hanım (Kara Fatma), Gördes'li Makbule, Binbaşı Ayşe, Nezahat Hanım ve Süreyya Sülün Hanım. İsimlerini saydığımız bu Türk kadınlarının çalışmalarını, kim olduklarını Şefika Kurnaz, ayrı ayrı anlattıktan sonra Millî Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın bu kadınlara büyük takdiri olduğunu belirtmiştir.

Basınıımızda çalışan Türk kadınlarından Halide Edip Adivar, **Dağa Çıkan Kurt, Ateşten Gömlek, İzmir'den Bursa'ya** adlı eserleriyle halkı cesaretlendiren görüşlerini topluma sunmuştur. Halide Edip Adivar, *İstanbul Gençlerine* adlı bir yazısında o zamanın gençliğini yüreklendirmeye çalışmıştır.

Hakimiyet-i Milliye'deki yazılarıyla milletin mücadele azmini ayakta tutmaya çalışan kadınlarımızdan biri de Müfide Ferit'tir. Müfide Ferit'in yazdığı yazılar arasında *Gaziantep* başlıklı yazısının ayrı bir değeri olduğu Şefika Kurnaz tarafından belirtilmiştir. Şefika Kurnaz'ın açıklamalarında savaş yıllarının çeşitli cepheleriyle anlatıldığı edebî eserler arasında kadın yazarlarımızın da önemli yer aldığı görülüyor.

Konuşmacılardan Dr. Leyla Kaplan'ın görüşleri de özetle şöyledir: 1. Dünya Savaşı'nda mağlup olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzaladığı İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmek için hazırladıkları işgal planlarının başladığını ve Irak'tan, Suriye'den, Kafkas'tan Anadolu'ya ilerlediğini belirten Leyla Kaplan, bu savaşta Türk kadınlarının mücadele içerisinde yer aldığını belirtir.

Mandaterlik yanlısı, ayrılıkçı faaliyetlerde bulunan ve Millî Mücadele'yi destekleyen kadın cemiyetlerini Leyla Kaplan anlatırken, Millî Mücadele'yi destekleyen kadın cemiyetlerinin işgâl kararlarına karşı çıkışı ve bunlardan en önemlisinin Anadolu Kadınları Müdafaai Vatan Cemiyeti olduğunu söylemektedir.

Diğer konuşmacıların değindikleri gibi bu kadın cemiyetlerinin İstanbul hükümetine, İtilaf Devletleri'ne ve Amerika Senatosu'na, Türk halkına yapılan zulümleri protesto eden gösterileri

anlatılıyor. Leyla Kaplan'ın saptadığı Avrupalılara çekilen telgraflar içindeki şu ifade dikkatimizi çekmiştir: "... Mütarekeden sonra Avrupa medeniyetinin pudralı elleriyle sayısız yaralarımızı saracağına inanmışken, halâ sulh yapılmıyor halklarımıza zalimce, gaddarca muamelelerin her türlü tatbik ediliyor." "... medeniyet vahşeti yok etmek içindir, insanları rencide etmek için değil..."

Kadınların çalışması içinde çekilen telgraflar ve protestolar belirlenirken bu yukardaki satırlarda incelikleri görüyoruz. Bunları ancak kadımlar yapabilir diyoruz. Leyla Kaplan'a detaylarıyla bize sergilediği kadın çalışmalarını anlatış inceliği için teşekkür ediyoruz.

Kaplan'ın açıklamaları içinde Meliha Hanım'ın nutkundaki satırları sıralarken Erzurum milletvekillerine söylediği sözler arasında şu ifadeler de dikkatimizi çekmiştir: "*İnşallah bir vatan yaşatacaksınız. Dönüşünüzde saçlarımdan hazırladığım buketlerimi vereceğim.*"

Leyla Kaplan konuşmasında kadın cemiyetlerinin çeşitli şehirlerdeki faaliyetlerini ayrı ayrı anlatmış, kadın isimlerini vermiş, ayrıca çekilen telgrafları da açıklamıştır. Bu konuşmanın sonunda da Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin basınla ilişkileri anlatılmıştır. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti kuruluşundan itibaren faaliyetlerini Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflarla bildirmiş, bu telgrafları Leyla Kaplan ayrı ayrı anlatmıştır. Kastamonu Müdafaa-i Hukuk ve Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyetlerini ayrıntılarla anlatmıştır. Anlatılanlar arasında **Açıksöz Gazetesi**'nin yazdığı şu haberdeki o dönemin kız okulundaki uygulama çok ilginçtir. Öğretmen Okulu'ndaki toplantı ve müsamereler içinde Jan Darc oyununun oynandığı da yazıldığı haberlerde zamanın okullarındaki vatan duygularıyla ilgili uygulamaların ne kadar ileri olduğu anlaşılıyor. Kaplan Kastamonu'lu hanımların toplantı, müsamereler ve mitingler yaparak, protesto telgrafları göndererek güçlü bir biçimde mücadeleye katıldıklarını çok güzel açıklar. Anadolu yardım faaliyetlerinde bulunan diğer cemiyetin Kastamonu Hilâl-i Ahmer Cemiyeti olduğunu anlatıyor Leyla Kaplan. Bu cemiyetin yardımları içinde kadınların kulaklarından küpelerini, altınlarını, gömleklerini, gelinlik elbiselerini, çeyizlerini Hilâl-i Ahmer'e verişlerinin

birer fedekârlık destanı olduğu belirtilmektedir.

Leyla Kaplan Kastamonu ve diğer kadın cemiyetlerinin faaliyetlerini çok güzel açıkladıktan sonra Millî Mücadele yıllarındaki bu kadın faaliyetlerinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki kadın derneklerinin kuruluşuna zemin hazırladığını bildirmiştir.

Üçüncü Oturum'da dünya savaşından sonra kadın hakları ele alınmıştır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'da Kadın Hakları konusunu Prof. Dr. Chantal Quelquejay Lemercier anlatmaktadır. Dünya savaşından sonra Avrupa'da kök salan toplum sanayileşmesi yaşama açısından büyük bir boşlukla karşılaştı, diyen Prof. Chantal kadın haklarına değinmektedir. Önceleri yeri ve yetkisi olan kadınlar varken gittikçe artan kadın işçi sınıfı ortaya çıktı demektir.

20. asır başlarında Fransa'da olduğu gibi Amerika, İngiltere ve Almanya'da kadınların yasa önündeki durumlarının değiştiğini, erkeklerle kadınların hukukî eşitliğini sağlayabilmek için kadınların çok mücadele ettiklerini, Fransa'da kadın yazarlardan Simon de Beauvoir gibi yazarların kadınların hukukî durumlarını, iktisadî yaşamlarını, anlattıklarını söylemiştir. 20. asır başlarında bütün dünyada bir değişimin gelişmekte olduğunu sezenlerin çok olduğunu belirten Chantal'e göre, 1. Dünya Harbi'nin erkekler için ağır bir örselenme olduğundan şüphe yoktur, fakat kadınlar için bu harp görülmemiş bir özgürlük ve sorumluluk denemesi olmuştur. Kadınlara yeni meslekî sahalara açıldı. Aynı zamanda harp, kadın ve erkek işçiliği arasındaki engelleri yıktı. Bundan dolayı kadınlar kendi yeteneklerinin farkına varıp, bağımsızlığın tadını aldılar. Chantal, Fransız kadını ve onun siyasî haklarına değinirken millet meclisinin oy kullanma hakkını tanıdığı halde senatonun reddettiğini ve 25 sene daha beklediklerini, 1944 yılında kadınların erkeklerle aynı koşullar içinde seçilebileceğinin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu hususta Türkiye'ye nazaran 12 sene geride olduklarını belirten Chantal, 1946 yasasıyla kadınların her saat erkeklerle eşit hakları güvence altına aldıklarını bildirmiştir.

Fransız kadın konuşmacı kadınların özel yaşamda hakları ve korunmaları hakkında da bilgiler verir. 1914 harbinin sporcu, kararlı ve özgür kadınlar yetiştirdiğini söyler. Okullarda kız ve erkeklerin

ayrımlarının tamamen kaldırılmış olduğunu, kadın ve erkek erginliklerinin 18 yaştan itibaren olduğunu, kadın ve erkeğin tüm haklara sahip olduğunu anlatır. Fransız kadını, Fransız erkeği gibi her sahada hak kazandığı halde Sosyal Sigorta'dan faydalanmak için 2. Dünya Harbi sonrasında beklendiği ve genel olarak kadınların durum ve sağlıklarında son senelerde önemli ilerlemeler olduğunu anlatır.

Chantal siyasî ve iktisadî yaşamda Fransız kadınının yerini anlatırken 1944'e kadar Fransa'da kadınların siyasî yaşamdan tamamen uzak olduklarını, iktisadî hayata çalışarak katılan kadınların artmakta olduğunu ve son zamanlarda kadın erkek eşitliğinin ileriye doğru gittiğini, insanların bir arada uyumlu şekilde yaşamalarının hedef alındığını, bütün dünyada olduğu gibi 20. yüzyılın 2. yarısından sonra bu gelişmelerin görüldüğünü anlatmıştır.

1. Dünya Savaşı'ndan sonra Azerbaycan'da kadın haklarını Doç. Dr. Hanım Halilova anlatmıştır. Hanım Halilova'dan sonra Prof. Dr. Muhammed Şemsettin Megalommatıs, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Makedonya'da kadın haklarını, Tanzimattan Cumhuriyet'e Türk ve Batı kadınına da Doç. Dr. Burçin Erol anlatmıştır. Daha sonraki dördüncü oturumda Cumhuriyet öncesi ve sonrasında Türk kadınının hukukî durumunu Prof. Dr. Gülnihal Bozkurt, Türk kadını ve edebiyat konulu konuşmayı da Ayşe Erdoğan yapmıştır. Prof. Dr. Günay Tümer İslâm'da kadın konusunu anlatmıştır.

Son panel konuşmasını Prof. Dr. Azmi Süslü açmış, daha sonra Prof. Dr. Günay Tümer, Prof. Dr.

Tülin İçli ve Prof. Dr. Saim İnal Savi konuşmalarını yapmışlar, panelin kapanışını Prof. Dr. Reşat Genç yapmıştır.

Kitabın sonunda Prof. Dr. Emel Doğramacı'nın panel için gönderdiği "*Siyasette Türk Kadını*" adlı metni yer almaktadır.

Kitabın sonunda sempozyumla ilgili haberler ve fotoğraflar görülmektedir.

Bu kitapta uluslararası sempozyumun oturumlarında anlatılan Kastamonu'lu kadınlar hakkındaki bilgiler ele alınmıştır. Kitabın sempozyumla ilgili haberler ve fotoğraflar bölümünde çok ilgi çeken yazılar vardır. Bunlardan 75 yıl sonra bütün dünyaya Türk kadınlarınca gönderilen Türkçe ve İngilizce bildirimler, Anadolu Ajansı'nın Kastamonu mitingini anlatan yazısı, 101 yaşındaki Necibe Nine'nin kürsüdeki konuşmasını anlatan satırlar ve basında yayınlanan bazı bilgiler yazımızda yer almamıştır.

Bu kitabın başlığını görerek okumak isteyenlere, 75 yıl evvelki Kastamonu'lu Türk kadınlarının memleketleri için çırpınışlarını anlatan konuşmalardaki görüşleri özetlemeye çalıştık. Fakat kitabın 200. sayfasından sonraki bölüm ayrıca okunmaya değer bilgilerle donatılmış olduğundan, okuyucular tarafından araştırılması önerilir.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'ni böyle bir kitap yayınlamasından ötürü kutlar ve bizleri bilgilendiren yayınlarını bekleriz.

**Bilim Kurulu Üyemiz Recep Bilginer'e
Türkmenistan Yazarlar Birliği tarafından
75. Yaşını Kutlama Plâketi verilecek.**

"Türk Dünyası, Nüfus, Sosyal Yapı, Dil Edebiyat"

Reşide Gürses

TDK Uzmanı

Dr. Nevzat Özkan, *Türk Dünyası, Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat, Geçit Yayınları*, Kayseri, 1997, 416 sayfa.

Geniş bir coğrafyada yaşayan ve yaşamış olan Türkler zaman içinde pek çok devlet kurmuşlardır. 20. yüzyılın başlarında bağımsız Türk devleti olarak sadece Türkiye Cumhuriyeti varken zaman içerisinde bağımsız Türk devletlerinin sayısı artmıştır. 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, 30 Ağustos 1991'de Tacikistan, 27 Ekim 1991'de Türkmenistan, 14 Aralık 1991'de Kazakistan bağımsız Türk devleti olarak tarihte yerini almıştır.

Türk Dünyası, Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat adlı kitap Türk dünyasının coğrafyasını çizerken sadece bağımsız Türk devletleri ile sınırlı kalmamış, Türk dünyasını tamamiyle değerlendirmeye tâbi tutmuştur. Bu açıdan eser, alanındaki ilk örnektir.

Türk Dünyasını, coğrafya, siyasî ve sosyal statü, dil gibi açılardan ele alan eserde, Sunuş, Önsöz, Giriş'ten sonra Birinci Bölüm'de; "Tarihî Bakış" ana başlığı altında Türk Dünyası, İkinci Bölüm'de; "Türkistan", "Sibiry Türkleri", "İdil - Ural Türkleri", "Kafkasya Türkleri", "Türkiye Türkleri", "Türkiye'ye

Komşu Ülkelerdeki Türk Toplulukları" ana başlığı altında; nüfus, sosyal yapı, edebiyat ve dil tek tek ele alınmıştır. Bu birinci ve ikinci bölümlerde yer alan başlıklardan da anlaşılacağı üzere Türk Dünyası konusu coğrafik bir yaklaşımla ele alınmıştır.

Daha sonra; "Sonuç", "Kısaltmalar", "Kaynaklar", "Harita" ve "Dizin"e yer verilmiştir. "Sonuç" kısmında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

En sonunda, "Dizin" ana başlığı altında, I- Kültürel ve Sosyal Kavramlar ve Terimler Dizini, II- Kişi Adları Dizini, III- Yer Adları Dizini, IV- Eser Adları Dizini verilmiştir. Bu da eserden yararlanmayı kolaylaştırmaktadır.

Eserde "Kaynaklar" bölümünde, konuyla ilgili geniş bir bibliyografya bulunmaktadır. Bu yönüyle eser, araştırmacılar için kaynak niteliği taşımaktadır. s. 364'te verilen haritada, daha önceki sayfalarda Türk dili ile ilgili olarak verilen bilgiler bir de görsel olarak ortaya konmuştur.

Eserde, her biri ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek geniş ve kapsamlı bir konu titiz bir çalışmayla araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Bunun yanında eser, dili açısından geniş bir kitleye hitap etmektedir. Ancak eserin baskısının teknik açıdan çok kötü olmasını ve sayfa düzeninde gerekli ölçülere uyulmamasını eser için küçük de olsa bir eksiklik olarak değerlendirmekteyiz.

Öte yandan bibliyografyanın çok geniş şekilde verilmesi bu konuda daha geniş bilgi almak isteyenlere büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Eser alanındaki büyük bir eksikliği doldururken bu konuda yapılacak çeşitli çalışmalara ışık tutucu mahiyet taşımaktadır. Dileğimiz, bu tür çalışmaların sayıları artarak dilimize kazandırılmasıdır.

"Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi"

Prof. Dr. Şerif Aktaş, **Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.

"Antoloji" kelimesi, "çiçek derlemek /toplamak/seçmek" anlamında iki kelimeden doğma bir terim. Bizde de bu anlamı akla getirebilecek isimlendirmeler biliyoruz. Edebiyat tarihimizde güldeste, gülzâr, ravza, riyaz, bahçe gibi birbirinin müteradifi sıfatlarla isimlendirilmiş birçok eserlerimiz bulunuyor ki bunlar, çok zengin antoloji geleneğimizin örnekleri arasındadır. Şuarâ tezkirelerimiz bugünkü edebiyat tarihine ne kadar yakın ise antolojiye de o kadar yakındır. Ayrıca belli bir konuya ayrılmış antolojilerimiz de vardır.

Günümüze yakın zamanların aynı ihtiyacı karşılayan eserleri ise sistem bakımından şüphesiz daha olgundur. Sözü, bu cümlelerin yazılmasına vesile olan yeni iki esere getirmek ve sonra daha geniş bir şekilde bunlardan birine intikal ettirmek istiyorum.

Akçağ Yayınevi san'at, edebiyat ve daha geniş manasıyla kültür hayatımıza birbirinden güzel eserler kazandırmaya devam ediyor. Akçağ, 1996 yılı sonlarında edebî hayatımızın en mühim iki unsurundan seçilmiş metinler ihtiva eden iki eser daha çıkardı: Yrd.Doç.Dr. Ayşenur İslâm: **Hikâyemiz, İnsanımız, Kültürümüz** adlı iki ciltlik "Modern Türk Hikâyesinden Seçmeler"i ve bugün Kazakistan'da, Türkiye'nin eriştiği ilmî ve edebî seviyeyi bihakkın temsil ettiğine yürekten inandığım hocam Prof.Dr. Şerif Aktaş'ın seçiciliğini belgeleyen **Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi**'nin ilk cildi.

Bu iki eserin birden yayımlanması, 19.asrın ikinci yarısından bugüne kadarki edebî hayatımızın en mühim iki türünü toplu bir halde vermek arzusundan doğmuştur. Sayın Aktaş'ın ikinci cildi gecikmezse, yayınevi bu amaca ulaşmış sayılacaktır.

Söz konusu iki eserin usûl bakımından ortak tarafı ilgili edebî türün tarihçesini verdikten sonra tek tek edebî şahsiyetler tanıtılarak o türdeki eserlerinden örnekler gösterilmesidir. Dr.Ayşenur İslâm'ın metin seçmede titizlik gösterilmiş bu faydalı eserindeki tanıtma ifadeleri birkaç cümleyi geçmezken, Prof.Dr.

Doç. Dr. Nazım H. POLAT

Cumhuriyet Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

Şerif Aktaş'ın aynı konuda yazdıkları geniş bir edebiyat ansiklopedisi maddesinden daha uzundur.

Prof.Dr.Şerif Aktaş'ın ilk kitabı **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş** (Birlik Yay., Ankara 1984), 13 yıl önce yayımlandığı halde, hâlâ sahasında en derli toplu, uygulamaya en elverişli nazariyat kitabıdır. Bu konuyu bütünleyen Edebiyat Üslup ve Problemleri (Akçağ Yay., Ankara 1986) için aynı kanaatte olmayışım, sahaya yabancı bulunuşuma bağlanabilir. Aydınlarımız, Aktaş'ı, Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan **Refik Halid Karay** (1986), **Yakup Kadri Karaosmanoğlu** (1987), **Ahmet Rasim** (1989) ve **Ahmet Rasim'in Eserlerinde İstanbul** (1988) gibi kitaplarıyla, **Büyük Türk Klasikleri** (Ötüken - Söğüt Neş., 10-12. C., İstanbul 1990-1992)'ne yazdığı Tanzimat sonrası edebiyatımızla ilgili bölümlerle ve birçok dergideki ilmî yazılarıyla tanımaktadır.

Aktaş'ın bu yeni eseri ise yukarıda adları anılan eserlerinden mühim bir noktada ayrılmaktadır. Öncekiler, edebî şahsiyetleri bütün cepheleriyle değerlendirme iken, **Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi**, bir edebî türün belli bir zaman dilimindeki manzarasını çizmektedir. Bu eser alıştığımız antolojilerden epeyce farklıdır ve muhakkak bir benzeri istenirse, sadece Prof. Kenan Akyüz'ün **Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi** (3.bas., Ankara, Aktaş 1970) ile akraba olduğu söylenebilir. Söz konusu ilmî eserler arasındaki ifadeye çalıştığımız yakınlık, edebî malzemeye yönelik hükümlerin ağırlık merkezi olmasıdır. Akyüz, hayat hikâyesi de verirken, Aktaş bundan vaz geçerek sözü doğrudan doğruya edebî esere intikal ettirmiştir. Edebî eserin anlaşılmasında / anlatılmasında biyografinin değerini inkâr edemeyiz. Ama bu gibi eserlerde hayat hikâyesinin asıl olanı yani edebî malzemeyi gölgelemesi, hiçbir zaman peşimizi bırakmayan bir tehlikedir. Bir insanı, falan veya filan hayatı yaşadığı için değil, yazdığı edebî metinden dolayı edebî şahsiyet sayıyoruz. Eski alışkanlığımız yerine işte bu anlayışın yerleşmesi için, Prof.Dr. Aktaş'ın tavrını alkışlamak gerekir. Biyografiler son

derece önemlidir ama onun yeri başka cinsten eserlerdir.

Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi'nin plânı da bizi, daima alışkın olduğumuz dar sokaklardan iki ana caddeye çekiyor. Aktaş'a göre Yenileşme Dönemi şiirimizin 1920'ye kadarki kısmında iki tabela bulunmalı:

1. Tanzimat'tan 20.Yüzyılın Başlarına Kadar
2. Millî Edebiyat Dönemi

Yazar eserine "Yenileşme Dönemi Türk Şiiri" başlığıyla giriyor. Ama 12 sayfalık bu kısmın yalnızca son 2 (iki) sayfasında başlığın çağrışımıyla ilgili fikirler okuyoruz. Bu kısım aslında eskinin imkânlarını, kabuller dünyasını ve nihayet tükenişi ifade eden ve şimdiye kadar takipçisini görememekle müteessir olduğumuz TANPINAR'ı bihakkın anlayıp özümsemenin verdiği haklı bir güvenle söylenmiş bir mersiyedir. Tam, yeniye "hoşâmedi" sırası gelmişken "Tanzimat Sonrası Şiirimizde Tercüme Problemi" (s.27-33)'ne geçiliyor. Hemen arkasından da Şinasi'den Celâl Sâhir'e kadar 21 şair kafilesi geliyor (s.34-131). Edebiyat-ı Cedîde şairleri bu kafilde yer almakla birlikte, daha önceki bu tip eserlerde görmeye alışkın olduğumuz zıddına bir alt başlıkla onlara ayrı ve toplu bir çadır kurulmamıştır. Aynı tavrı "XX.Yüzyıl Türk Şiiri" (s.132-138) başlıklı kısımda da Fecr-i Âtî için müşahede ediyoruz. Alışkanlıklarını çok zor terk edebilen akademisyenlerin bu bölümlenmeyi tartışacaklarını sanıyorum. Fakat dikkatli bir okuyucu, bu esere hâkim olan mantığı kavramakta güçlük çekmeyecektir.

Edebî eser, edebî dildir. Edebî dil de tam olarak yeni tavrı, "Yeni Lisan"dır ve o da yeni insan demektir. Bu itibarla "Millî Edebiyat Dönemi'nde Şiir" (s.138-141) için müstakil bir başlık kullanılmıştır. Eserin antoloji kısmına kadar, söz konusu dönemin Mehmed Emin Yurdakul'dan Ahmed Haşim'e kadar 16 şairi, edebiyatımızdaki yeri itibarıyla değerlendirilmiştir (s.142-215).

Burada şu hususa değinmeden geçemeyeceğim.

"Fecr-i Âtî kümeleşmesi"nin en büyük şairi şüphesiz Ahmet Hâşim'dir. Onu, böyle bir heveskârlar topluluğuna sığmayacak büyüklükte görmeyi kimse yadırgayamaz. Ancak onun "Millî Edebiyat Döneminde Şiir" başlıklı kısımda incelenmesi, hem bugüne kadarki bilgilerimizde, hem de sayın Aktaş'ın yazdıklarıyla tevîl edilebilir mi? Dil, duyuş tarzı vs. unsurları bir kenara bıraksak bile, Millî Edebiyat hareketi faydacı bir edebiyat anlayışına sahiptir. Kendisini "*ne bir hakikat habercisi, ne belagatli insan, ne de bir vaz-ı kanun*" diye ve en doğru biçimle tarif ve tahlil eden şairi, devrinin sosyal meselelerini şiirine yaklaştırmayan şairi, Akif'le, Gökâl'le, Yurdakul ile niçin aynı yerde görelim? Bir devrin genel görünüşü dışındaki büyük kalemleri, "müstakil şahsiyetler" olarak verebileceğini düşünüyorum. Çünkü onlar aynı devirde yazmış ama devrin evine sığmamış devlerdir.

Diğer yandan, böyle geniş muhtevalı bir esere Tahsin Nâhid ve Mehmet Behçet Yazar'ın giremeyişi bilmem ki kolay izah edilebilir mi? Gerçi onlar hakkındaki mahkûmiyet kararı (s.136-137) okuyucuyu böyle bir neticeye hazırlıyor. Ama onların şiiri duymak, şiiri yaşamak hülâsa şair yaratılmış olmak bakımından eserde yer alan meselâ İbrahim Alâaddin Gövsâ'dan, İhsan Raif Hanım'dan daha aşağı mevkide olmadıklarını sanıyorum. Başka bir ifade ile bunlar, benim gönlümden geçenler...

Kitabın "II.Bölüm: Antoloji" kısmında ise, I.Bölüm'de hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılan şairlerden 37'sinin şiirlerinden örnekler gösterilmiş, kelime kadrosu bakımından günümüz okuyucusuna hitap edebilmesi maksadıyla her bir metin için lugatçeler verilmiştir.

Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi İ'nin dikkat çeken ilk tarafı adındaki yeni terimidir. Bilindiği üzere, Tanzimat'tan günümüze kadar gelen edebiyatımıza "Yeni Türk Edebiyatı" adını vermek bir âdet halini almıştır. "Yeni" ile "Yenileşme"nin farkı nedir? "Yenileşme", yeniyi aramada sürekliliği ve gayreti ifade eder. "Yeni" ise zımnen aradığını bulmuş olmanın sıfatıdır. Sadullah Paşa, Ziya Paşa

"Yeni"ye varmış ise, Orhan Seyfi Orhon'u, Faruk Nafiz Çamlıbel'i ve Halide Nusret Zorlutuna'yı başka bir terimle ifade etmek ihtiyacındayız. O halde mazrufu ifade bakımından "Yenileşme Devri Türk Edebiyatı", "Yeni Türk Edebiyatı" teriminden daha uygundur. Nitekim sayın Aktaş, kendine has üslupla söz konusu durumu ifade ve Prof. Dr. Sâdık K.Tural'ı ima ederek diyor ki: "*Bu bakımdan Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatı'na Arayışlar Dönemi Türk Edebiyatı denmesini teklif eden dostuma hak vermemek mümkün değil.*" (s.25).

Ancak, terim konusunda Sayın Aktaş da galiba kanaatini kesinleştirmemiş veya terim ile muhteva arasında ayniyat arama gereğine pek fazla inanmamıştır. Çünkü bir önceki iktibas cümlesinde olduğu gibi daha pekçok sayfada (meselâ s.24, 26-27, 32-33) pekçok kere "Tanzimat sonrası şiiri/ edebiyatı" ibâresi geçmektedir ki bunların bir kısmı târif, bir kısmı ise terim ifade etmektedir. Hattâ kitabın ilk cümlesi, "*Tanzimat Sonrası Türk Şiiri ve Antolojisi adlı bu çalışma...*" (Önsöz, s.11) diye başlıyor. Anlaşıyor ki Prof.Dr.Aktaş eserini "**Tanzimat Sonrası Türk Şiiri ve Antolojisi**" adıyla kaleme almış fakat sonradan bu dönemin muhtevasına daha uygun bir isim ve terim bulmuştur.

Sözünü ettiğimiz eserde okuyucuya kolaylık sağlamak maksadıyla istifade edilen kaynaklar metin içinde belirtilmiştir. Bu kaynaklar arasında Türklük bilimine hizmet etmiş büyük hocaların klasik kaynak hükmünü almış eserleri yanında, Sayın Aktaş'ın talebesi olan birçok araştırmacının henüz yayımlanmamış çalışmaları da bulunmaktadır.

Prof. Dr. Şerif Aktaş'ın bu yeni kitabı hakkında söylediklerimizi tek cümle ile hülâsa edip, sözü noktalamak gerekirse: Usûl, anlatım tarzı ve metin seçmedeki isabet bakımından, "Yenileşme Dönemi Türk Şiiri"nin temel kaynaklarından birine daha kavuştuk.

Bir Kitap-Bir Teklif

Yuri Vasiliyev-M.Fatih Kirişçioglu-Gülsüm Killi, **Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Nu: 637, Ankara, 1996, 174 sayfa.

Yard. Doç. Dr. İsmet ÇETİN

Gazi Üni., Gazi Eğitim Fak.,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Öğretim Üyesi

Eski Türk inançları, kültür unsurları ve bunlara bağlı olarak gelişen edebiyatlarını -özellikle sözlü edebiyat ürünleri- bünyesinde barındıran, semavî dinlerin dışında kalan Kuzey Türk grupları, özellikle Türkiye'deki araştırmacılar için müphemdi. Bunlarla ilgili bilgiler doğrudan ilgili gruplar yerine Rus araştırmacılar başta olmak üzere Batılı kaynaklardan elde ediliyordu. Daha önceki yıllarda başta Abdulkadir İnan olmak üzere, çeşitli Türk araştırmacı ve ilim adamları bize Kuzey Türk gruplarından örnekler getiriyorlardı. Ancak, bu örneklerin sınırlı olduğunu da gözardı etmemiz mümkün değildir. Kaldı ki, 1989 yılından önceki dönemde değil Sovyetler Birliği sınırları içinde kalan Türk grupları ile ilgilenmek, Kiril alfabesi ile yayımlanan kitapların okuyucu hizmetine vermediği de bir vakıdır. 1989 yılından itibaren meydana gelen siyasî gelişmeler Türk dünyasını âdeta yeniden tanımamızı, bu münasebetle de kültür ve edebiyat sahasında müştereklerimizi bulmamızı sağladı.

Kültür Bakanlığı, Türksoy, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile bağlı Türk Dil Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi'nin başı çektiği Türk topluluklarının kültür ve edebiyat eserlerini Türkiye Türkçesi'ne aktarma faaliyetleri sevindiricidir. Bu yönde çalışmalar yapan tüzel kuruluş ve şahısları takdirle karşılamak gerek.

Türk dünyasının müştereklerini tespit ederek azamî derecede kaynaşmayı sağlayacak olan kültür ve edebiyat eserleri, daha önceki dönemlere göre okullarımızda önemle üzerinde durulan konulardandır. Ancak, bunun yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir

Çeşitli üniversitelerimizde yeni kurulmuş olan Türk Lehçeleri bölümleri, yeni bir dil, lehçe veya şivenin öğretiminde kolaylık sağlaması bakımından Türkiye dışındaki Türk kültür ve edebiyatı konusunda öğrencilerini bilgilendirmektedir. Ancak, bütün üniversitelerimizin fen-edebiyat ile eğitim fakültelerine bağlı Türk Dili ve Edebiyatı/öğretmenliği bölümleri ile Türkçe öğretmenliği bölüm veyana anabilim dalları için bunu söylemek mümkün

değildir. Özellikle, müştereklerimizi yakalamamızda önemli olan sözlü edebiyat konusunda bunu söylemek hiç mümkün değildir. Halk edebiyatı/halk bilimi kavramları altında zaman zaman etnografik, hattâ arkeolojik, zaman zaman batıl ve iptidai hayat tarzı ve dünya görüşünün aranması veya öyle yorumların getirilmesi, bu sahanın ilgili bölümlerde gözardı edilmesine sebep olmaktadır. Hattâ, üzerinde çalışılacak malzemenin bolluğu, bu sahanın basit olarak yorumlanmasına da yol açmakta, dolayısıyla üzerinde yeterince durulmamasına sebep olmaktadır.

Kendine mahsus prensipleri ve inceleme metodları olan halk edebiyatı/halk bilimi; üniversitelerimizde ferdî edebiyat mahsullerinden ayrı düşünülerek ele alınmak zorundadır. Bir gelenek halini almış edebiyat tasnifi içinde, halk edebiyatı çatısı altında mütealâ edilen Âşık tarzı edebiyat geleneği ile Tasavvufî Türk Edebiyatı/Tekke Edebiyatı, Klasik Edebiyat/Divan Edebiyatı ve Batı te'sirinde gelişen edebiyat/Yeni Türk Edebiyatı gibi kendine mahsus prensipleri olan klasikleşmiş ferdî edebiyat mahsulleridir. Geleneğe bağlı olan ve kendi geleneklerini kurmuş olan bu edebiyat tarzları, sözlü/anonim edebiyat geleneğinden tamamen ayrı düşünülme zorundadır. Değerlendirmeler ve üzerinde yapılan çalışmalar bu bakış açısı ile yapılmalıdır.

Gerek edebî zevk, gerek inanç yapısı ve hayat tarzı, Türkiye dışındaki Türk topluluklarında sözlü geleneğe bağlı, anonim karakter arzeden bir edebiyat geleneğini yaşatmakta ve yaşamaktadırlar. Bu sebeple, öncelikli olarak üniversitelerimizde Türk halk edebiyatı ve halk bilimi konusuna ağırlık verilmelidir. Liselerimizde edebiyat derslerinin dışında müstakil olarak (seçmeli de olsa) halk bilimi dersinin okutuluyor olması, fikir ve bilgi üretmek çevresini aydınlatan üniversitelerimizin hâlâ bu konulara öncelik vermemesi düşündürücüdür.

Üniversitelerimizin öncelikli olarak yapması gereken işlerden birisi dikkatleri bu yöne yoğunlaştırmak olmalıdır. İlgili bölümlerde okutulan Türk edebiyatı ile ilgili dersleri yeniden programlamak, bu program düzenlemesi esnasında

Âşık Tarzı Edebiyatı ile Tasavvufî Türk Edebiyatı'nı, Halk Edebiyatı'nın dışına çıkarmak, sözlü gelenekte yaşayan ve anonim karakter taşıyan edebiyat ürünleri ile halk bilimi ürünlerini, müstakil olarak Halk Edebiyatı ve Halk Bilimi dersleri adı altında düzenlemek gerek. Ya da mevcut olan Türk Halk Edebiyatı/Halk Edebiyatı derslerinin kredilerini artırma yoluna gidilmelidir. Hiç olmazsa bu konu Türkiye'de artık tartışılmalıdır.

Türk kültür ve edebiyatının müştereklerini vermesi bakımından Saha İli'nden Türkiye'ye gelen, bize güzel örnekler veren Vasiliyev Kirişçioğlu ve Killi'in Türkiye Türkçesi'ne kazandırdıkları **Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri** isimli çalışma ilgili sahadan çok az örnek getirmesine rağmen dikkate şayan bir çalışmadır.

Yuri Vasilyev imzalı Önsöz'de belirtildiği gibi zengin bir edebiyatın örneklerinden meydana gelen bu çalışma, Er-Soğotox Destanı (=Olonxo); Efsaneler (=Bılırgı Sehenner-Saxa Törüttere Lenağa Keliilere Omoğoy Baay-Elley Kootur (Yakutların Cedlerinin Lena'ya Gelmeleri-Omogoy Bay, Elley Botur) (s.25-32); Tümeti Udağana (Tümetinin Udağanı) (s.33-37); Buospa (Çiçek Hastalığı) (s.39-42); Bilmeceler (Taabırınnar) (s.45-60); Atasözleri (Ös xohoonoro) (s.63-77); İnanışlar (Bilgeler) (s.81-84); Hayır dualar (Algıstar) (s.87-89); Bed-dualar (Kırırıstar) (s.93-96); Şaman duası (Oyyuun Kırırıta) (s.99-121) bölümleri ile Türkiye'de yayımlanan Saha Halk Edebiyatı ve inanışları ile ilgili makaleler/Y.Vasiliyev; "Sahalarda Tanrılar ve Ruhlar", s.125-130/Y.Vasiliyev-A.A Çınar; "Yakutistan'da Folklor Faaliyetleri", s.131-141/Y.Vasiliyev; "Sakalar'da Şamanizm", s.143-147/ M.K.Özergin; "Sakalar'da Destan Olonha", s.149-153/E.Gürsoy-Naskali; "Kuş Göçleri ve Bir Yakut Masalı", s.155-159/B.Ögel; "Yakut Türklerinin Er Sogoth Efsanesi-Ağaçtan Türeme", s.161-174/bir araya getirilmiştir.

A.Y. Uvarovskay'ın **Olonxo, Axtular**, A.P. Okoneşikov'nın **Kıra Saastaax Oğolorgo taabırınnar Uonna Ös Xohoonoro**, İ.Y.Vasiliyev'in **Bodoşho Uonna üt Saxaların Folklordara**, E.K. Pekarskiy'nin **Slovar Yatuskogo Yazıka**, S.A.Çıamahın-

Fomin'in **İtik Dabatı**, **Oyun Kırılıra** ve B. Ögel'in **Türk Mitolojisi** isimli eserlerinden alınan seçme metin örnekleri Saha halk bilimi ve halk edebiyatı ürünleri hakkında bilgiler vermektedir.

Saha Türkçesi'nin erbabı olan yazarlar, titiz bir çalışma ile bu güzel örnekleri Türkiye Türkçesi'ne kazandırmışlar. Kutlamak gerek. Ancak, dikkatimizi çeken bazı noktaları da burada belirtmekte fayda var. Zira, bundan sonraki baskılarda dikkate alınmasında fayda mülâhaza etmekteyiz.

Metinlerin alındığı kaynaklar, dipnotlarda verilmesine rağmen, bazı metinlerin kaynakları verilmemiş. Bu metinlerin nereden alındığına dair bilgilerin verilmesi uygun olur kanaatindeyiz. Bu metinler, eğer sözlü kaynaktan derlenmiş metinler ise orijinal olması bakımından daha da önem taşımaktadır (Efsaneler, s.25-42; Beddualar, s.93-95). Bahaeddin Ögel'in **Türk Mitolojisi** (s.97-106) isimli eserinden alınan "Yakut Türklerinin Er Sogoth Efsanesi-Ağaçtan Türeme" isimli iktibas, ilk bakışta

nereden alındığı belli olmayan bir yazı. Ancak dikkatlice bakıldığında fark edilmekte. Ayrıca, söz konusu yazıda yer alan dipnot numaralarının 1'den itibaren düzenlenmesi daha iyi olurdu.

Bunlardan başka, (s.39) 'Saxa'nın (s.25) Türkiye Türkçesi'ne aktarılırken 'Yakut' (s.29) yerine 'Saha' olarak aktarılması; 'Tumati'nin Udağanı'nın (s.33) 'Tümeti'nin Kadın Şamanı' (s.35) olarak aktarılması; 'Buospa'nın (s.139) 'Çiçek Hastalığı' (s.41) yerine 'Çiçek Hastalığının Tedavisi' olarak aktarılması; Algıstar'ın (s.87), 'Hayır dualar' (s.89) yerine 'Dualar' olarak aktarılması; 'Oyun Kırıtı'nın (s.99), 'Oyun duası' olarak aktarılması daha güzel olurdu kanaatindeyiz. Ayrıca, 'İtik Dabatı'nın Türkiye Türkçesi'ndeki karşılığının verilmesi de uygun olurdu.

Saha Türkleri'nin halk bilimi ve edebiyatlarına ait güzel örnekleri Türkiye Türkçesine kazandırdıklarından dolayı yazarlarını kutluyoruz.

KAMPANYA

AKM tarafından basılan ve satışa sunulan eserler için 15 Haziran - 15 Ekim arası her bir eserden iki adetten fazla olmamak şartıyla 5.000.000.-TL.'en az alış veriş yapmamak şartıyla % 40 indirim yapma kampanyası başlatıldı.

“Stresle Başa Çıkma”

Doç. Dr. Nesrin Şahin, *Stresle Başa Çıkma*, Türk Psikologlar Derneği Yayınları, Nu: 2, Ankara, 1994, 170 sayfa.

Prof.Dr. Nesrin H. Şahin editörlüğünde konunun yabancı uzmanlarından bu alanda çalışan yetkin kişilerin çevirilerinden oluşan ihtiyacı karşılamakla birlikte konuyu öğrendikçe kafamızda oluşan yeni sorulara da cevap vermektedir.

Stres nedir? Ne değildir? Giriş yazısında Prof.Dr. Nesrin H. Şahin öncelikle ayrıntılı olarak stresi tanımlamış ve bu konudaki farklı yaklaşımları belirtmiştir. Bilim dünyasında, "stres" sözcüğünün ilk kez 17. yüzyılda, elastiki nesne ve ona uygulanan dış güç arasındaki ilişkiyi açıklamak üzere fizikçi Robert Hooke tarafından kullanıldığını anlatmış ve şöyle devam etmiştir: *"Stres sözcüğünün fizikte bu şekilde kullanılmasından sonra, diğer bilim alanlarında da yoğun bir şekilde kullanıldığını görebiliriz. Biyoloji, endokrinoloji, tıp, antropoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi alanlar bunlardan bazılarıdır. Ancak, bunların hiç birinde, stres sözcüğünün fizikteki gibi ölçülebilir birimlere dökülebildiği söylenemez. Bazı alanlarda stres organizmanın tepkisi gibi tanımlanırken, bazılarında dıştaki uyarıcı anlamında kullanılmaktadır. Bu alanlardaki araştırmalar iki temel kategoride gruplandırılabilir. Bunlardan biri biyolojik bakış açısı geleneğidir. Bu grupta, fizyoloji, endokrinoloji gibi bilim alanlarında yapılan araştırma bulguları görülmektedir. İkinci bakış açısı ise psikososyal gelenektir.*

"Araştırma yöntemleri açısından bakıldığında ise bir uçta, denizanası türü yumuşakçalara elektrik akımının ya da benzer hoş olmayan uyarıcıların verildiği, kimyasal ve fiziksel ölçümlerin alındığı laboratuvar araştırmalarının, diğer uçta da uluslararası krizlerin gruplar üzerinde yarattığı etkilerin ölçülmeye çalışıldığı saha araştırmalarının bulunduğu görülmektedir".

Bu bölümde ilgimizi çeken önemli noktalardan biri stres durumunda organizmanın gösterdiği fizyolojik, bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerin anlatılmasıdır. Bu konuda yapılan laboratuvar araştırmaları sunulmuş ve kronik stresin organiz-

Bircan KIRLANGIÇ-ŞİMŞEK

Psikolog

mayı nasıl tükettiği ve ölüme götürdüğüne değinilmiştir.

Kendi "olumlu stres" düzeyimizi bulmamıza, stres durumundaki biyolojik değişmelerimizin neler olduğunu öğrenmemize, kronik stres kaynaklarını tanımamıza, küçük sıkıntıların nasıl tehlikeli olabileceğini görmemize, kısa ve uzun süreli stresin üzerimizdeki etkisini farketmemize olanak sağlayacak bölümlere kitabın başlarında yer verilmiştir.

Maya Pines'ten Prof.Dr. Nesrin H. Şahin'in çevirdiği "Psikolojik Sağlık" başlıklı bölümün başında "Son yirmi yıldır yapılan araştırmalar, stresi yoğun işlerde çalışan ya da başlarından önemli ve olumsuz bir olay (olaylar) geçmiş kişilerin, hastalıklara yakalanma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Ancak bu sonuç, bu tür hastalıkların kaçınılmaz olduğu anlamında da yorumlanmamalıdır. Çünkü yukardakine benzer durumlarda olan, ama sağlıklı olarak yaşamlarını sürdürebilen insanlar da vardır. Stres altındayken bile bu şekilde sağlıklı kalabilen insanları ayırt eden özellik(ler) nedir?" şeklinde giriş yapılmış psikolojik sağlamlığın stresle başa çıkmadaki etkisine değinilmiştir.

Neslihan Rugancı'nın, H.G.Whitlington'dan yaptığı çeviri "Bir Psikiyatristin Gerçekçi ve Bütüncül Yaklaşımı" başlığıyla verilmiştir. Bu bölümde H.G.Whitlington kendi yaşamından örnekle, mesleğinde başarılı bir psikiyatristin farkında olmadan bedeninin stres tarafından nasıl ipoteklendiğini ve sonrasında neler yaşadığını, nasıl başa çıktığını, bu konuyla ilgili deneyini anlatması oldukça ilgi çekicidir. Çünkü tedavi edicilerin bu tür sorunları nasıl yaşayıp, başa çıktıkları çoğumuzun merak ettiği konulardır.

Prof. Dr. Nesrin H.Şahin'in çevirdiği "Potansiyel Stresle Başa Çıkmak; İki Yöneticinin Hayatından Birer Örnek Gün" başlıklı yazıda tek tek olaylar verilip o olayları biri kronik stresli diğeri stresle sağlıklı biçimde başa çıkabilen iki yöneticinin nasıl algılayıp davrandıkları anlatılmıştır. Bu yazının

ilginç olan yanı kendi günlük yaşantımızın değerlendirilmesini somut olarak yapma imkânı vermesidir.

Dr. Richard Lazarus'tan Neslihan Rugancı'nın çevirdiği "Stresle Başa Çıkma Tarzınız; Dostunuz ya da Düşmanınız" başlığıyla sunulan bölüm kendi stresle başa çıkma tarzınızı değerlendirilmemize yardımcı olmayı amaçlamış görünmektedir. Bu bölümün sonunda yer alan şu paragraf üzerinde düşünmeye değer görünmektedir. "*Kendi davranışlarınızın farkına varırsanız, onları değiştirip değiştirmek istemediğinize kendiniz karar verebilirsiniz. Eğer sağlıklı bazı davranışlarınızı görürseniz, bunları repertuarınızdan birdenbire çıkarmayın. Kimbilir, belki uygun dozlarda kullandığınızda, bunlar da yararlı başa çıkma yolları olabilirler. Etkisiz ya da zararlı görünen tepkilerimizin yoğunluğunu ve sıklığını azaltma yollarını aramak daha çok işinize yarayabilir.*"

Dr. Herbert J.Freudenberger - Geraldine Richelson'dan Yeşim Taş'ın çevirdiği "Tükenmeye Rağmen Nasıl Yaşanabilir?" başlıklı bölümde tükenmenin belirtileri, nasıl başladığı ve nasıl başa çıkılabileceği anlatılmıştır.

David Black'den Prof. Dr. Nesrin H.Şahin'in çevirdiği "Tıp, İlaçlar ve Zihin" başlıklı bölümde fiziksel hastalıklarda mucize gibi görünen iyileşmelerde kişilik özelliklerinin ve iyileşmeyi istemenin etkisi örnekler verilerek tartışılmıştır.

Dr. Nilhan Sezgin'in çevirdiği "Stresli ve Düşük Stresli Yaşam Tarzları" başlıklı bölüm, kendi yaşam tarzımızın yoğun stresli mi, yoksa düşük stresli mi olduğunu görmemizi sağlayacak niteliktedir.

Ethel Roskies ve Karl Albrecht'ten Prof. Dr. Nesrin H.Şahin'in çevirdiği "Stresle Başa Çıkmak İçin Kendinizle Olumlu Diyalog" başlıklı bölümde kendimizle yaptığımız diyaloglarda "ya hep ya hiç" türü düşünme, aşırı genelleme, zihinsel çarpıtmalar, olumluyu geçersiz kılma, hemen bir sonuca varma, aşırı büyütme ya da aşırı küçültme, duygusal mantık yürütme, "me"li "ma"lı cümleler, yanlış etiketleme,

kişiselleştirme gibi bizi yanlış sonuçlara götüren yaklaşımlarımız anlatılmıştır ve bunlara karşılık olumlu diyalogun ne olduğu, nasıl uygulanabileceği üzerinde durulmuştur.

Yeşim Taş'ın çevirdiği "Gevşeme Teknikleri ve Yararları" aynı başlıklı bölümde anlatılmıştır.

Dr. Ethel Roskies'den Neslihan Rugancı'nın çevirdiği "Kişisel Problemleri Çözme Üzerine İpuçları" başlıklı bölümde problemi saptamayla başlatılan bir sıralama yapılmıştır. Böylelikle bize problemi çözme tekniğimizin doğruluğunu sınama fırsatı verilmiştir.

Dr. Nilhan Sezgin'in çevirdiği "Zamanı İyi Kullanarak Stresi Azaltma" ve Karl Albrecht'ten Prof.Dr. Nesrin H.Şahin'in çevirdiği "Az Stres Yaşayarak Yüksek Bir Performansa Ulaşmak" başlıklı bölümler de amaçlarımıza ulaşmamızda zamanı, ortamı ve durumu en iyi nasıl kullanabileceğimizi öğrenmemize katkı sağlayacak nitelikte görünmektedir.

Prof.Dr. Nesrin Şahin'in "Bir Stresle Başa Çıkma Mekanizması Olarak Etkili İletişim" ve Karl Albrecht'ten "Eleştiri Verebilmek ve Alabilmek" başlıklı çevirileri sanırım belki daha önce karşımızdakilerle konuşurken, sorular yöneltirken farkında olmadan onları nasıl etkilediğimizi, amacımızın üzüm yemek mi, bağcıyı dövmek mi olduğunu görmemiz açısından ilginç olacaktır.

Çağdaş insanın çeşitli yararlar umarak başvurduğu egzersizlerin seçiminde gözönüne alınması gereken bilgiler Jane E.Brody'den Neslihan Rugancı'nın "Doğru Egzersizi Seçme" başlıklı çevirisinde yer almıştır.

Daniel A.Girdano ve George S.Everly'den Dr. Neslihan Sezgin'in çevirdiği "Stresi Artıran Beslenme Alışkanlıkları" başlıklı bölümün, toplumumuzun doğru beslenme konusunda genelde yeterince bilgili olmadığını ancak bilgilenme çabaları içinde olduğunu gözönüne alırsak önemli olduğunu görmekteyiz.

Neslihan Rugancı'nın çevirdiği "Alkol ve İlaç Bağımlılığının Bazı Belirtileri" başlıklı bölüm bu alışkanlıkları, onların durumlarını gözden geçirmelerine olanak sağlayacak, Dr. Nilhan Sezgin'in çevirdiği "Ölçülü Olmanın Güzelliği" başlıklı bölüm ise neden bağımlı olmamak gerektiğine katkı olacak niteliktedir.

Jeffrey Blum'dan Neslihan Rugancı'nın çevirdiği "Başarının İki Yolu", Christopher Hegarty'den Prof. Dr. Nesrin H.Şahin'in çevirdiği "Çok mu Fazla Çalışıyorsunuz?" başlıklı bölümlerde çok çalışma, işkoliklik ve başarının ne oldukları tartışılmıştır.

Prof. Dr. Nesrin H. Şahin'in "Stresle Başa Çıkamamızda Yardımcı Olabilecek İnsanlar" başlıklı çevirisinde bu konuda kimlerden nasıl yardım alabileceğimiz anlatılmıştır.

Kitabın sounda E. Brody'den Prof. Dr. Nesrin H.Şahin'in "Kişisel Sağlığınız: Emeklilik Şokunu Önleme" başlıklı çevirisi yer almıştır. Bu bölümde birinin kendini emekliliğe nasıl hazırlaması gerektiğine değinilmiştir.

Dolu-dizgin geçen yaşantımızda durup bir soluk almak ve olup biteni gözden geçirmek, kendimize şöyle bir bakmak istiyorsak sıkılmadan bir solukta okuyabileceğimiz bir kitap. Ancak, günlük yaşantımızda duyduğumuz ihtiyaç gözönüne alınırsa gevşeme teknikleri ile ilgili bölümün daha ayrıntılı olması iyi olurdu kanısındayız.

Günümüzde koruyucu ruh sağlığı hizmetleri büyük ölçüde ruh sağlığı kliniklerine yüklenmektedir. Bu birimlerin böyle bir yükü taşımaları ise nesnel olarak olanaklı görünmemektedir. Bu nedenle Türk Psikologlar Derneği'nin böyle yayımlarla konuya katkılarını, halkı bilgilendirme çabalarını takdirle karşılıyoruz.

Her ne kadar bu kitapta stres anlatılırken sağlıklılığa değinilmişse de kitabın editöründen dileğimiz bundan sonraki yayınlarda "normal" ya da "sağlıklı" olarak değerlendirilen insanın nasıl olması gerektiğini tartışmasıdır.

“Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi”

Şebnem ERCEBEBİ

Atatürk Kültür Merkezi Türk Sanatı Bilim ve Uygulama Kolu Uzmanı

Yard. Doç. Dr. Yaşar Çoruhlu, **Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi**, Seyran Yayınevi, İstanbul, 1995, 73 Çizim, 112 Resim, 197 Sayfa metin.

Hem İslâmiyetten önceki çeşitli devirlerde hem de İslâmiyetten sonraki Türk sanatında hayvan tasvirleri oldukça yaygın bir şekilde kuvvet, kudret, güç, hükümdarlık ve taht sembolü olarak kullanılmagelmışlerdir.

Yard. Doç. Dr. Yaşar Çoruhlu'nun Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslâm Sanatları Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Nejat Diyarbekirli'nin danışmanlığında gerçekleştirdiği "Türk Resim Sanatında Hayvan Sembolizmi" konulu tezinin bir bölümünü tanıtımını yapacağımız bu kitapta bulmamız mümkündür. Yazarın çalışmasının önsözünde tez kapsamına alınan hayvanların çok fazla olmasının bu konuyu birkaç kitap halinde yayınlama fikrine götürdüğü, dolayısıyla efsanevi ve yırtıcı hayvanların bu ilk ciltte ele alınacağı vurgulanmış ve geriye kalan at, balık, boğa, deve, fil, geyik, horoz, tavuk, kaplumbağa, koyun ve keçi, kuş, köpek, maymun, tavşan, tilki ve yılan gibi hayvanların sembolizminin daha sonra yayınlanaçağının müjdesi verilmiştir. Hangi hayvanların ele alınacağını belirlemeden sonra Sayın Çoruhlu, konuya da bir sınırlama getirerek çalışmanın kapsamında İslâmiyetten önce ve sonra Orta ve İç Asya'da gelişen Türk devreleri geniş bir yelpazede

yer aldığı için, Anadolu'da ancak 14. yüzyıla kadar olan dönemin göz önünde bulundurulduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca, Suriye, Irak ve Mısır gibi değişik bölgelerde gelişen Türk sanatlarına hemen hemen hiç yer verilemediği belirtilmiştir. Böylece, kitaptaki konuların ve dönemlerin belli sınırlar çerçevesinde ele alınacağı ve ne tür bir yol izleneceği daha baştan okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Türk sanatında önemli bir üslubu temsil eden hayvan tasvirlerinin ele alındığı bu kitabın bölümlerini kısaca tanıttığımız olursak;

Giriş Bölümü (s.9-14). Bu bölümde kitabın yazımız ve yapılan araştırmalarda uygulanan yöntem üzerine okuyuculara bilgiler verilmiştir. Belirlenen hayvan sembollerine örnek olarak verilen tasvirlerin büyük bir çoğunluğunun daha ziyade resim sanatından seçildiğine, diğer sanat dallarındaki örneklerle zaman zaman yer verildiğine dikkat çekilmiştir.

Yazar, bu bölümde "*Sanat tarihini insanın yeryüzünde yaradılışından itibaren düşündüğümüzden dolayı çalışmamızda tarih boyutunu ön plâna aldığımız için yapısalcı yöntemi kullanmadık. Ayrıca, Türk Sanat Tarihi söz konusu olduğu için, konumuzu Türk Kültür tarihinin özelliklerinin ve ilkelerinin oluşturduğu bir taban üzerine oturtmaya özen gösterdik*" demektedir.

İslâmiyetten önce Orta Asya Türk Sanatı, İslâmiyetten sonra Orta Asya Türk Sanatı, Anadolu Türk Sanatı gibi dönemlere göre hayvanların sembolik anlamlarının eski metinlere kozmolojik, mitolojik, astrolojik ve dinî tasavvurlara dayanarak nasıl oluştuğu açıklandıktan sonra, bu sembolizmi oluşturan sanat eserlerinden çeşitli örnekler verilerek konu pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Sembol Kelimesinin Manâsı, Kapsamı, İlişkide Bulunduğu Diğer Terimler alt başlığında Lâtincede *Symbolum* kelimesinden gelen ve Batı dillerinde İngilizce *Symbol*, Fransızca *Symbole*, Almanca *Symbol* kelimesinin Türkçe'de Timsal veya Remz karşılığı olduğu dile getirilmiştir. Sembol kelimesinin ayrıntılı olarak üzerinde durulduğu bu bölümde yazar, çalışmada bir tasvirdeki hayvan

sembollerinin mitolojik, dinî, sosyolojik, kozmolojik vb. boyutlarıyla ele alındığını bunun nedeninin ise sanatçının kendine özgü sembolik yorumundan ziyade sözü edilen özelliklerden doğan bir sembolizm olduğunun düşünüldüğüne dikkat çekilerek vurgulanmıştır (s.10-14).

II. bölüm, **Anka, Simurg, Phoenix, Garuda** sembollerinin tanıtıldığı ve teker teker ele alındığı konulardan meydana gelmektedir (s.15-42). Oldukça ayrıntılı olarak tanımımıza sebep olan bu sembollerini kısaca ele alacak olursak;

Anka kuşunun İslâmiyetten sonra çok yaygın olduğu, İslâmiyetten evvelki diğer efsanevî kuşlarla ilişkisi bulunduğu, bazen isim değişikliği bazen de aynı kuşun değişik türlerdeki farklı çeşitlemeleriyle kendini gösterdiği vurgulanmıştır. Yazar, bu bölümde önemli bir konuya dikkat çekerken *"Türk Sanatında önemli bir sembol olarak tasvir edilen avcı kuşların Türklerin Budist ve Maniheizt sanata intibaklarıyla Garuda ve Simurg gibi efsanevî kuşlarla ilişkisi meydana gelmiştir. İslâmiyetin Türkler arasında yayılmasıyla da Anka ve Zümrüdü Anka ile ilgili benzer tasavvur ve semboller daha öncekilere ilâve olunmuştur."* demektedir. Sözü edilen hayvan sembollerinin tasavvufta ve edebiyatta birtakım manâlar ihtiva ettiğine dikkat çekilerek, bunların hepsinin hikâyeleri dile getirilmiştir. Özellikle yalnız sanat tarihi çerçevesinde kalmayıp, mitolojik, sosyolojik ve tasavvufî bilgilerin de hayvan sembollerini tanıtırken, Sayın Çoruhlu'nun ayrıntılı bir şekilde konuyu ele alması araştırmacılar için büyük bir şanstır. Çünkü, Yazarın, meselâ İbnü'l -Arabî'nin **Anka'ü mugrib fî marifeti hatmil - evliyâ ve Şemsi'l - magrib** adlı eserlerinde "Anka Allah'ın içinde âlemin bedenini açtığı tozdan ibarettir" şeklindeki ifadesine bile yer verilmesi konunun ele alınış biçimi ve yöntemi açısından dikkat çekici bir özellik taşıdığı görülmektedir.

Phoenix adlı kuşun ise eski Mısır Mitolojisine ait olduğu büyük tanrının formlarından biri kabul edildiği, kaos ve karanlıktan çıkan hayatın ve güneşin sembolü olduğu ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bu bölümde ayrıca sfenks, siren, harpi gibi efsanevî yaratıklara da kısaca değinilmiştir.

Simurg ise kahramanların koruyucusu, yardımcı ve iyilik timsali olarak tanınmaktadır. Bunun yanısıra kötü vasıfları taşıyan simurg tasvirlerine de rastlamamız mümkündür. Bütün bu yaratıklarla minyatürlerde özellikle de Şehname minyatürlerinde sıklıkla karşılaşılabiliyoruz.

Garuda figürlerinin freskolarda çeşitli şekillerde tasvir edildiğini biliyoruz. İki tipte olduğu ileri sürülen bu tasvirin birinci tipinde eski Türk hayvan tasviri, ikinci tipinde ise Budist ve eski Hind üslubundan gelen geleneklerin izlerinin örneklerde tespit edildiği vurgulanmaktadır.

III. bölümde **Ejderha** sembollerine yer verilmiştir (s. 43-71). Ejderin Türk Kültüründe Gök ve Yer olmak üzere iki çeşit sembolizmi ifade ettiği bilinmektedir. Her ne kadar bu semboller arasında bir zıtlık olacağı akla gelebilse de bunun bir zıtlık değil, birbirini bütünleyen bir özellik taşıdığı anlamı düşünülmelidir. Bu sebeple, güneş ve ay sembolizmiyle ilgili olan ejder, ağzında bir top veya alev ile tasvir ediliyordu. Ayrıca dört yönlü simgelediği de söylenmektedir. Ejder, Türk mitolojisinde bazen balığın veya kaplumbağanın yerine dünyayı taşıyan hayvan olarak kabul edilmiş, hayat ağacını bekleyen koruyucu simgelerden sayılmıştır. Zaman zaman da kötülüğü düşmanlığı, karanlığı veya cehennemi de sembolize etmiştir. Ejderin yağmur yağdıran bereket sembolü olduğu Uygurlarda ve Kırgızlarda kendini hissettirmektedir. Yazar, ejderin sembolik anlamlarını verirken özellikle destanlarda yoğun olarak konu edilen kötülüğün sembolü olan ejderhayı öldürme ile güç ve kuvvetin simgesi olarak ejderhayı öldürme temasının örneklerine de değinmiştir. Örneğin, Kaşgarlı Mahmud ejderhayı kötülük sembolü olduğu kadar, yiğitlik ve güç sembolü olduğunu da "büke" tanımını yaptığı yerde şöyle dile getirmiştir. "Büke : ejderha, büyük yılan. şu savda dahi gelmiştir: *yeti başlığ yil büke/yedi başlı ejderha. Firdevsi'nin Şehnâmesinde ise aynı yaratığın hem yiğitlik hem de güç sembolü olduğundan ayrıca kötülüğü de simgelediğinden söz edilmektedir. O meclislerde vefa yağdıran bir gök, cenklerde ise keskin pençeli bir ejderhadır"* şeklinde Sultan Mahmud'u övüş bölümünde bahsedilmesi önem taşımaktadır. Bundan

başka, Nizami'nin Hüsrev ile Şirin'inde ve Mahzen-i Esrar adlı eserlerinde, Mevlâna'nın Mesnevi'sinde yer alan ejdere ait temalara da değinilmesi takdire değerdir. Yazar, ejderin Anadolu Türk Sanatında minyatürlerin dışında kabartma olarak taş tezyinata da uygulandığından bahsetmekte bu figürlerin mimarî eserleri muhafaza eden, içindeki insanları koruyan, onlara şifa veren özellik taşıdığına dikkatimizi çekmektedir. Bu sembolün de Orta Asya'ya uzanan bir geleneğin devamı olduğu da vurgulanmaktadır.

IV. bölüm **Kartal ve Avcı Kuşlar'a** ayrılmıştır (s.73-92). Bilindiği gibi Türklerin millî sembollerinden olan Kartal çeşitli sembolik anlamları sinesinde taşımaktadır. Yakutlara göre en yüksek ruhları taşıyan hayvan kartaldır. Gök tanrının kuvvet ve kudretini simgelemektedir. Ayrıca Türk mitolojisinde türeme sembolü olarak kabul edilmektedir. Sayın Çoruhlu, Kartalın bir ongun ve türeme sembolü olmasının izlerinin İslâmiyetten sonraki çağlara kadar devam ettiğine dikkat çekerken gerek Reşid'üd-din'in **Camîü't Tevârih**'inde gerekse Ebûlgazi Bahadır Han'ın **Şecere-i Terakime**'sinde Oğuz boylarının kartal ve diğer yırtıcı kuş cinslerini içeren boy sembollerinden meydana geldiğini dile getirmektedir. Hükümdarın veya beylerin kuvvet ve kudretine işaret eden kartal ve yırtıcı kuşlar, İslâmiyetten önceki Türk devlet teşkilâtında çok önemli yeri olan hükümdar avlarında "avcı kuş" olarak kullanıldığından söz edilmektedir. İslâmiyetten sonra da hükümdarlığın gücünün, kudretinin sembolü olmaya devam etmişlerdir. Örnek olarak Varka ve Gülşah minyatürleri verilmektedir. Diğer örneklerde olduğu gibi mimarî eserlerde yer alan örneklere de yer verilmiştir. İslâm astrolojisinde ise kartal, koç burcunun kuzeyindeki takım yıldızının sembolüdür. Kartal, şahin veya yırtıcı kuşların Kelile ve Dimne vb. hikâyelerde masallarda yoğun bir şekilde ortaya çıktığından ve allegorik semboller olarak tasvir edildiğinden söz edilmektedir.

V. bölümde **Kurt figürü** ele alınmaktadır. (s. 93-111). Y. Çoruhlu, "Kıtanın kuzeyine doğru artan soğuk ve çetin hayat şartları daha sonra güneye inen Türklerde karakteristik izler bırakmıştır. Bu şartların

tabî bir sonucu olarak dinî inanç ve ayinlerde hayvanlar da önemli oranda yer almıştı. Çoğu kez ilâh olarak kabul edilen hayvanlardan birisi de kurt idi. "demektedir. Zamanla Türklerin kendi hayat tarzları ile kurdunki arasında bir yakınlık görmesinden dolayı saygı gösterilen, bir yol gösterici sembol olarak kabul ettikleri vurgulanmaktadır. Türklerde bir "hayvanata" veya "hayvan ana" sembolü olarak da anlam ifade eden bu hayvan, özellikle türeyiş efsanelerinin vazgeçilmez ögesi haline gelmiştir. Yazar, kurtla ilgili hikâyelere, efsanelere yer verirken, halk arasındaki çeşitli kurtla ilgili inanışlara da değinmiştir. meselâ, Kurt avının uğursuzluğu, kurda kurşun atılamayacağı gibi görüşlere de değinilmiş ve geçmişten günümüze kadar bu sembolizm geleneğinin nasıl biçimlendiği anlatılmıştır.

VI. bölüm **Arslan** sembolüne ayrılmıştır (s.113-139). Oldukça yaygın kullanılan bu hayvanın özellikle hayvan mücadele sahnelerinin zafer kazanan vazgeçilmez ögesi olduğundan bahsedilmiş, savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi ve kudret-kuvvet sembolü olduğu, eski devirlerde ise hükümdarlık ve hatta tanrı sembolü olduğu da vurgulanmıştır. Yazar, arslan figürleri ve sembolizminin Türk sanatında yaygınlaşmasının, Maniheizm ve Budist tasavvurların, bu dinlerin kabulü nedeniyle Türk topluluklarına girmesi sonucunda gerçekleşmiştir. Böylece Türklerin alplik sembolleriyle birleşen Budizm'in ve Maniheizm'in arslan sembolizmi olduğu gibi İslâmiyetten sonraki döneme aktarılmış, bu kez daha ziyade hükümdarla ilgili bir sembol haline gelmiştir şeklinde ifade etmektedir. Minyatürlerdeki, resimlerdeki, mimarî eserlerdeki aslan tasvirleri ayrıntılı olarak ele alınmış, bütün bu malzemelerdeki örnekler tanıtılmıştır.

VII. bölümde ise Türk sanatında önemli bir yeri olan kaplan figürü tanıtılmıştır (s.140-154). İlk görüldüğü yerin tartışmalı olduğu baştan belirtilerek aslana ait özelliklerle paralellik gösterdiğine de dikkat çekilmektedir. Ayrıca, İslâmiyetten önce ve sonra Asya'da Türk hayvan takviminin yıl sembollerinden biri olduğu da vurgulanmıştır. İslâmiyetten sonra da kaplanın çeşitli anlamlarını tasdik

eden pek çok rivayet, hikâye, efsane ve masallar Türk kültüründe süregelmiştir.

VIII. bölümde kartal, at kadar olmasa bile Türk bile Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan **Ayı** anlatılmaktadır (s.155-164). Ayı kültü ile ilgili resimlere Türk sanatının en erken devirlerinden itibaren rastlandığına dikkat çekilerek, İslâmiyetten sonraki Türk minyatürlerinde astrolojik sembol olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, Kuzey gök yarım küresinde 29 yıldız ihtiva eden bir takım yıldız olan Büyük Ayı yıldız kümesi ile Küçük Ayı yıldız kümesinin zaman zaman bir ayı figürü ile temsil edildiği vurgulanmaktadır.

Kitabın IX. bölümünü meydana getiren **Sonuç** bölümünde, (s. 165-166) yazar, yapılan çeşitli araştırmalar sonucunda elde edilen verilerden at, kartal, kurt, koç ve koyun gibi hayvanların birer millî sembol haline geldiğinin tespit edildiğinden söz ederken; arslan, simurg, garuda, ejderha gibi mitolojik olan veya olmayan büyük bir kısım hayvanların yabancı kökenli olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak, bütün bunlara rağmen, Türk sanatında en yaygın bir şekilde kullanılan ve bu kültürün malı haline gelen örnekler olduğunun tespit edildiği görüşüne katılıyoruz.

Sayın Çoruhlu, ele alınan hayvan sembolleri hakkında şunları söylemektedir: *"İslâmiyetten evvelki devrede Şamanizm, Gök, Yer, Su, Atalar tasavvurlarıyla alâkalı olmuştur. Aynı semboller Taoizm, Manihaizm ve Budizmi kabul eden çeşitli Türk topluluklarında yeni inançların getirdiği sembollerle birleşmiştir. Benzeri durum kısmen İslâmiyetten sonra da söz konusu olmuştur. Ancak tasvir yasağı nedeniyle bu semboller, İslamiyet'e uygun olmayan anlamlarından arındırılmıştır."*

Bir sanat üslûbu oluşturmaksızın kayalar ve çeşitli eşyalar üzerine resmedilen hayvan tasvirleri zamanla bir bütünlük oluşturmaya başladı ve böylece Orta ve İç Asya'nın en önemli sanat üslûplarından biri olan HAYVAN ÜSLÛBU ortaya çıktı. Yazara göre, M.Ö. 1000 civarında Karasuk kültürünün batı bölümünde Altay ve Tanrı dağlarında bu üslûbun ortaya çıktığı düşünülebilir. Böylece, bu özellik Hun,

Göktürk ve Uygur devrinde de süregelmiş ve İslâmiyetten sonra da etkisini göstermiştir.

Kitabın İngilizce Özet bölümünden (s.167-168) sonra konuyla ilgili oldukça ayrıntılı bir bibliyografyaya (s.170-184) yer verilmiştir. Konuyla ilgili çizimler ve resimler bölümü, her ne kadar baskıdan kaynaklanan olumsuzluklara rağmen hem yayına hareket kazandırmış hem de tasvirlerin tanınmasına yardımcı olmuştur. Ancak, gönül ister ki; böyle ayrıntılı ve titiz bir çalışmanın ürünü olduğunu kabul ettiğimiz bu kitaptaki özellikle minyatürlerin renkli ve kuşe olarak basılma imkânı olabilseydi.

Tanıtımını yaptığımız bu yayın Sanat tarihi literatüründe ilk olma özelliğine sahiptir. Eserin bir boşluğu doldurması ve bir başvuru kaynağı olması önem taşımaktadır. "Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi" konusuna birçok araştırmacının kitaplarında veya makalelerinde ayrı ayrı rastlamamıza rağmen bu çalışmada kozmolojik, mitolojik, dinî, edebî nitelik taşıyan bir çok eski metin ve çeşitli yayınlardan faydalanılması takdire şayandır. Daha ziyade resim ve minyatürlerin malzeme olarak kullanıldığı bu çalışma, kanımızca Sanat tarihi alanında örnek bir ürün olarak kabul edilmelidir. Konuyla ilgili olan her malzemenin bütün diğer bilim dallarının da katkılarıyla ele alınması ve bir bütün olarak yoğunlaşılması, Türk Sanatındaki böylesine önemli bir konu tüm ayrıntısıyla ele alınmış ve araştırmacıların dikkatine sunulmuştur. Yazarın kitabın başında belirttiği gibi, diğer hayvanların ele alınacağı ciltlerin en yakın zamanda bilim âlemine sunulmasıyla Türk Sanatı yeni ürünler kazanacak ve böylece bir yayın dizisi literatürümüzde yerini alacaktır.

Bir başvuru kaynağı olacağını daha önce de vurguladığımız bu titiz ve seçkin çalışmasından ötürü Yard. Doç. Dr. Sayın Yaşar Çoruhlu'yu kutluyor ve Türk Sanatına katkıları olacağına inandığımız yayınlarının devamını bekliyoruz. Böyle çalışmaların yayın haline getirilmesinin bilim dünyası için önemli atılımlara sebep olacağını bu vesileyle vurgulamak istiyoruz.

“Tarihte Âdil Türk İdaresi”

Süleyman Kocabaş, *Tarihte Âdil Türk İdaresi*,
Vatan Yayınları, İstanbul, 1994, 271 sayfa.

Değerli yazar Süleyman Kocabaş, *Tarihte Âdil Türk İdaresi* adlı kitabının amacını önsözde şöyle açıklamaktadır: “*Bu kitabımız, insan hak ve hürriyetlerinin kazanılması ve tatbiki konusunun izahta, hem yıllardır süregelen önemli bir tarihi yanlışlığı düzeltmek hem de adı geçen konuya her millettten çok katkısı bulunan Türk Milleti'nin büyüklüğünü ortaya koymak, Tanzimat Devri'nden beri morali bozulmuş ve tarihi misyonundan uzaklaştırılmış milletimize yeniden moral vermek ve adı geçen misyonuna dönmesini kolaylaştırmak için kaleme alınmıştır.*” Böylece yazar, Türk milletinin ilk çağlarda olduğu gibi çağımızda da yeni bir medeniyet kurmak suretiyle insanlığa hizmet görevini yerine getirmesi gereğini isabetle ortaya koymaktadır. Ancak yazıda geçen bir hususa değinmek isteriz.

Tanzimat Devri'nden beri düşünce hayatımızda meydana gelen bocalamaları, bütün Türk milletine yayılmış manevî bir sarsıntı, kitaptaki deyimleriyle, manevî bozulma olarak nitelememek gerekir. Avrupa karşısında gerileyen Osmanlı Devletini tekrar eski durumuna ulaştırmak için bazı hareketlere girişilmiştir. Bunlardan biri olan Tanzimat döneminde bir kısım yazar ve yöneticiler Avrupa hayranlığına kapılmışlar, bu yüzden Batı'yı üstün, kendilerini küçük görme saplantısından kurtulamamışlardır. Sınırlı bir aydın ve yönetici topluluğunda görülen bu durumun manevî bozulma şeklinde millete mal edilemeyeceği kuşkusuzdur. Çünkü Türk milleti, Avrupa karşısında hiçbir zaman küçüklük duygusuna kapılmamıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de ve Kütül-Ammare'de Batılıları yenen, Galiçya'da Avusturya'yı korumak için Ruslarla savaşan Türk askerinin başarıları, İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet döneminde kaydedilen ilerlemeler, Türk milletinin hiçbir zaman böyle bir duruma düşmediğini gösterir.

Esaslı bir inceleme eseri olan kitabı okumaya devam edelim. İkinci bölümde Türklerin Müslüman oluşu ele alınmaktadır. Bu konuda belirtilen önemli noktalar vardır. “*Türkleri İslâm'a yaklaştıran, en başta gelen benzerlik tevhit inancı olmuştur.*” (s. 15) denilmekte, İslâm dinindeki tek Allah inancının İslâmiyetten önceki Türk kültüründe de mevcut olduğuna değinilmektedir. Mengü Kağan, huzuruna çağırıldığı din adamlarına şunları söylemiştir: “*... biz sadece tek bir Tanrı'nın varlığına, onun sayesinde*

Süleyman KAZMAZ

Araştırmacı-Yazar

yaşadığımızı ve onun emriyle öldüğümüze inanıyoruz" (s. 15). Türklerle İslâmiyet arasında başka benzerlikler de vardır; ahiret gününe, öldükten sonra dirilme, kaza, kader ve kurban inançları, zina ve hırsızlık yasakları İslâm dininde olduğu gibi Türk medeniyetinde de görülmektedir. Bu ve benzeri yakınlıklar, Türklerin hiçbir zorlama olmadan, kendiliklerinden İslâm dinini kabul etmelerini sağlamıştır. Bu noktada biraz daha derinleşmekte yarar vardır.

Musa peygamber (M.Ö. XIII. y.y. ortaları) Tek Tanrı dininin kurucusu olarak kabul edilir: Tek Tanrı inancı, gerekse zina ve hırsızlığa ilişkin yasakları 10 emirde yazılıdır ve Musa peygamber Turi-Sina'ya çıktığı zaman bu inanış ve emirleri 10 ayrı levhaya yazılı olarak getirmiştir. Turi-Sina Mısır yakınlarındaki Sina yarımadasında bulunmaktadır.

Görülüyor ki tek Allah inanışı, zina ve hırsızlık yasakları Türk medeniyetinde, Musa'nın 10 emrinde ve İslâm dininde vardır. Burada şöyle bir soru karşımıza çıkmaktadır: Tek tanrı düşüncesi ve öteki yasaklar acaba her üç medeniyette birbirinden habersiz ve kendiliğinden mi ortaya çıkmıştır, yoksa bu sonuç anılan medeniyetler arasındaki bir etkilenmeden mi doğmuştur? Bu soruyu cevaplamak bakımından tarihî olayları ve coğrafi bölgeler arasındaki nüfus hareketlerini, dolayısıyla medeniyet akışlarını gözden geçirmek gerekir.

Gerçek şudur ki tarihin en eski medeniyeti Orta Asya'da Türkler tarafından kurulmuştur ve akınlarla dünyanın her tarafını, bu arada Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya, Orta Doğu'ya yayılmıştır. İslâmiyet'ten çok önce gerçekleşen bu nüfus hareketi neticesinde Türk medeniyetinin pek çok eserleri Anadolu'da ve Orta Doğu ülkelerinde kendini göstermiştir.

Anadolu, tarihin en eski medeniyetlerinin beşiğidir. Başta Etiler olmak üzere birçok kavimler burada medeniyetler kurmuşlardır. Etiler'in de Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir. Böylece, yukarıda da belirtildiği gibi, Orta Asya'dan Kafkaslara, oradan da Etiler vasıtasıyla birçok medeniyet eserlerinin Anadolu'ya geldiği ortaya çıkmaktadır. ayrıca İslâmiyet'ten önce Anadolu yarımadasıyla Orta Doğu ülkeleri arasında da ilişkiler olmuştur; Eti Mısır savaşlarını bu arada zikredebiliriz.

Kadeş şehri M.Ö. II. binli yıllarda Mısır-Eti

savaşlarında büyük çekişme konusu haline gelmiştir. Kadeş savaşı M.Ö. 1296'larda cereyan etmiştir; iki ülke arasında bu ad altında bir de anlaşma yapılmıştır. Böylesine eskilere uzayan ilişkilerin, medeniyetler, inanç ve düşünceler üzerinde etki yapmaması mümkün değildir; Orta Asya'dan kaynaklanan inançların ve düşüncelerin Anadolu üzerinden Orta Doğu ülkelerine akmasını mümkün görmek gerekir. Musa'nın Tek Tanrı inancını hemen hemen aynı zamanlarda ortaya attığı düşünülürse tek Tanrı inancının Orta Asya Türk medeniyetinin eseri olduğu belirmektedir. Ayrıca mesele bu şartlar içinde ele alındığında İslâm medeniyetinin Orta Asya'dan kaynaklanan Türk medeniyetinden etkilendiğini, hattâ bu medeniyet üzerinde kurulduğunu ortaya koymanın yerinde olduğu kanısındayız. Türklerin İslâmiyet'i, kısa zamanda, hiçbir zorlama olmaksızın kendiliğinden ve toplu halde kabul etmeleri böyle bir yakınlıktan doğmuştur. Bu düşüncüyü pekiştiren bir gerçek daha var. Başka dinlere giren Türkler eridikleri, kişiliklerini yitirdikleri halde müslüman Türkler benliklerini devam ettirmişler, daha da güçlenerek İslâmiyet'in koruyucu önderi olmuşlardır. Tarih boyunca Türk ve İslâm medeniyetlerinin birbirleriyle kaynaşmış bir halde Türk gücü üzerinde yükselmesi iki medeniyetin aynı temele dayandığının canlı bir delili biçiminde değerlendirilmelidir.

Türklerin müslümanlığı kabul etmeleri dünya tarihinin ikinci dönüm noktasını oluşturur. Böylece Türkler, İslâm dünyasının koruyuculuğunu ve önderliğini üstlenmiştir. Büyük Selçuk Devleti ve Osmanlı imparatorluğu sayesinde Türk-İslâm Medeniyeti dünya tarihinde büyük bir yer tutmuştur. Türk devletlerinin yayılışı, özellikle Anadolu'nun fethi, mücadele ruhuyla birlikte halka mal, can, ırz güvenliğini, din, mezhep, inanç özgürlüğünü sağlayan, toprak veren, hafif vergi salan, zulme, baskıya değil insanlara hizmet temeline dayanan bir yönetimin gerçekleştirilmesinden kaynaklanmıştır. Kitapta Bizans'ın en vahşiyane işkencelerine birçok örnek verilmektedir. Ortodoksluğu kabul etmeyen, mezhep değiştirmek istemeyen Ermenilerin ağızlarına eritilmiş kurşun dökülmek suretiyle öldürülmeleri uygulanan yöntemlerden biridir (s. 29).

Buna karşılık Ermeniler Selçuklular sayesinde hürriyete kavuşmuşlardır. Bizans zulmüyle Anadolu'da hayat çekilmez hale geldiği için Türkler kurtarıcı olarak karşılanmıştır (s. 30-31). 1071'de

Alparslan'ın Malazgirt zaferiyle Selçuklular Anadolu'yu hâkimiyetleri altına alınca Bizans'ın kötü yönetimi yüzünden perişan olan halk huzura, sükûna, toprağa ve hürriyete kavuşmuştur (s. 33). Türkleri Anadolu'dan atmak, Kudüs'ü müslümanların elinden kurtarmak için 1096'da başlatılan ve 1254 yılına kadar sürdürülen Haçlılar seferinde Katolik olmak istemeyenleri ölüm cezasına çarptırmak, kadınlara tecavüz, yağma, sanat âbidelerini parçalama gibi olaylar yaşanmıştır. Bunlardan kurtulmak isteyen Rumlar, Türkleri yardıma çağırışlardır. (s. 38-39).

Selçuklulardan sonra kurulan Osmanlı Devleti de Osman Bey'den itibaren âdil bir yönetim örneği verdiği için kısa zamanda gelişmiştir; böylece dünyanın en uzun ömürlü imparatorluğu kurulur. Bu açıdan Osmanlı Devleti üç dönem halinde incelenebilir: Osmanlı'nın istendiği, Osmanlı'nın istenmediği, Osmanlı'nın özlemediği dönem.

Birinci dönem Osmanlı'nın sürekli yükselme dönemidir. Osmanlı Beyliği, uç beyliği olarak, ortaya çıktığı zaman çevrede "*Gaza ve cihat aşkıyla yanıp tutuşan gazi ve dervişler, kendilerine mümbit topraklar kazanmak isteyen Türk göçmenler...*", Bizans'ın ağır vergi ve angaryası altında inleyen halk, sınırları içinde adalet severlik ve emniyet hâkim olan Osmanlı Beyliği'ne dahil oldu (s. 40-41).

Osmanlı Devleti'nde kuşkusuz en önemli olay 1353'de başlayan Rumeli Seferi'dir. Süleyman Paşa'nın Çanakkale Boğazı üzerinden Gelibolu'ya geçişi Viyana'ya kadar uzayan yayılma hareketinin başlangıcı olur. Bizans'ın Türkleri Avrupa'dan atmak için yardım istemesi üzerine, Katolik ve Ortodoks devletleri birleşerek Haçlı seferleri düzenler. İlki 1364'de meydana gelen bu hareketi 1371, 1389, 1444 seferleri izler. Haçlı ordusu Sırp Sındığı mevkiinde yenilir. Sonraki savaşlar da Türklerin zaferiyle sonuçlanınca yarım asırlık bir süre içinde Balkan ülkeleri Osmanlı Devleti sınırlarına dahil olur. Bu sayede yerli halk âdil bir devlet düzenine kavuşur.

Osmanlı Devleti, egemenliği altına aldığı halkın varlığını korumuştur. Bizans'ın bozuk yönetimi, keyfi vergi düzeni ve soygun yüzünden halk iktisadî bunalıma düşmüştü. Buna karşılık Osmanlı Devleti âdil ve şefkatli bir yönetim uyguladı, katolik mezhebine girmeleri için ölümlü tehdit edilen Ortodokslara din ve vicdan hürriyeti tanıdı, vergiler, ödeme gücüne göre ayarlandı. Bu sebeple Türkler

kurtarıcı olarak karşılandı. Özellikle derebeyliğe son verilip toprağın yoksul köylülere dağıtılması, küçük çiftçilere geniş imkânlar sağlanması, bu durumu pekiştirmiştir (s. 48-49). Böylece Engizisyon zulmü altında inleyen Avrupa'da din, inanç, ibadet, hürriyeti, mal, can, ırz güvenliği, ileri derecede muhtariyet yönetimi sağlayan Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar ve Hıristiyanlar âhenk içinde yaşamışlardır (s. 50). İlk olarak Bizans yönetiminin ve derebeylerinin zulmünden bıkan Bulgarlar olmak üzere birçok topluluklar Osmanlı yönetimine girmişlerdir. Türk hakimiyetinden sonra köylüler toprak sahibi olarak rahata kavuşmuş, herkes kanun ve hükümet karşısında eşit duruma gelmiştir (s. 50-52).

Bizans zulmünden, Venedik Devleti'nin iktisadî ve dinî baskısından kurtulmak isteyen Rumlar da Türkleri kurtarıcı olarak karşılamışlardır. Yıldırım Beyazıt'ın Mora ve Attika yarımadalarını fethi, halkın daveti üzerine olmuştur. Salono Piskoposu, buraları zulüm ve asayişsizlikten kurtarması için padişahı davet etmiştir. Rodos'un Katolik şövalyelerinden nefret eden, onlardan parya muamelesi gören Ortodoks Rum ahalisi Türkleri sevinçle karşılamıştır.

Kıbrıs da aynı durumdaydı; Rum halkı Venedik'in dinî ve iktisadî baskısı altındaydı. Katolik Venedikliler, Ortodoks kilisesine atla girecek kadar halkın ayiniyle alay ediyordu. Lala Mustafa Paşa Kıbrıs'ı fethettiği zaman Larnaka savaşı olarak Türklerle geçmişti. Hatta bir Rum, saraydaki Venedik bayrağını indirerek yerine Türk Bayrağını çekmişti (s. 56).

Girit'te de benzer durum yaşandı. Venedik zulmünden kaçan birçok Rumlar Osmanlı ülkesine göçetti. Rumlar, Osmanlı yönetiminde bulunan Rumların refah içinde olduklarını görüyorlardı. Ayrıca Lâtin rahipler, Rumların dinî ayinleriyle ilgili her varlığı tahkir ederlerdi. Ada, Venediklilerden alınca huzura, güvenliğe kavuştu. Rumlar dinî inançlarında, ibadetlerinde, okulların yönetiminde serbest bırakılmış, âdetlerine, ana dillerine dokunulmamıştı. Boşnaklar, Osmanlıları kurtarıcı olarak karşılamıştı. Osmanlı Devleti'yle Katolik Macaristan arasında kalan Sırbistan, Müslümanları tercih etmiştir (s. 64). Davet üzerine Türkler Arnavutluk'u egemenlikleri altına almışlardır. Osmanlı tarihinde Eflâk, Buğdan olarak anılan Romanya Türk nüfuzuna

girmeği kendi menfaatlerine uygun görmüştür. Böylece Romanya halkın memnun olduğu bir düzene kavuşmuştur.

Kanunî'nin 1526'da kazandığı Mohaç zaferi sonunda Osmanlı eyaleti haline gelen Macaristan, müreffeh bir ülke durumuna yükselmiş, huzura kavuşmuştur; Macar tacirleri güvenlik içinde dolaşmışlardır. O dönemlerde Alman Macarlarının kendilerine geçtikleri prens, Osmanlı Devleti'ne gönderdiği, dilekçede Nemçe'nin tecavüzünün haddini aştığını, Protestan Macarların ateşe kızartıldığını, asilzadelerin zindanlarda olduğunu bildiriyordu (s. 71). Almanya ve Rusların saldırıları karşısında hakimiyetine sığındıkları Osmanlı Devleti sayesinde Lehlerin kavuştuğu huzur şöyle anlatılır: "*Vistül'de Türk atları sulandıkça Lehli rahat eder.*" Böylece hiçbir zorlama olmaksızın Balkanlarda Müslümanlığın yayılmasını sağlamıştır. Osmanlıların dörtüzyıl Balkanlarda kalmaları, baskıya, zulme değil hak, adalet ve halka hizmet esasına dayanan, can, mal, ırz güvenliği, inanç din ve mezhep hürriyeti ve refah sağlayan bir devlet yapısına ve yönetimine sahip olmalarından kaynaklanmıştır. Onun içindir ki Balkan milletleri millî varlıklarını Türklere borçludur. Batı'da, Hıristiyan dünyasında olduğu gibi Doğu'da da Türk gücü ve yönetimi her zaman kurtarıcı olarak karşılanmıştır.

Bizans zulmünde inleyen Yahudiler Türkler'in yönetimindeki topraklara göçtüler. Yine Avrupa'nın çeşitli ülkelerindeki zulmü gören Yahudiler, dinlerinin gereklerini rahatça yerine getirebilecekleri Osmanlı Devleti'ne sığındılar. Asıl büyük göç 1492'de oldu.

İspanya'da Müslüman Endülüs devleti yıkılınca korumasız kalan Yahudiler vaftiz edilerek Hıristiyanlığı kabullenmelerini isteyen Katolik İspanyolların baskısına uğradılar. Karşı gelenler Engizisyon mahkemelerinde muhakeme edilerek ateşe yakıldı; yakmakla bitmeyecekleri anlaşılınca, Yahudiler İspanyayı terketmeleri için zorlandılar. Bunun üzerine Yahudiler Beyazıt II.'nin izniyle Türkiye'ye göçtüler. 1530'lu yıllarda kendisine başvuru kanunî Sultan Süleyman, Papa'ya mektup göndererek Avrupa'da Engizisyon zulmüne uğrayan Yahudilerin Türkiye'ye gelebileceklerini bildirdi. Yavuz sultan Selim'in Suriye ve Filistin'i fethetmesi Yahudiler tarafından sevinçle karşılandı. Ayrıca Osmanlı Devleti, Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine izin

verdi. Yahudilerin Türklerin egemenliği altındaki yerlerde rahat ve güvenli bir hayat sürdürdüklerini bir Yahudi yazar şöyle anlatır: "*Dünyanın hiçbir memleketinin Yahudileri Türkiye Yahudileri kadar himaye görmemiştir*" (s. 106).

Kitabın 7. bölümünde Müslüman milletlerin Türklerden yardım istemeleri dile getirilir. Selçuklulardan sonra İslâm dünyasının önderliğini üstlenen Türkler, zulüm ve saldırılar karşısında kalan müslümanlar için koruyucu güç olmuştur. Yavuz Sultan selim döneminde Horasanlılar, Endülüs devletinin yıkılışından sonra Katolik İspanyolların zulmüne uğrayan Araplar, Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir. 1535'de İspanyol askerlerinin Tunus'ta 30.000 kişiyi öldürmeleri 10 bin kişiyi esir almaları, Camileri tahrip etmeleri ve çok kıymetli kitapları yakmaları üzerine İstanbul'a bir heyet gelir. Kanunî'ye iletilen istek üzerine tunus yeniden Osmanlı Ülkesine katılır. Tunus Başbakanı bu konuda şöyle der: "*Osmanlılar Tunus'a sömürgeci değil, kurtarıcı olarak gelmişlerdir*" (s. 121). İspanyolların desteklediği şövalyelerin zulmüne maruz kalan Libya'dan İstanbul'a gönderilen heyet yardım ister. Bunun için sefer düzenlenir ve Libya 1551'de Osmanlı Devleti'ne bağlanır. Irak'tan sonra Portekizlilerin saldırılarından bıkan Körfez'deki Arap Emirlikleri de seve seve Türk hâkimiyetini kabullendiler.

Osmanlı Devleti, Arap ülkelerinde hiçbir zaman sömürgeci bir yönetim kurmamıştır. tersine Araplar "kavmi necip" olarak anılmıştır. Osmanlı Devleti Arabistan'a huzur, refah götürmüş, Arabistan'ı Arap şehirlerini imar etmiştir. Bu konuda bir konferansta Tunus delegesi şöyle der: "*Biz Osmanlı Devleti'nin bir parçasıydık. Sömürgesi değil.*" Libya Devlet Başkanı'nın şu sözleri dikkate değer: "*Türkler emperyalist değildir. Osmanlılar sadece Libya'da değil hiçbir yerde sömürgeci olmamıştır. bu iddia asıl emperyalistlerin aşağılık bir iddiasıdır ve bizi bölmek gayesine matuftur*" (s. 120).

Kitapta Orta Doğu'dan gelen yardım istekleri de incelenmektedir. Türkleri Avrupa'dan atmayı, Osmanlı Devleti'ni aşarak Uzak Doğu kaynaklarına varmayı başaramayan Batılılar başka yollar aramaya koyuldular. Kristof Kolomb'un, Magellan'ın okyanuslara açılmasını coğrafi keşifler izledi. Portekiz donanmasının ulaşması üzerine Hint Müslümanları, aynı sebeple Yemen Beylerbeyi, Malaya Yarımada-

sında kurulan müslüman Ace Devleti, Afrika'daki müslümanlar Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. Bu amaçla anılan ülkelere seferler düzenlendi.

Zaman içinde Osmanlı Devleti'nin karşısına yeni bir düşman daha çıktı. Ortodoks Rus çarlığı. Orta Asya, Batı Türkistan Türklerinin Rus istilâsına uğraması, Altın Ordu Devleti'nin parçalanması sonucu meydana gelen hanlıkların Rus tehdidi altında kalması, savaşıma gücü olan Türklerin kılıçtan geçirilmesi, camilerin yakılması ya da kiliseye çevrilmesi, Osmanlı Devleti'ne yöneltilen yardım isteklerini yoğunlaştırdı. Kafkaslar'da cereyan eden mücadeleler Türkiye'ye doğru büyük ölçüde göçlere yol açtı.

Buraya kadar özetlediğimiz kitabın 8. bölümünde Osmanlı Devleti'nin kurtarıcı olarak kabul edilmesinin ve istenilmesinin sebepleri üzerinde durulmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bir dünya devleti ve 16. yüzyılın Türk yüzyılı olmasını sağlayan gücü açıklayabilmek için önce Orta Asya metinlerinde, sonra da Osmanlı hükümdarlarının vasiyetlerinde ve buyruklarında yer alan düşünceleri hatırlamak gerekir. Oğuz kağan bir savaş dönüşünde şöyle diyor: "*Güneş tuğumuz, bayrağımız, gök, çadırımız olsun!*" Oğuz Destanı'nda devlet başkanının görevinin halkını memnun etmek olduğu yazılıdır. Osman Bey, oğlu Orhan Bey'e şöyle vasiyet eder: "*Tanrı buyruğundan başka iş işleme. hayatın endişeleri senden uzak dursun. Asla mustebit olma, bakışlarını zalimlikten kaçır. Adaleti geliştir ve yeryüzüne süs yap... Âlimleri daima şereflendir; böylece ilâhî adaleti sağlamaştırmış olursun... Halkına karşı pek çok ödevin var ... Durmadan tebaana karşı nasıl iyilik yapacağım diye düşüneceksin. Ancak o zaman Tanrı'nın teveccühünü kazanırsın!*" (s. 158-159). Babasının vasiyetini yerine getiren Orhan Gazi, 1361'de Rumeli fatihlerinden Evrenos Bey'e gönderdiği emirde şöyle der: "*... Adaletin her şeyin başı olduğunu unutma. Dünya malına tamah etme. Zulümden sakın. Fukara halkı gözet. Mümkün olduğu kadar çok arazi vakfet.*" kitaptan özet halinde aldığımız bu vasiyet ve buyruktan sonra Fatih'in ahitnamesine değinmek istiyoruz.

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethettikten sonra Galata'daki gayrimüslümlerin ayınlarının eskisi gibi devam ettirilmesini bildirdikten sonra şöyle buyurmuştur. "*... Kendülerinin malları ve rızıkları ve mülkleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve*

sandalları ve bilcümle metaları ve avretleri ve oğlancıkları ve kulları ve cariyeleri kendülerin ellerinde mukarrı ola, mutearız olmayan ve üşendirmiyem..." (s. 163).

Böylece Fatih, dünya tarihinde ilk kez insan hakları beyannameyi yayımlamıştır. Daha önemlisi çağımızdaki benzerleri gibi sözde kalmamış, uygulanmıştır.

Yukarıda özetlenen düşünceler üzerinde kurulan Osmanlı devleti hakka, adalete ve kanuna dayanan, sınırları içerisindeki bütün insanlara can, mal, ırz güvenliği ve refah sağlayan örnek bir devlet olmuştur. O kadar ki Batı'da zulüm ve işkencenin hüküm sürdüğü dönemlerde özlediği devleti *Güneş Ülke* olarak hayal eden bir İtalyan yazar şöyle der: "*Güneş Ülkeyi yeryüzünde bulmak mümkün müdür? Fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine ilişmeyen Türklerin varlığı hiç olmazsa yarın böyle bir ülkenin varolacağını bana hissettiriyor.*" Osmanlı Devletinin örneklik niteliği günümüzde de sürmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yönetici yetiştirmede köklü bir geleneği vardı. Görevlere ehil kişilerin getirilebilmesi için en önemli mesele gençlerin yetiştirilmesiydi. Çünkü gerekli bilgi, yetenek ve tecrübeyi haiz olmayan kişilerin tayini, hizmetin aksamasına yol açardı. Bu bakımdan Osmanlı Devlet teşkilâtında göreve alınan, o zamanki deyimiyile kaleme çerağ edilen gençler, bilgili ve tecrübeli yöneticilerin yanında eğitilir, gerekli yetenekleri kazandıktan sonra sorumlu görevlere tayin edilirdi. Devlet adamı yetiştirme alanında uygulanan bu yöntem, Osmanlı Devleti'nin örneklik özelliğini belirten niteliklerden birini oluşturur. Bu konunun günümüz için de geçerliliğini belirtmek bakımından İmar ve İskân Eski Bakanlarından ve Emniyet Genel Müdürlerinden Sayın Hayrettin Nakiboğlu'nun bir hatırasını burada nakletmek isterim.

Yıl 1966 ya da 1967. Sayın Hayrettin Nakiboğlu, Emniyet Genel Müdürü olarak Polis teşkilâtına yardım konusunda görüşmelerde bulunmak üzere Amerika'ya gider. Anlaşma Amerikan Adalet Bakanlığı Müsteşarı'yla yapılacaktır. Bu amaçla odasına girdikleri zaman bir tarafta ak saçlı müsteşarın, öte tarafta da genç bir adamın oturduğunu görürler. Önce genç adamı sekreter sanırlar; Müsteşar genç adamı göstererek durumu şöyle açıklar:

"- Bu, benim yardımcım. Ben beş sene sonra

emekli olacağım. O da benim yerime geçecek."

Sayın Nakiboğlu ve arkadaşları dışarı çıkar. Bu kez Amerikan Yardım Teşkilâtı'ndan Türkiye'de çalışmış başka bir yetkili Müsteşarın değindiği yönetimin Osmanlı Devleti'nden alındığını belirtmek amacıyla şunları söyler:

"- Biz araştırma konusuna çok önem veririz. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu, yönetimini çok iyi inceledik. Ondan birçok örnekler aldık."

Konuya devam edelim.

Osmanlı Devleti'nin kanun devleti olduğu dönemlerde Avrupa her türlü haklardan ve hürriyetlerden yoksun olarak Engizisyon mezaliminin altında inliyordu. Buna rağmen tarihin belki en acı olaylarından biri ortaya çıkar; kurtarıcı Osmanlı Devleti gücünü yitirir, gerileme dönemine girer.

Artık Osmanlı Devleti istenmeyen devlet, haline gelmiştir; batıda bütün bir Hıristiyan dünyası, Osmanlı'yı Avrupa'dan atmak için elbirliği halinde mücadeleye girişmiştir. Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girişini incelerken bizim yönümüzden tarihî bir gerçeği iyi belirlememiz gerekir.

Batı Hıristiyan dünyasının Osmanlı İmparatorluğu'nu aşarak Uzak Doğu kaynaklarına ulaşması, coğrafi keşiflere yol açtı. Böylece Batılılar yeni topraklara, yeni ülkelere kavuştu. Arkasından Batı'da tarihin en büyük olayı gerçekleştirildi: Sanayi inkılabı.

Kabul etmek gerektir ki, Yeni Çağ'da dünya tarihinin akışını değiştiren en etken büyük sanayidir. Batılılar sanayi sayesinde sağladıkları güçle önce iktisadî, arkasından da siyasî yönden dünyaya egemen oldular. Silah gücüyle aynı ölçüde savunma imkânı bulunmayan yerlilerin yaşadığı toprakları sömürge haline getirdiler. Başta Kızılderililer olmak üzere yerlileri öldürmek, üstelik etlerini yemek, arkasından Afrikalıları çalıştırmaya yönelik zenci ticareti yapmak, sömürgeciliğin niteliği halinde tarihe geçti (s. 183). Böylece İngiltere ve Amerika gibi iktisadî bakımdan olduğu kadar siyasî bakımdan dünya egemenliğini ele geçiren sömürge imparatorlukları doğdu.

Bütün bu olaylar cereyan ederken Osmanlı Devleti'nin sanayileşmeyi gerçekleştirmemesi, büyük sanayi kuramaması onun başlangıcı oldu; Batı'yla

İmparatorluk arasındaki güç dengesi bozuldu; üstünlük Avrupalıların eline geçti, Osmanlı Devleti'nin eski düşmanları Avusturya, Venedik ve Rusya; yeni düşmanları, yeni sömürge imparatorlukları, İngiltere, Fransa ve İtalya toprak emelleri doğrultusunda mücadeleye giriştiler. Bu savaşın bir yönü de İmparatorluğu içten yıkmak, parçalamak şeklinde kendini gösterdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde Müslüman ve Hıristiyan olmak üzere birçok yabancı unsurlar vardı. Bunlar hak, adalet ve hizmet esasına dayanan bir kanun devletinde yüzyıllar boyu uyum halinde yaşamışlardı. Fakat sanayileşmiş sömürgeci devletler, Osmanlı topraklarını ele geçirmek amacıyla ve Fransız İhtilâli'nin getirdiği milliyetçi düşünceleri yaymak suretiyle anılan toplulukları ayaklandırdılar. Bu yol da değişik yöntem uyguladılar. Örneklerden biri şöyle: *"Bulgaristan'da müslüman kıyafetine giren ihtilâlciler Bulgarlarla Rus casusları Hıristiyanlara saldırtılmış, sonra da bu olaylar "Müslümanlar Hıristiyanları kesiyor" diye savaş sebebine dönüştürülmüştür. Benzeri yöntemler yüzünden yüzyıllar boyu savaşan Osmanlı Devleti sonunda tarihe mal oldu ve yerini yeni Türk Devleti'ne bıraktı.*

Şimdi üçüncü döneme gelelim.

Birçokları, yıkılan Osmanlı Devleti'nin sağladığı huzur ve adaleti özler oldular ve Osmanlı'ya ihanetin cezasını çektiklerini söylediler (s. 23). Konu üzerinde onları dinleyelim:

Bir Makedonya Bakanı şöyle der: *"Balkanlar Osmanlı'dan sonra huzurunu yitirmiştir... Osmanlı'nın torunları Balkanları daha fazla öksüz bırakamaz; bırakmamalıdır"* (s. 232).

Yahudi Kongresi'nde bir delegenin şu sözleri dikkate değer niteliktedir: *"... Bizim bu dünyada huzurlu ve emniyetli yaşamamız Osmanlı'yı yeniden kurmamıza bağlıdır"* (s. 233).

Doğu'dan da aynı özlemler dile getiriliyor. Pakistan Devlet Başkanı'nın konuyla ilgili sözleri şöyle: *"Biz Türkiye'yi Müslüman dünyasının lideri olarak görmek istiyoruz"* (s. 233).

Afgan devlet Bakanı Türk Milleti hakkında şöyle demiştir: *"Duam şudur ki Allah bu millete ecdadının yaptıklarını bir daha göstersiz!"*

Son olarak Sudan Meclis Başkanı'nı dinleyelim: *"Türkler gittikleri yere büyük hizmet vermişler, lider olmuşlardır Türklerin liderliğini yine bekliyoruz (s. 234).*

Evet, Doğu ve Batı yeni Türk medeniyetini beklemektedir.

Kitap, "Nasıl Bir Dünya İstiyoruz?" başlıklı bölümle sona ermektedir. Kuşkusuz, günümüzde insanlık yeni bir dünya özlemi içindedir. Sömürge ve sömürgecinin, sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler ikileminin olmadığı, dünya nimetlerinden ve kaynaklarından adil ölçüler içinde bütün insanların yararlandığı barış dünyası! Değerli yazar can, mal ve ırz güvenliğinin, din ve inanç hürriyetinin sağlandığı yeni dünya düzenin İslâmı barışmak temeli üzerinde kurulmak gerektiğini ileri sürmektedir. Burada bir noktaya açıklık getirmek yararlı olacaktır.

Din, kuşkusuz insanlara huzur, mutluluk ve barış getirmeğe yönelik bir düzene dayanır. Özellikle İslâm dini Allah'a inanmak, insanları sevmek fikri üzerine kurulacak yüce bir düzenin müjdecisidir. Ancak bu amaca varacak bir medeniyetin yaratılması bir gücü gerekli kılmıştır; tarihte de yaşanan budur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dünya devleti olması, Türk-İslâm Medeniyeti'nin yaratılması, İslâmiyet'in yayılması Türk gücü sayesinde gerçekleşmiştir. Aynı düzen gelecekte de böyle kurulacaktır. Açık deyişle, yeni bir dünya düzeni, ancak, İslâmiyet'in ve Türklüğün kaynaşması ve Türk gücünün önder olması halinde hayata geçirilebilir.

Bir nokta daha var.

Yeni dünya düzeni üzerinde dururken, önce medeniyet kavramına açıklık getirmek gerekir.

Medeniyet, maddî ve manevî olmak üzere iki unsurdan meydana gelir. Medeniyetin maddî yönü yaşama vasıtaları, manevî yönü insana dayalı, başka bir deyişle, insana yönelik değerler bölümüdür. Bu açıdan Batı'yı incelediğimiz zaman şöyle bir sonuca varmaktayız:

Batı'da sanayiinin kurulmasıyla birçok yeni âlet ve vasıtalar ortaya konulmuş, üstün derecede bir refah ve imar gerçekleştirilmiştir. Fakat insan olarak sadece Avrupalı değerlendirilmiş, öteki kıtalarda yaşayanlar Batılıya hizmetle yükümlü birer yaratık sayılmış, dünya nimetleri yalnızca Avrupalının emrine sokulmuştur. Bundan başka manevî değerler

bir yana bırakılmış, hak ve hürriyetlerin Avrupalıya özgü olduğu inancı uygulamaya konulmuş, öteki insanlar buna lâyık görülmemiştir. Bu bakımdan Batı medeniyeti sadece bir sanayi medeniyetidir, bir eşya medeniyetidir. Manevî yönden medeniyet düzeyine ulaşmış değildir. Onun için yeni bir medeniyet kavramına, daha doğrusu, yeni bir medeniyete ihtiyaç vardır.

Yeni medeniyetin temel düşüncesi, tarih boyunca akıp gelen hak ve hürriyetlerin, ayırım gözetmeksiz, bütün insanlara eşit ölçüde uygulanması olmalıdır; açık deyişle, yeryüzünde yaşayan insanların hepsi maddî ve manevî imkân, vasıta ve değerler içinde, aynı düzeyde yaşatılmalı, geliştirilmeli ve yüceltilmelidir. Sömürge ve sömürgeci, ileri ve geri ülkeler ikiliği ortadan kaldırılmalı, herkes dünya nimetlerinden âdil ölçüler içinde yararlanmalı, dünyanın bir yanı refaha ve imara kavuşmuşken öbür yanı maddî perişanlıkla boğuşmamalıdır.

Şimdi önemli konuya geliyoruz. Bu düzeni kim gerçekleştirecek? Sorunun cevabı kitabın önsözünde verilmektedir: tarihî görevine dönecek olan Türk milleti!

Bu görevi Türk milletine 10. Yıl Nutku'nda *"Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız!"* diyen Atatürk vermiştir. Atatürk muasır medeniyet olarak, kuşkusuz, Batı'yı kastemiştir. Çünkü O, Avrupa'yı çok iyi biliyor, çok iyi tanıyordu. Onun için Yeni Çağ'da bu kitada kurulan medeniyeti amaç olarak göstermedi. İnsanlığın, bu medeniyeti açacak yeni bir medeniyete ihtiyacı olduğunu gördü, bunun da millî kültürümüzün çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarılması suretiyle gerçekleştirilebileceği inancını ortaya koydu. Böylesine büyük bir eseri başarma görevini Türk Milleti'ne verdiğini yine 10. Yıl Nutku'nda dile getirdi: *"Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkişafıyla, âtinin yüksek medeniyet ufkuunda yeni bir güneş gibi doğacaktır."*

İnanıyoruz ki, İlk Çağ'dan günümüze kadar birçok medeniyetler kurmuş olan Türk milleti, gelecekte de insanlığın muhtaç olduğu medeniyeti yaratacaktır. Bu düşüncelerle değerli yazar Süleyman Kocabaşı kutlar, **Tarihte Âdil Türk İdaresi** adlı kitabı okuyucularımıza tavsiye ederiz.

“Aslanapa Armağanı”

Aslanapa Armağanı, Bağlam Yay., İst., 1996.

Yıldıray ÖZBEK

Erciyes Üni., İlâhiyat Fak.
Araştırma Görevlisi

Son yıllarda sanat ve mimarlık tarihçilerine adfen çıkan armağan kitaplarına' ilaveten, biraz da geç kalınmış olarak hazırlanan eser **Aslanapa Armağanı'dır.**

Bağlam yayıncılığın Armağan Dizisi'nden çıkan ve sunuş yazısı ile, ağırlıklı olarak Anadolu Türk sanatıyla ilgili konuların işlendiği 21 makaleden oluşan eser, Selçuk Mülayim, Ara Altun ve Zeki Sönmez'den oluşan bir yayın kurulunca hazırlanmıştır.

Yayın kurulunun kaleme aldığı sunuş yazısında (s.9-10) Prof. Dr. Oktay Aslanapa'nın birkaç paragrafta insan ve bilim adamı vasıflarına değinilmekte ve ilginç olarak; ilk eserinin yanlışlıkla **Osmanlı Devri Kütahya Çinileri** (İst. 1949) şeklinde kaydedildiği halde, 1945 yılında yayınlanan Anton Çehov'dan çevirdiği **Yalnız Adam** adlı hikâyenin olduğunun belirtilmesidir.

Ara Altun'un "Prof. Dr. Oktay Aslanapa ve Türk sanatı araştırmalarına Katkıları" başlıklı makalesi (s.11-22), I. Dünya Savaşı yıllarında doğan Aslanapa'nın eğitim-öğretim hayatıyla ilgili bilgileri içermektedir. 1938'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun olan Aslanapa'nın 1943'de Viyana'da "**Die Osmanischen Beitrage zur Islamischen Baukunst**" (İslâm Yapı Sanatına Osmanlı Katkıları) başlıklı tezle doktor, 1948'de "**Osmanlı Devrinde Kütahya Çinileri**" başlıklı tezle doçent ve 1960 yılında da profesör olduğu belirtilerek, 1943 yılında girdiği İ.Ü. Sanat Tarihi bölümünden 1983 yılındaki emekliliğine kadar geçen 40 yıllık süre içindeki hizmetleri anlatılmıştır.

Sedat Çetintaş ve R. Oğuz Arık'ın Ortaçağ Anadolu Türk arkeolojisine yönelik Konya ve Bursa hafriyatlarından sonra Aslanapa'nın Diyarbakır İçkale Artuklu Sarayı kazısının bu alandaki çalışmaların başlangıcı olduğuna dikkat çekilerek daha sonra İznik, Kalehisar, kayseri Keykubadiye, Konya, Van, Bursa-Yenişehir ve Afyon'da kazılar yaptığı ve bu kazıların raporlarını bilimsel toplantılarda sunduğu belirtilmektedir.

1963-1983 yılları arasındaki 20 yıllık sürede yaptırdığı 698 lisans tezi ve bugün üniversitelerin sanat tarihi bölümlerinde öğretim üyesi olmuş öğrencilerine bakılırsa Aslanapa gerçekten bu mesleğin "duayen" idir.

Ara Altun'un makalesi, A.V. Çobanoğlu ve Y. Tiryaki tarafından ilâveler yapılan ve çeviriler, ortak yayınlar, kitaplar, ansiklopedi maddeleri ve makaleler şeklinde gruplanan "Aslanapa Bibliyografyası" ile son bulmaktadır.

Ali Alpaslan'ın "İslam Dünyasında Kadın Hattatlar" adlı makalesine (s. 23-28), İslâm toplumunda çeşitli nedenlerle kadınların sosyal hayatta ikinci plâna atılmışlığından dolayı hat sanatından uzak kaldıkları belirtilerek bir giriş yapılmıştır.

İlk olarak Külsüm-el Attabi (öl. 835) ile başladığı kadın hattatlara çoğu Türk ve İranlı olan 24 isim daha ilave etmektedir. bu hattatların bazılarının eserleri hakkında da bilgiler ihtiva eden makale, konuya referans sekiz yayınlı son bulmaktadır.

H. Örcün Barışta "Anadolu'dan Bazı Kuş Evleri" adlı makalesinde (s. 29-36), Kastamonu, Kayseri, Amasya, Alanya ve Antalya'dan 12 kuşevini tanıtmakta ve özellikle İstanbul'daki çeşitli yapılarda bulunan örnekleriyle mukayesesini yapmaktadır.

"Osmanlı-Safevi İlişkileri (1578-1612) Çerçevesinde Topkapı Sarayı Müzesi Resimli El Yazmalarına Bakış" adlı makale, Filiz Çağman ve Zeren tanındı tarafından hazırlanan müşterek bir çalışmadır (s. 37-62).

16. yüzyılda, aralarındaki savaflara rağmen, Osmanlı ve Safeviler arasındaki kültür alışverişlerini el yazması boyutunda ele alan bu makalede, çeşitli yollarla Osmanlı hazinesine giren ve üç ana grupta değerlendirilen yedi el yazması ele alınmaktadır. Eserler: 1) Safevi seçkinleri için hazırlananlar, 2) Osmanlı topraklarındaki kutsal yerlere göç eden ünlü bir katibin istinsah ettiği iki eser, 3) 1578-1590 yılları arasındaki Osmanlı-Safevi savaşlarını konu alan Osmanlı saray yazmaları biçiminde üç grupta toplanmıştır.

Âsâr-ı Muzaffer, Divan-ı Hafız, Cami-el Tevârih, Münacaat, Nusretname, Şecaatname, Kitab-ı Gencine-i Fethi Gence adlı eserlerin ihtiva ettiği konuları, eserlerde çalışan sanatçılar ve minyatürleri hakkında bilgi verilmekle beraber, eserlerin çeşitli müze, kütüphane ve koleksiyonlarda bulunan nüshaları hakkında da açıklamalar yapılarak, Topkapı sarayında yer alan nüshalardan alınan minyatürler yayınlanmıştır.

Halit Çal "Eski Eserlerin Tescilinde Devlet Birey İlişkisi" konulu makalesinde (s.63-70) "eski eser" kavramının Osmanlı devletinin yıkılma süreci içinde, eski eser yağmacılığı ve kazı isteklerine karşı koyma eğilimiyle, "âsâr-ı antika nizamnameleri" çerçevesinde ortaya çıktığını ve Osmanlının devrettiği bu mirası Cumhuriyet rejiminin 1973 yılına kadar kullandığını ifade etmektedir. Osmanlıların son zamanlarındaki ekonomik güçsüzlük, Cumhuriyetin ilk yıllarında da geçmişi reddeden kültürel tercihten dolayı özellikle kamu görevlileri tarafından kamu yapılarına yönelik bir yıkım faaliyeti gerçekleştirildiği belirtilmekte, işin bireyi ilgilendiren boyutunun onun mülkiyetinde olan evinin eski eser kapsamına alınarak tescillenmesiyle başladığına dikkat çekilerek, tescil uygulamalarında belirgin, net kuralların olmaması ve 1980'li yıllara kadar tescil işinin formasyon icabı bu konuya sanat tarihçilerden daha uzak olan arkeologlarca yapılmasının kargaşalık yarattığı ifade edilmektedir.

Eski eser tescilinde devletin sadece tescil yaparak kenara çekildiği, tescil edilen bu evlerde oturanların genellikle alt gelir grubundan insanlar olması, en basit onarımda bile, en ucuz rölöve proje bedeli olan 150 milyonu karşılayamaması, devletin hiçbir destek sunmadan dayatmacı bir zihniyetle hareket etmesi bireyle devleti karşı karşıya getirmektedir. Eski eser olarak tescil edilen evlerin, çoğunlukla şehirlerin yüksek rant merkezlerinde bulunması ve devletin dayatmacı tutumundan dolayı vatandaş, ister Zile'deki bir ev, ister Boğaziçi'ndeki bir yalının sahibi olsun, kanunî olmayan yollarla (yıkım, kundaklama vs.) tescilli eserden kurtulmaya çabalamakta, ancak olan birer birer ortadan kaldırılan kültür varlıklarımıza olmaktadır.

"Mimar Ağa Mescidi" adlı makalesinde (s. 71-76) A. Vefa Çobanoğlu, orijinalinde Fatih Vakfı ruznamecisi Zeyni Mehmet Efendi tarafından 15. yüzyılın ikinci yarısında yaptırılan medresenin dershanesi olan yapının IV. Murad döneminde (1623-40) mescide çevrildiğinden, 1756 Cibali yangınından sonra dönemin başmimarı Mehmed Tahir Ağa tarafından tamir edildiğinden ve minarenin de bu dönemde ilave edildiğinden bahsetmektedir.

Yıldız Demiriz'in "Topkapı Kütüphanesindeki Y. 1122 Sayılı Kur'an-ı Kerim ve Kitap Süslemelerinde Rokoko Hakkında Notlar" başlıklı makalesi

(s.77-94) armağan kitabında, el yazması kitap süslemeleriyle ilgili çalışmalardan bir diğeridir.

1968 yılında satın alınma yoluyla müze kütüphanesine kazandırılan eser, 1793 yılında tamamlanmış, hattatlığını Seyyid Osman el Arif, bezemelerini de Seyyid Ahmed yapmıştır. 414 sayfa olarak düzenlenen elyazması Kur'an'ın baş sayfalarında, rumilerin oluşturduğu madalyonlar içine rokoko tarzı güllerin yerleştirilmesi, 18. yüzyıldaki üslup karışımına güzel bir örnek olarak belirtilmiş, eserin 1b ve 2a sayfalarında yeralan 5,5 mm. çapındaki dairevi duraklar içine yerleştirilen Mekke ve Medine tasvirlerinin mimari perspektif kurallarına bağlı olarak ustalıklı işlendiği ve başka örneğinin olmadığı vurgulanmıştır.

Sayfa kenarlarında yer alan vazolu buketlerin anlatımına ilave olarak, bileşikgiller, çiğdem-safran, yasemin, gül ve goncası, haseki küpesi, hezaren, karanfil, lale, leylak, Manisa lalesi, siklamen, sümbül, şebboy, zambak ve zerrin biçiminde gruplanan çiçekler hakkında botanik bilgiler verilerek eserin hangi sayfalarında yer aldıkları belirtilmiştir. Makale, bir değerlendirme ve vazolu buketlerin kataloguyla son bulmakta ve konuyla ilgili 16 fotoğraf içermektedir.

"Aydın, Ortaklar -Tekin Köy Çerkez Musa Bey Cami" başlıklı makale, Selda Ertuğrul'un "Anadolu'da Aydınoğulları Dönemi Mimarisi" konulu doktora tezinde ele aldığı Çerkez Musa Bey Camiinin mimari tanımı ve plân özellikleri ile tarihi bilgiler ışığında Aydınoğulları beyliğine yerleştirilmesini içermektedir (s.95-99). Muhtelif bölümlerinden dört fotoğrafla belgelenen yapının plân ve kesiti verilmemiştir.

A. Fulya Eruz'un yazdığı "Osmanlı Sanatının Gizli Tualleri: İşlemeler ve Tarihî Gelişim Çizgisindeki Yerleri" başlıklı makalenin (s.101-15) ilk sayfaları Türk dokuma ve işlemelerinin, kronolojik tarihi süreç içindeki özeti mahiyetindedir. Yazar, Osmanlı döneminden hepsi 19. yüzyıla tarihlenen 7 yağlık kenarı, 1 havlu kenarı, 1 seccade ve 1 sayebanın resimlerini verdiği makalesinde, bu işlemelerin dokuma, motif ve kompozisyon özelliklerini ele almadan, bu işlemelere ilişkin yabancı seyyahların intibalarını aktarmıştır. Fulya Eruz, Osmanlı işlemelerini, evler, saraylar, dinî ve askerî binaları süslemek ve halkın günlük kullanım

eşyaları (perde, yastık yüzleri, yaygılar, duvar ve ocak örtüleri) biçiminde iki gruba ayırmakta ve Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki en eski örneğin 16. yüzyıldan geriye gitmediğini belirtmiş fakat, 16. yüzyıldan hiçbir örneğin resmini makaleye dahil etmemiştir. ayrıca "Topkapı sarayına bağlı işleme atölyelerinin eski Bizans atölyeleri üzerine temellendirildiği" görüşü referans ve belge gösterilmemiş olmasına bakılırsa yazarın kişisel yorumu olarak kabul edilmelidir. 1640 tarihli narh Defterinden işlemelere ilişkin bazı isimler ve ölçülerin de aktarıldığı makale 18 yayını içeren kaynakça ile son bulmaktadır.

Türk sanatının bir başka "duayen"i Semavi Eyice'nin yazdığı "Fatih Külliyesinin Kaybolmuş Bir Parçası: Çukurhamam" başlıklı makale, adından da anlaşılacağı üzere, günümüze ulaşamayan ve kimi yazarlar tarafından Bizans dönemine veya II. Beyazıd zamanına tarihlenen hamamın, çeşitli tarihsel belgeler ve seyyahların notlarına, gravürlerine bakılarak İstanbul Fatih Külliyesi'nin (1463-1472) bir parçası olarak inşa edilmiş olması gerektiğine işaret etmektedir. Çifte hamam olarak inşa edilen eserin yeri, kanuni döneminde İstanbul'a gelen Pieter Coeck ve Melchior Lorichs'in gravürlerine bakılarak belirlenmekte, Charles Texier'in çizdiği ölçekli plân ve kesitiyle mimari özellikleri anlatılmaktadır. Plân bakımından, kadınlar kısmının erkekler kısmıyla aynı sokağa açılması (kadınlar kısmı erkeklerden ayrı olarak genelde ana sokak veya caddeye değil, daha kuytu bir sokağa açılır) ve kadınlar kısmında külhan ve su haznesi bulunmasından dolayı sıcaklıkların daha küçük mekanlar şeklinde düzenlenmesinin Çukurhamamı diğer hamamlardan ayıran ilginç özellikler olarak kaydedilmektedir (s. 117-128).

Hamza Gündoğdu, yaklaşık 100 yıllık bir inşaa süreci geçirerek 1784 yılında tamamlanan Doğubeyazıt İshak Paşa Sarayı'ndaki restorasyonun son durumunu ele aldığı makalesinde, 1950'li yıllarda başlayan ve ağırlıklı olarak 1986-1992 yılları arasında hız verilen onarım faaliyetlerine ilave olarak 1994'de başlayan kazılar ve sonuçlarını anlatmaktadır (s. 129-140).

Armağan kitabında kazı ve restorasyon içerikli bir diğer çalışma, Haşim Karpuz tarafından yazılan "Konya Dokuzun Han'ında Yapılan Kazı ve Res-

torasyon Çalışmaları" başlıklı makaledir (s.141-149). Yılmaz Önge başkanlığında 1990 yılında başlanan ve Kültür Bakanlığı ile Selçuk Üniversitesi tarafından desteklenen ve beş sezon süren kazı çalışmaları özetlenmektedir. Yapının tanım ve tarihçesinin de yer aldığı makale kazı sonucunda ortaya çıkan izlerden hareketle eserin orijinal ve muhtes bölümlerinin de işaretlendiği bir plân çıkarılmış, etüdümlük nitelikteki bazı seramik parçaları, cam ve madeni buluntuların müzeye aktarıldığı belirtilerek Kültür bakanlığının Türk devri yapılarının kazı ve onarımına ilişkin yeterli para ayırmamasının doğurduğu neticeler vurgulanmıştır.

Armağan kitabında yeralan en ilginç çalışmalardan biri, hiç şüphesiz Selçuk Mülayim'in "Tarih Kitabeli Bir Mukarnas Başlık" adlı makalesidir (s. 151-162). Topkapı Sarayı Müzesinde 241 envanter numarasıyla teşhir edilen ve bugüne kadar hiçbir yerde yayınlanmayan mukarnas işlemeli sütun başlığını ilginç kılan özelliğin, tarih ve usta kitabesi taşınmasıdır. makale, ali Kalfa tarafından 1754 yılında yapıldığı anlaşılan mukarnas başlığın tanımıyla birlikte, mukarnas hakkında genel bilgileri ve söz konusu başlığın 18. yüzyıl İstanbul camilerindeki diğer başlıklarla karşılaştırılmasını da içermektedir. barok-rokoko tarzı dekoratif uygulamaların hakim olduğu 18. yüzyılda, klâsik geleneğe bağlı kalınarak işlenen bu başlık, Y. demiriz'in makalesinde de belirtildiği gibi 18. yüzyıldaki üslup karışımına ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Mehmet Önder, "Konya'da Karatay Medresesi Portali Kitabeleri" adlı makalesinde, Anadolu Selçukluların kapalı avlulu medreselerine en güzel örneklerden biri olan ve plânı kadar güney etkileri taşıyan 1251 tarihli Konya Karatay Medresesi'nin Taçkapısında yer alan çoğu hadislerden oluşan (28) kitabeleri ve Türkçe anlamlarını açıklamaktadır (s.163-168).

Nermin Sinemoğlu, Sir Hans Sloane'nin British Museum'da yeralan ve 1752 de bağışlanmış koleksiyonunda bulunan "Drawings Turkish Dresses" adlı kıyafet albümünün tanımını yaptığı "Onyedinci Yüzyılın İlk Çeyreğine Tarihlenen Bir Osmanlı Kıyafet Albümü" adlı makalesinde, adı geçen eserin Osmanlı sosyal hayatında saraydan sokağa kadar değişik tiplerin resimlendiği 122 minyatürü içerdiğini ifade etmekte ve benzer bir başka albüme

bakarak 1618 yılına tarihlenmektedir (s. 168-182).

Neslihan Sönmez'in "Osmanlı Mimarlığında Yapı ve Malzeme Terminolojisi Üzerine Bir Deneme" başlıklı yazısı, armağan kitabındaki en kapsamlı (s.183-238) çalışmalardan birini oluşturmaktadır. Makalede, Osmanlı mimarisine ilgili tarihi kaynaklar, yayınlananlar ve yayınlanmamışlar şeklinde iki gruba ayrılmış ve belgelerin okuma ve yorumlanmasıyla ilgili bazı problemler dile getirilerek terimlerin alfabetik sıraya göre tanımları yapılmıştır. terim adlandırma tarihi belgelerin yanısıra günümüz yayını çeşitli sözlüklerden de yararlanılmış ve her terimde anlam veren referans yayınlar zikredilmiş, terimlerin farklı anlamlarının da belirtildiği çalışma zengin bir kaynakça ile bitirilmiştir.

Zeki Sönmez yakında yayınlanacağını belirttiği **Tarihi Gelişim İçinde Türk-İtalyan Sanat İlişkileri** adlı kitabının bir bölümünden özetlediği "Türk Sanatında İtalyan Ressamlar ve Etkileri" başlıklı makalesinde (s. 239-252), 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar olan zaman dilimini Türk-İtalyan ilişkileri açısından birinci dönem olarak ifade etmekte ve ilişkinin temelinde siyasal ve ekonomik değerlerin yattığını kabul etmektedir. İkinci dönem ise 19. yüzyıl başlarından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar geçen süredir.

Türk-İtalyan sanat ilişkilerini Fatih'in İstanbul'daki Venedik elçisi Michieli vasıtasıyla İtalyan ressamı sarayına davetiyle başladığını kaydeden Z. Sönmez, bu bağlamda portre ve madalya ressamı Cotistanzio de Ferrara'nın ilişkileri başlatan ilk ressam olması gerektiğini belirtir. Fatih'in özel davetiyle 1479'da İstanbul'a gelen ve ünlü Fatih portresinin ressamı Gentile Bellini ile birlikte bu dönemde İstanbul'a gelen dört ressamdan adı bilinen diğer ikisinin Giovanni Bertoldo, Paolo de Regusa olduğu açıklanmaktadır.

II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında iki defa İstanbul'a çağrılan Michelangelo, davete icabet etmeyen ünlü sanatçılardan biridir. Yavuz'un Michelangelo'dan İstanbul ile Galata'yı birleştirecek bir köprü projesi istediği ve Vasari'nin rivayetine göre, Kanuni'nin Michelangelo'nun ustalığını takdir nişanı olarak, hesabına Floransa'daki Gondi Bankasına para göndermek istediği ilginç bir anekdotur. Zeki Sönmez'in makalesinde değişik tarihlerde

İstanbul'a gelen diğer İtalyan sanatçılar G.F. Rossini, Aloysius Luigi Mayer, Fernando Toniolu, Basseccio, Battisto Luisieri, Signor Gobbi, Paulomora, Robio, Merlo, Brociotti, Paulo Verona, Amadeo Preziosi, Farnetti Preziosi, Jean Giovanni Brindesi, Copoli Amarani Egidio, Cesare Biseo, Hermann David Carrdodi, Luigi Marotti, L. Acquaroni, Carlo Bessoli, Parquale Damilio, Fausto Zonaro, Emile Della Sudda, Luigi Leone, Salvatore Valeri, Philippo Bello, Vittorio Pisani'dir. Görüldüğü üzere bir makalenin boyutlarını aşacak sayıda sanatçının varlığı Sönmez'in yayınlanacak kitabına olan merakı arttırmaktadır.

Baha Tanman, Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1734-35 yılında tamamlanan ve cami, tekke, kütüphane, türbe sebil ve altı çeşmeden oluşan ve mimarlar Çuhadar Ömer Ağa ile Hacı Mustafa Ağa tarafından inşa edilen yapı topluluğundan camiye ilişkin "Hekimoğlu Ali Paşa Camiine İlişkin Bazı Gözlemler" başlıklı makalesinde, bu caminin bugüne kadar gözden kaçmış bazı detaylarını gündeme getirmektedir (s.252-280).

Külliyenin arazisi içinde yer alan ve Abdal Yakub Dede tarafından 17. yüzyılda inşa edilen tekke, caminin inşası sırasında yıkılıp yeniden ihya edilmiş, tekkenin tevhidhanesi için cuma namazlarından sonra caminin harimi kullanılmıştır. Cami içinde Kadiri tarikatını simgeleyen ve Kadiri gülü olarak adlandırılan bazı simgesel motifler kullanılmış ayrıca tekkenin çilehaneleri mekan bütünlüğünü zedelemeyen duvar içine yerleştirilmiştir. Halvethanelerin sonradan olmayıp, cami yapılırken tasarlandığı birtakım mimari ayrıntılarla açıklanmaktadır.

Hünkâr mahfilinin orijinal olup olmadığı tartışılmış ve Hekimoğlu Ali Paşa'nın aslında I. Mahmud'un "gayrimeşru ağabeyi" şeklindeki dedikodunun mahfil yapılmasına izin verilmesi açısından dikkat edilmesi gereken bir husus olduğu vurgulanmıştır. Caminin muhtelif bölümlerini süsleyen ve halife adları ve ayetlerden oluşan hat kompozisyonlarının muhtelif tarihlerde yazıldığı belirtilerek dört hattattan bahsedilmektedir.

Camide yer alan kalem işleri, camiyle çağdaş olanlar ve II. Mahmud döneminde yapılanlar biçiminde gruplanmıştır.

Neslihan Sönmez'in makalesiyle ilişkilendirile-

bilecek bir başka çalışma Orhan Cezmi Tuncer'in "Anadolu Türk Yapı Sanatıyla İlgili Yaşayan Bazı Sözcükler" adlı makalesidir (s. 281-286). O.C. Tuncer'in bu derlemesi, özellikle H.Z. Koşay'ın Divan-ı Lugat'it-Türk'ten taradığı 474 sözcüğe ilâve olabilecek nitelikte değişik yörelerden derlediği 92 kelimeyi içermektedir.

Abdüsselam Uluçam "Eski Erciş Çelebibağı Mezarlığı'nda Bulunan Üç Mezar Anıtı Hakkında" başlıklı makalesinde kazılar sonucu ortaya çıkan ve 11. yüzyıla tarihlendirdiği üç mezar anıtını beş resim ve bir genel yerleşim plânıyla anlatmıştır (s.287-292).

Kitaptaki son makale İ. Aydın Yüksel'in "Çatalca Kalfa Köyünde Şeyh Sinan Cami ve Külliyesi" başlıklı çalışmasıdır. Makale, bugün orijinal hâlden hiçbir iz taşımayan ve II. Bayezid dönemine tarihlenen (bu 1623 yılına ait yenileme kitabesinde zikrediliyor) cami, türbe, hamam ve çeşmenin resim ve plânlar yoluyla tanıtımı amaçlı bir çalışmadır (s. 293-304).

Armağan Kitabının Prof. Dr. Oktay Aslanapa'ya Viyana Üniversitesinde doktorasını tamamlamasının 50. yılı münasebetiyle takdim edilen "Altın Diploma" dan sonra verilen en onurlu hediye olduğunu belirtebiliriz.

DİPNOT

1. Türk sanat ve mimarlık tarihiyle doğrudan veya dolaylı olarak ilgilenen araştırmacılara adfen hazırlanan armağan kitapları (tamamı olmasa da) için bkz. Halil Edhem Hatıra Kitabı, Ankara 1947; *Archaeologica Orientalia in Memoriam Ernst Herzfeld*, New York 1952; *Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens. In Memoriam Ernst Kühnel*, Berlin 1959; *Beitrage zur Kunstgeschichte Asiens. In memoriam Ernst Diez*, İstanbul 1963; *Forschungen zur Kunst Asiens in Memoriam Kurt Erdmann*, İstanbul 1969; A.Ü. Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi *İn memoriam Prof. Albert louis Gabriel*, Ankara 1978; *Bedreddin Cömert'e Armağan*, Ankara 1980; *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicato*, Napoli 1982; *Essays in Islamic Art and Architecture in Honor of Katherina Otto-Dorn*, Malibu 1982; *Kemal Çığ'a Armağan*, İstanbul 1984; *Suut Kemal Yetkin'e armağan*, Ankara 1984; *Türk Kültürü Araştırmaları. Emel Esin'e Armağan*, Ankara 1986; *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1988; *Semavi Eyice Armağanı. İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992; *Yılmaz Önge Armağanı*, Konya 1993; *Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar. Güner İnal'a Armağan*, Ankara 1993; *Çini Yazıları. Şerare Yetkin'e Armağan*, İstanbul 1996.

“Geçmişin Yankısı”

Azim Ahmedov, *Geçmişin Yankısı*, Magarif Matbaası, Aşgabat, 1992.

Güçmurat SULTANMURADOV

A.Ü. DTCF Felsefe Bölümü
Doktora Öğrencisi

Kitap eski Merv'in 2500. yıl dönemine armağandır. Kitapta eski Merv'in tarihî ve mimarî anıtlarına ait makaleler yer alır. Yazar kaynak eserler olarak Arap ve Rus kaynaklarına başvurur. Kitap Türkmen dilinde kaleme alınmış ve 25.000 adet basılmıştır.

Eser ünlü Türkmen mutasavvıfı ve şairi Mahtumkulu'nun:

"Seyl edelim bu cihana

Cihanda neler görünür.

İskender Cemşit kurduran,

Büyük binalar görünür"

şiiir bendi ile başlar.

Yazar şairin bu şiirini eski Merv kalelerinden ilham alarak yazmış olması ihtimali üzerinde durur. Gerçekten de bu dev boyutlu anıtı ziyaret edip de hayran kalmamak imkânsızdır. Fransız arkeoloğu Profesör Pol Bernard da bu dev boyutlu kaleler karşısında dehşete uğradıklarını bildirir. Kalenin üstüne çıkıp etrafını gözleyen Profesör Pol Bernard ıslık çekerek "*muazzam*" demekten kendini alamamıştır.

Yazar daha sonra "Merv" sözcüğü üzerinde durur. Avesta'da ve Ahemenit taş yazılarında Merv'in "Mouru" ismi ile anıldığını vurgular. Dünyanın en zengin üçüncü ülkesi sayılan Mouru'nun yerli halk dilinde "kuvvetli", "kutsal" anlamlarına geldiğine işaret eder. Merv'in "Marguş" ismi ile anıldığı en eski yazılı kaynak ise ünlü "Behistun" yazısıdır. Ayrıca "Marguş'un Ateşperestlik dininin vatanı olması ihtimali üzerinde durulması da ilgi çekicidir (Çünkü Ateşperestliğin vatanı İran sayılmaktadır). İskender'in Merv'i istila etmesi ile Merv "Margiana" yahut "Margiana Aleksandriyası" ismini alır. "Margiana" ismi de Parfiya devleti zamanında "Margaba" ismine dönüştürülür. Ortaçağ Doğu coğrafyacılarının çalışmalarında ise bu terim "Maru" olarak zikir edilir. Arapların halifelîği devrinde ise daha çok "Merv" ismi kullanılır. Kitapta daha sonra "Erk Kale", "Kafir Kale", "Sultan Kale", "Şehriyar

---

Kale", "İskender Kale", "Şayım Kale" gibi eski ve "Abdullah Han" "Bayramalı Han" gibi yeni Merv kaleleri hakkında teferruatlı bir bilgi verilir. Konu ile ilgili bilgiler ise geniş ölçüde V.A. Jukovski'nin **Eski Merv'in Harabeleri** adlı eserine dayanır.

Selçuklu torunları olarak Sultan Sencer'in Türbesi ile ilgili bilgiler bizim için daha da ilgi çekicidir. Türbe köşk şairi Auhadedin Enver'in önerisi ile yaptırılır. Türbenin mimarı Muhammed ibn Atsız'dır. Türbe "Ahiriyet Evi" diye de adlandırılır. Türbe Türk mimarlık sanatının eşsiz örneklerindedir. Türbenin yapımında kullanılan yöntem Batı Avrupasında ancak 300 yıl sonra bilinçli olarak kavranılmış ve uygulama alanına konulabilmiştir, yani Sultan Sencer'in türbesinin yapımında kullanılan yöntem 300 yıl sonra Rönesans mimarı Filippo Brunellesko tarafından "Santa Maria" kilisesinin yapımında kullanılmıştır.

Kitapta ayrı ayrı makale halinde Türkmenistan'da İslâm dinini yaymakta etkili olan Muhammed ibn Zeyt, Gifari, Bureyda, Şeyh Yusuf Hemadani gibi şahıslara yer verilir. Moğol ordusunun Merv'deki yıkıcı ve yumurucu faaliyetinden bahs edilir.

1221 yılındaki Moğol istilası Merv'in hayatını yaklaşık 200 sene geriye itmiştir. Moğollar Merv'de 1.300.000 insan öldürmüştür. Çoluk çocuk ile birlikte 300-400 sanat uzmanı esir olarak götürülmüştür. Merv şehri tamamen yıkılıp yumrulmuştur. Şehir bir daha eski haddine hiç ulaşamamıştır.

Merv denince hemen onun çok zengin kütüphanesi akla gelmektedir. Merv kütüphanesi hakkında Arap seyyahı Yakut şöyle bilgi vermektedir: "*Ben Merv'den 1219 yılında ayrıldım, o devirde Merv en parlak çağını yaşamaktaydı... Ben Merv'den ayrıldığımda orada on tane çok zengin kütüphane bulunmaktaydı. Ben camide bulunan iki kütüphaneden bahsetmek istiyorum. Bunlardan birisi "Aziziye" kütüphanesidir. Bu Sultan Sencer'in korumalarından Aziz-Al-Din Ebu Bekir Atik Al-Zincani Reyhani'nin ismi ile ilgilidir. Bu kütüphanede 12.000 cilt civarında kitap bulunmaktaydı. Öteki kütüphanenin ismi "Kemalie" dir. Bu Nizam al-Mülk al-Hasan ibn İshak'ın yaptırdığı kütüphanedir. Samani'nin ismini taşımakta olan iki kütüphane daha vardır. Ayrıca "Amidiye" ve "Omariye" kitaplıkları, "Mecel Mülk'ün" kütüphanesi de mevcut idi. "Hatuniye kütüphanesinden" kitap almakta kolaylık sağlanıyor idi. Benim evimde o kütüphaneden ödünç alınan kıymeti 200 dinarı aşan kitapların ikiyüzden fazlası bulunmaktaydı". Ne yazık ki bu kütüphaneler de Moğol orduları tarafından yakılmıştır. Sonuç olarak söylesek, kitap eski Merv kültürünü halka tanıtmakta bir şaheser sayılabilecek niteliktedir. Kitaptaki bilgilerin daha çok arkeolojik belgelere dayanması konuya çok yönlü yaklaşıma imkân sağlamıştır. Ayrıca eserin ulusal dilde kaleme alındığına da dikkat edecek olursak o zaman millî kültür dilimizi geliştirmekteki önemini de vurgulamış oluruz.*

Dr. Cevat Hey'et'in “Edebiyatşinaslık” Adlı Kitabı Üstüne

Dr. Cevat Hey'et, Edebiyatşinaslık, Tahran, 1996.

Azerbaycan dili, tarihi ve edebiyatı hakkında çeşitli kitapları bulunan Dr. Cevat Hey'et'in 1996 yılı içerisinde Tahran'da Azerbaycan Türkçesi ve Arap alfabesiyle yeni bir eseri yayınlandı: Edebiyatşinaslık.

Azerbaycan'ın güneyinde ve kuzeyinde çok meşhur olan ve Türkiye'de de meraklıları tarafından takip edilen Varlık dergisinin (Yıl 17. Sayı 99-4, Ocak-Şubat-Mart 1996, ISSN 1023-4186) sayısı olarak çıkan kitap 199 sayfadır.

Dr. Cevat Hey'et'in bu kitaptan önce: Tarih-i Zeban ve Lehçehay-ı Türki, (Tahran 1365/1366 (1986-87)) , Mukayesetü'l- Lügateyn, Varlık dergisinin eki (Tahran, 1363/1984), Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bahış (C.I, Tahran, 1358/1980), Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, (Tahran, 1367/1988), Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bahış, (C.II, Tahran, 1369/1990), Türklerin Tarih ve Ferhengine Bir Bahış, (Tahran, 1366 /1987), adlı eserleri yayımlanmıştır. Garp Felsefesi Tarihi adlı eseri ise basılmak üzeredir. Ayrıca Dr. C. Hey'et arkadaşlarıyla birlikte Varlık dergisini çıkarmaktadır. Dergi bugün 18. yılını doldurmak üzeredir ve 102. sayıya ulaşmıştır. C. Heyet'in bu derginin hemen her sayısında bir makalesi yayımlanmıştır.

Kitabın dış kapağında Arap alfabesiyle "Edebiyatşinaslık" yazmaktadır. Kitabın arka kapağında "A Handbook of Literature (Edebiyat El Kitabı) By. Javad Hey'at M.D." yazılıdır.

Kitap, "İçindekiler" (Münderecat), Dr. Hamid Muhammedzade'nin yazmış olduğu "Bir Niçe Söz" başlıklı sunuş yazısından sonra "Giriş"le devam etmektedir. Yazar, eserini beş ana bölüme ayırmıştır. 1. Bölüm "Edebiyat nazariyeleri, s. 21-48", 2. Bölüm "Edebî tenkit, s. 49-87", 3. Bölüm "Edebî Mektepler, s. 88-133", 4. Bölüm "Edebî Nev'iler, s. 134-179", 5. Bölüm "Edebî Eserlerin Dili, s. 179-192". Eser, "Sonsöz (Günümüzde Edebiyat), s. 193-196" ve "Kaynaklar (Menba)" ile bitmektedir. Kitabın son sayfasında; Dr. Cevat Hey'et'in cerrahi, dil, edebiyat,

Selahattin BEKKİ

Atatürk Üni. Sosyal
Bil. Enst. Araştırma Görevlisi

tarih ve felsefe konularında yazmış olduğu eserlerin künyeleri bulunmaktadır.

Yazar kendi deyimiyle: *"Bu kitabı hazırlarken hem edebiyatşinaslık talebelerini hem de amatör meraklı ziyalı (aydın)ları nazarda tutmuştur"* (s.18). Bu sebeple ağır ifadelerden kaçınan yazar, basite düşmeden sade ve anlaşılır bir üslûp kullanmıştır. Özellikle Batı dillerinden alınan kavramları, orijinal yazılışlarıyla Latin alfabesiyle parantez içinde vermiştir.

Yazar eserinde şöyle bir yol takip etmiştir. Örnek olması bakımından 1. Bölüm'ü (Edebiyat Nazariyeleri) ele alalım. İlk önce "Edebiyat nedir? Ne işe yarar?" sorularına cevap arayan yazar, "edebiyat" kelimesinin Türk ve Batı edebiyatlarında hangi anlamlara geldiğini açıklamaya çalışır. Daha sonra edebiyat nazariyelerini tek tek ele alarak bunların Batı edebiyatlarındaki temsilcilerini ve görüşlerini belirtir. Bu bölümde; "Aksettirme nazariyesi, 19. asırdan sonra aksettirme nazariyesi, Marksist sanat görüşü, İçtimai realizm, İfade nazariyesi, Formalizm veya şekilcilik, Okuyucuyu merkez alan nazariyeler" ve bunların alt dalları üzerinde durmuştur. Yazar diğer bölümleri de aynı minval üzere yazmıştır.

Yazar 2. Bölüm'de: (Edebî tenkidin tarifi, Ahlâkî tenkit, İctimaî tenkid, Marksist tenkid, Psikolojik tenkid, Freud'un sanat nazariyesi, Tarihî tenkit, Tecrübî veya İlmî tenkit, Fennî tenkit, Edebiyatta şekil-muhteva meselesi ve Yeni tenkit, Arkatipçi tenkit ve Edebî tenkidin meseleleri" üzerinde durmuştur.

3. Bölüm'de (Edebî Mektepler): "Hümanizm, Klasisizm, Romantizm, Realizm, Natüralizm, Parnasizm, Sembolizm, Sürrealizm, İmpressionizm, Kübizm, Fütürizm, Dadaizm, Ekzistansiyalizm" gibi akımlar ve bunların Batı'daki temsilcilerini tanıtmış ve bu akımların Azerbaycanlı yazarlar üzerindeki etkilerini tespate çalışmıştır.

4. Bölüm'de (Edebî Nev'iler): Yazar, edebî

türleri nazım ve nesir olarak iki başlık altında incelemiştir. Nesir türleri olarak "tiyatro, roman ve hikâye" ele alınmış ve bunların çeşitleri hakkında bilgiler verilmiştir. Nazım türleri olarak ise; "gazel, kaside, kıt'a, terkeb-i bend, terci-i bend, rübai, tuyuğ, mesnevî, musammat, müstezat hakkında bilgi vermiş, örneklerle bu bilgileri desteklemiştir. Daha sonra halk şiiri türleri üzerinde de duran yazar, şiirde âhenk unsurları olan kafiye, redif, asonans, cinas ve alliterasyon'u örneklerle açıklamıştır. Bu bölümü bütünlemesi açısından, hece ve aruz vezinlerini işleyen yazar, serbest şiiri de şekil yönünden incelemeyi ihmal etmemiştir.

"Edebî, Bedî Eserlerin Dili" başlığını taşıyan 5. Bölüm'de Klasik (divan) şiirimizdeki edebî sanatları örnekleriyle açıklamıştır.

Eser, hem yukarıda saydığımız özelliklerinden hem de kullandığı kaynaklar bakımından çok önemlidir. Yazarın, kitabını, bilgi ve tecrübesinin doruğuna eriştikten sonra (yazar şu an 71 yaşındadır) kaleme alması da önemli bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser, açıklamalara getirdiği örneklerle de bir antoloji (göldeste) mahiyetindedir.

Eserin Arap alfabesiyle basılmış olması ve Türkiye'de çok az kişiye ulaşabilmesi, kitaptan istifadeyi zorlaştıran sebeplerdendir. Eserin en kısa sürede Latin alfabesiyle basılması eserden faydalanacakların sayısını artıracaktır.

Sayın Dr. Cevat Hey'et'i bu önemli eserinden olayı tebrik ediyor, kendisine uzun ömürler diliyorum.

Eser ve Varlık dergisi aşağıdaki adresten temin edilebilir:

Dr. Javad Hey'et,

Varlıq,

Persian and Tukish Journal,

151 Nord Felestin Ave,

Tehran-Iran

“Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları” Adlı Çalışma Üzerine

Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1996.

H. Bayram KAÇMAZOĞLU

Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fak.
Sosyoloji Bölümü, Öğretim Üyesi

Milliyetçilik ve modernleşme ayrı ayrı kavramlar olmalarına karşın Ortaçağ'ın sonlarında meydana gelen ve Yeniçağ'la birlikte şekillenmeye başlayan gelişmelere bağlı olarak 19. yüzyılda temel içeriklerini kazanmışlardır. Milliyetçilik ve bu sürecin bir sonucu olarak ortaya çıkan modernleşme; feodalizm ve kilise hukukunun tasfiyesi ve burjuva ideolojinin bir kazanımı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Batı'da merkezi krallıkların kurulması ve bu süreçte gelişen burjuva hareketleri ile birlikte öne çıkan ulusal devletler dayanaklarını milliyetçilikte bulmuşlardır. Bu milliyetçi devletlerin özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi temel ideolojik yönelimleri aynı zamanda burjuvazi ve demokrasinin de yönelimleri olmuş ve Batı'nın ulusal egemenliğe dayalı devletleri ortaya çıkmıştır. Bir başka anlatımla, demokrasinin olmazsa olmaz koşulu olan bu temel ilkeler burjuvazi düzeni ve ulusal devletlerin ortak paydalarını oluşturmuştur.

Burjuvazi ve burjuva demokrasilerinin 19. yüzyılda kesinleşen üstünlüğü ile öne çıkan özellikleri 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında diğer toplumları da yakından etkilemeye başlamıştır. İşte bu etkileşim sürecini geç yaşayan toplumlardan biri de Türklerdir.

Türklerin milliyetçilik rüzgarlarından kesin şekilde etkilenmeleri Balkan Savaşları sonrasıdır. Bunun nedeni, milliyetçiliğin Osmanlı Devleti için bölücülük anlamına gelmesidir. Osmanlı aydınları ancak Osmanlıcılık ve İslamcılık ideolojilerinin tarihsel anlamda geçerliliğini yitirmesi ve Osmanlı Devleti'nin tamamen çökmeye başlamasından sonra milliyetçiliği bir kurtuluş ideolojisi olarak algılamaya başlamışlardır. Böylece önce dış koşullar, arkasından iç koşulların zorlaması sonucu Türkiye'de milliyetçilik ön plana çıkmıştır.

Türkiye'de milliyetçilik 19. yüzyıldan itibaren çeşitli aşamalar geçirmiş ve farklı anlamlar yüklenmiştir. Cumhuriyet dönemi ise bu uyanış ve birikimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Milliyetçilik anlayışı ile ümmet aşamasından ulus aşamasına

geçilmiştir. Bir başka ifade ile toplumlararası ilişkilerde karşılaşılan sorunların çözümü imparatorluk temelinde dayalı ümmet anlayışı ile çözülemeyince farkı çıkış yollarına yönelme gereksinimi duyulmuş ve sorunun giderilmesi ulusal toplum-devlet yapılanmasında görülmüştür.

Milliyetçilik sorunu Cumhuriyet döneminde de tamamen anlaşılmalı değildir. Milliyetçiliğe Cumhuriyet döneminde de değişik anlamlar yüklenmiş, çeşitli çevreler milliyetçiliği farklı biçimlerde ifade etmişlerdir. Bu bağlamda birbirinden oldukça uzak milliyetçilik anlayışları ortaya çıkmış, Cumhuriyet dönemi devrimleri gerçekleştirildikten sonra devleti yönetenler milliyetçiliğe ilişkin yeni tanımlar getirme ihtiyacı duymuşlardır. Milliyetçilikle ilgili tartışmalar bununla da sona ermemiş ve günümüze kadar birbiriyle çatışan çok farklı milliyetçilik anlayışları varlıklarını korumuştur.

Milliyetçiliğin ülkemize girmesinde pek çok düşünürün katkısı olmuştur. Ancak, milliyetçiliğin bir ideoloji şeklini alması ve yerleşmesinde, Türkiye'de sosyolojinin de kurucusu olan Ziya Gökalp'in katkıları her türlü tartışmanın üzerindedir. Bununla birlikte, ülkemizde milliyetçiliğin yerleşmesi ve gelişmesinde, tek tek kişiler dışında, II. Meşrutiyet döneminin önde gelen milliyetçi aydınlarının kurdukları Türk Ocağı ve bu ocağın 1912'den 1931 yılına kadar gerçekleştirdiği faaliyetleri unutmak ise asla mümkün değildir.

İşte Türk fikir tarihinde meydana gelen modernleşme ve milliyetçilik düşüncesinin oluşumu ve bu oluşumla ortaya çıkan Türk Ocağı'nın kuruluşundan kapanışına kadar geçen dönemi; milliyetçilik, modernleşme ve Türk Ocağı faaliyetleri açısından ele alan ve bu alanda önemli bir boşluğu dolduran bir eserle karşı karşıyayız: **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları**. Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan bu eser, yine 1990 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan **Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme** adlı

eseri de teorik düzeyde tamamlamaktadır.

Türkiye'de milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve gelişimi yerli ve yabancı pek çok yazar tarafından ele alınarak incelenmiştir. Ancak Türkiye'de milliyetçilik kültürünün merkezi olan Türk Ocakları'nı Yusuf Bayraktutan'ın çalışması kadar öne çıkararak ve ayrıntılı olarak inceleyen bir başka çalışma görülmemektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel özelliklerinin ortaya konulmasında Türk Ocakları kadar etkili olan bir kuruluşa veya Cumhuriyet ideolojisine, Türk Ocağı'na mensup düşünürler kadar katkısı olan bir başka organ veya kişilere rastlamak olanaklı değildir. Milliyetçilikten halkçılığa, "milli iktisad"a ve "asrileşme"ye kadar her alanda Türk Ocaklarının düşünürleri ile Kemalist devrimler arasında çok yakın bir benzerlik ve birliktelik bulunmaktadır. Aynı benzerlikler İttihat ve Terakki'nin temel görüşleri ile Türk Ocakları arasında da yer almaktadır.

Yusuf Bayraktutan'ın eseri giriş ve altı bölümden oluşmaktadır. Eserin birinci bölümünde milletin tanımına, milletin unsurlarına, milletin ortaya çıkış koşulları ve oluşum sürecine; modernleşme, milliyetçilik ve seçkinler, milliyetçilik-popülizm ve demokrasi, modernleşme-tek parti ve ordu etkileşimine yer verilmektedir. İkinci bölümde "XX. Yüzyıla Doğru Osmanlı Devleti" ve ortaya çıkan siyasal fikir hareketleri ele alınmakta; üçüncü bölümde ise Osmanlı tebası düşüncesinden Türk milleti fikrine geçiş serüveni ve karşılaşılan güçlükler incelenmekte; "Osmanlı sosyal yapısı içinde Türk unsurunun 'millet' gerçeğini fark etmesi ve bu tarih düşüncesine yansımaya" değinilmektedir. Kitabın dördüncü bölümünde ise bu çalışmanın ana konusu olan Türk milliyetçiliğini savunan derneklerin kuruluş, Türk Ocağı'nın oluşum, gelişim ve kapanış aşamaları incelenmektedir. Bu bölümde, ayrıca, Türk Ocağı'nın kapanış nedenleri, Türk Ocağı'nın yayın organı **Türk Yurdu**'nun 1931 yılına kadar yayınlanan iki serisi ve Türk Ocağı'nın önde gelen isimlerinin portreleri sunulmaktadır.

Beşinci bölümde, Cumhuriyet'in temel ilkeleri ile Türk Ocağı'nın bu ilkelerle ilgili görüşleri (milliyetçilik, halkçılık, solidarizm, asrileşme gibi) ele alınmaktadır. Yine bu bölümde, Cumhuriyet'in temel ilkeleri ve Cumhuriyet'in önde gelen yöneticilerinin ortaya attıkları bazı resmî tezlerin Ocaklılar tarafından genelde kabul gördüğü, ancak Ocaklılar içinde bu tezlerle alay edenlerin de bulunduğu değinilmektedir.

Bayraktutan yerinde bir yorumla, Türk Ocağı'nın iki önemli ismi Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in millet ve milliyetçilik konusunda yeni devlete intibak ve onun "ideolojisi"ni beslemekte hayli başarılı olduklarını, Ocağın uzun yıllar Genel Başkanlığını yapan Hamdullah Suphi Bey'in ise farklı bir konumda bulunduğunu belirtmektedir.

Altıncı ve son bölümde işe Türk Ocaklarının misyonu ve Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocaklarına bakışı tartışılmaktadır.

Kısaca, yazar, eserinde millet milliyetçilik ve modernleşme kavramlarını, bu kavramların tarihsel serüvenlerini teorik olarak tartışmakta, Batı'da

gelişen milliyetçilik hareketlerinin toplumsal kökenleri hakkında kısa ama öz ve açıklayıcı bilgiler vermekte, milliyetçilik ve modernleşmenin Türkiye sürecini, milliyetçilerin ülkemizde yaşadıkları ikilemleri ele almakta; Türk Ocakları'nın oluşumunu incelemekte, Ocağın Türk siyasal ve kültürel tarihine olan katkılarını ortaya koymakta, Kemalizmle birleştiği ve ayrıştığı noktaları belirtmekte ve kendi içersinde düştüğü çelişkileri sergilemektedir.

Bu çalışma Türk düşün hayatının önemli boşluklarından birini doldurma başansını göstermiştir. Ancak, dostumuz Bayraktutan'dan bir beklentimiz daha var: Türk Ocaklarının kapanış tarihi ile biten bu çalışmasını, Türk Ocakları'nın yayın organı olan ve Türk Ocakları kapandıktan sonra da varlığını sürdüren **Türk Yurdu** dergisini içeren bir başka çalışma veya çalışmalarla tamamlamasıdır. Böyle bir çalışmanın seriyi tamamlayacağını ve Türk düşün tarihindeki önemli bir boşluğu dolduracağı inancı ile **Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları** adlı eserin yazarı Yusuf Bayraktutan'ı içtenlikle kutluyorum.

ARIŞ

Halı ve kilimimize sahip olmanın akademik ve estetik örneğidir.

ARIŞ Atatürk Kültür Merkezi Yayınıdır.

"Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler"

Cami, **Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler, Hicret Yolları**, 2. Tab, Sanayiinefise Matbaası, İstanbul, 1932, 20x14 cm, 142 sayfa, ikinci hamur kâğıt, kâğıt kapak, 5 harita.

Dr. Dursun AYAN

Atatürk Kültür Merkezi
Uzmanı

Avrasya coğrafyasında tarihin farklı dönemlerinde kendini çeşitli kavim adlarıyla ve devlet adlarıyla gösteren Türkler bugün çok genel olarak büyük bir çoğunlukla İslâm dinine mensupturlar. Ortaasya ve Anadolu arasında geniş bir alanda yaşamaktadır. Bu belirlemeye ek olarak, Müslüman Balkan ve Trakya Türkleri, İstanbul Türk Ortodoks cemaati, Moldovya'daki Hristiyan Gagauz Türklerini, Rusya'da yaşayan Çuvaş ve Yakutları, Musevi Karayım Türklerini akla getirmek mümkündür.

Tarihi gerilere doğru götürdüğümüzde İslamiyet öncesi dönem ve İslâm döneminde Türklerin çok çeşitli dinleri kabul ettiği bilinmektedir. bu durum sosya-tarihsel (socio-historique) anlamda Türk tarihi için analitik mülâhaza kaygusu ile İslâm öncesi, İslâm dışı ve İslâmî ayrımlar yapmaya zemin hazırlayacak durumdadır. Türk tarihinin sosyolojik tabanı, dinler tarihi, alfabe kullanımı, edebî metinler, görsel sanat eserleri bu ayrıma bilimsel meşrutiyet de sağlamaktadır. Belki İslamiyet dışı Türk tarihinin en popüler örneği Museviliği kabul eden ve uzun zamanlar hazar İmparatorluğu adıyla Hazar Denizi ve Karadeniz kuzeyinde egemenlik kuran Türk devletidir. Farklı dinler kabul eden kavimleri uzun uzadıya anlatmadan bir güncel tarih sorununu hazırlamak gerekmektedir. Bilindiği gibi Macar yazar Arhtur Kostler **Onüçüncü Kabile** adlı tarihi romanında Avrupa'daki Yahudilerin Türk ırkından olduğunu anlatmaya çalışarak onların tarihlerini İkinci Dünya Savaşındaki Yahudi soy kırımına bağlamaktadır. Ona göre Almanya ve Polonya'da ölen Yahudiler Türk idi. Bu görüşü Cami de bu eserinde şöyle belirtmektedir. "*Kutschara Hazarlar adlı kitabında Polonya, Rusya, Galiçya'daki sarı saçlı Yahudilerin asılları Filistin'den olan Yahudilerin değil, Hazarların olduklarını ispat için yazmıştır.*"

Dinler tarihi bağlamında bu tartışmalı konuyu hatırlattıktan sonra asıl mesele olan Türklerin Hristiyanlığı konusunun kitapta serimlenişine

bakalım. Kitaptaki bilgilerin başlığına bakınca yazarın Osmanlı Devletindeki Hıristiyanları birinci derecede işleyeceği anlaşılıyor. Ama yazarın çalışmasında Osmanlıları ele almaktan çok bu dönemin geri planını hazırlayan Osmanlı ve Selçuk öncesi birimkimi anlattığı görülmektedir. Aslında bundan bir ölçüye kadar da memnun olmak gerekir. İsmi ile tam örtüşme de eserin içeriği Avar, Hun, Peçenek, Uz, Hazar, Nogay, Altay Türklerinin ve Macarların Roma tarihi bağlamında Hazar Denizi ve Karadeniz kuzeyi coğrafyadan Anadolu'ya, Balkanların, Avrupa'nın doğu steplerine gelmelerini, oralarda egemenlik kurmalarını, yerleşmelerini, din kabullenişlerini gündelik yaşayışlarındaki dini siyasi tonlamalar dikkate alınmaktadır. Bizans tarihi ki bunun Doğu Roma Tarihi olduğunu hatırlatmak gerekir. Konun serimlenişinde bir kaynaştırıcı bilgi tabanı sağlarken önemli Avrasya tarihinin önemli olayları da özetlenerek konunun kültürel iç içeliği sosyal konulara da değinerek sürdürülmektedir. Çiftçilik, üretim, ulaşım, vergilendirme, askere alma, sınırların tahkimatı açısından göçler ve zorunlu iskânların kendini göstermesi, paralı askerlik, dini propaganda bu çalışmanın sosyo-kültürel rengini oluşturmaktadır.

Türklerin Hıristiyanlık ile temasları öncelikle bir göç ve fetih olgusu sonucu ortaya çıkmış tarihsel gerçekliktir. Bu dine girişte Türk ve Bizans ilişkilerinin siyasî ve askerî boyutu bir yanda önemli olurken, İslâm devletlerinin Bizans topraklarını ve İran topraklarını işgali ile su yüzüne çıkan savaş gücü oluşturacak askerî dayanışmaların da diğer yanda önemi vardır. Eserde önemle ele alınan bir konu da Bizans'ın siyasetinde uyguladığı kendi çıkarlarını önde tutan anlayışını Hıristiyanlık propagandası ile birleştirmesi meselesidir. Bizans Devletinin hem Batı Roma'ya karşı kendini özerk bir yapıya kavuşturması sürecindeki gayretleri hem de İslâmiyet'e karşı geliştirdiği Hıristiyan dinini yücelterek farklı ulusları kendi dinî hoşgörü çerçevesi içinde bütünleştirmesi yoluyla Ortodoks Hıristiyanlığı güçlendirmesi

sürecindeki gayretleri ortaya konulmaktadır.

Askerî amaçlı olarak Türklerin ve başka ulusların Bizanslıların Balkanlar ve Küçük Asya'ya yerleştirilmeleri Cami tarafından konuyu açıklamak için yeterli görülmemekte, asıl meselenin seygar askerî birliklere asker sağlayan üretici aktif göçmen nüfusun (müsamerelerin) varlığına dikkat çekilmektedir ki, savunma sisteminin dikkate alınması gerekir. sınırların korunması ciddiyeti Bizanslıların Romalıların askerî bir geleneğini korumalarını, kurumlaştırmasını zorunlu kılmıştır. Bu kurum "Temler"dir. Askerî ve mülkî idare aynı elde toplanmaktadır. Bu bölgelerde askerlik hizmetine karşılık toprak verilmesi işe ekonomik bir boyut kazandırırken askerlik-çiftçilik ortaklaşa bir gidişat içine girmekte, ekonomi politiklik anlamda bir kurum yaşama-savunma şeklinde oluşturmaktadır. "*Şahsi mülklerini müdafaaya mecbur olduklarından İmparatorluğa daha ziyade sadakatle hizmet edeceklerdir*" ibaresinin altıncı yüzyıl vakanüvistlerince vurgulanması yazar tarafından altı çizilmektedir.

İç Anadolu'daki Hıristiyan Türk nüfusunun varlığına da bu sosyo-askerî bağlamda Rum-Arap savaşları gerekçe gösterilmektedir. Arapların Bizans istilalarından sonra Toroslar gerisine çekilmesi ve bu sınıra Türklerin ve diğer ulusların yerleştirilmesine neden olmuştur. Abbasî ordusundaki Türklerin varlığı da dikkate alınır ise bu bölgelerin hafif süvari ve baskına dayalı piyade teknikleri ile gece gündüz korunmasında Türklerin yetkin bir askerî kültüre sahip olması kendini göstermektedir. Türklerin sınırın iki tarafında da görev yapmaları bir kardeşler, ırktaşlar mücadelesiyle görülmektedir. Kayseri, Kilikya, Kapadokya'da Ortodoks Hıristiyanlığın bayrağını taşıyan askerler ve onların sosyolojik geri plânı ile İslâm'ın, halifenin bayrağını yükselten insanların kültürel birikimi aynı ırka mensup insanların tarihin cilvesiyle karşılaşmasıdır. Savaşa yönelik bir kültürü ile yaşadığı coğrafyalarda, dinî birlikliklerde ve siyasî organizasyonlarda kendini gösteren bu durum tarihî bir trajedinin de ilginç bir

örneğidir.

Kitabın yazarı hakkında bilgi edinemedim, ancak kendisi bu çalışmayı daha önce yayınladığını şöyle anlatmaktadır: *"Harbi Umuminin son senesi İzmir 'de risale halinde basıldı; İstanbul'da Söz Gazetesinde tefrika olarak yazıldı; nihayet 1922 senesinde yeni ilâvelerle kitap halinde basıldı, ..."* ikinci baskıya yapılan bu açıklama şöyle devam etmektedir. *"Harbi umumi ve onu takip eden senelerde Hıristiyan Türkler meselesi Türkiye'nin ehemmiyetle telakki edeceği bir iş olabilirdi; buna dair bir uyanıklık da görülmüştür. Fakat bugün mesele, bu İstanbul'da sayısı çok az bir ekaliyyete taalluk ettiğinden bu cihetle ehemmiyetini kaybetmiş ise de tarihi bir tez olarak ehemmiyetini muhafaza etmektedir."*

Bu yazıyı yazarak benim konuya yaklaşımım Türk tarihinin ele alınışında Anadolu dışı, İslâm dışı ve İslamiyet önce başlıklarını dikkate alarak, Malazgirt (1071) ve Türkiye Cumhuriyeti (1923) arasında ele alınma geleneği oldukça yaygınlaşmış bir tarih anlayışına bu anlayışı ve geleneği de özellikle tamamlayıcı olacak şekilde alması olabilecek bir

konuya süreklilik kazandırmaktır. Diğer bir yön olarak da bir sosyoloji çalışmasının tarih ile bağlantısının hiç koparılmaması fikrine inanarak bu bağlamda genel insanlık olgularının anlaşılması ve anlatılması işinde din, göç, askerlik sosyoloji, edebiyat gibi konulara ulusal tarih ve kültüründen örnekler vermeye çalışmaktadır. Türk tarihinin kültürel bir imgeleme, şimdileştirme (reimagination) süreci içinde anlaşılıp anlatılabileceğine ilişkin epistemik ve metodik bir yol bulma çabasına inançtır. Karadeniz kuzeyi Türk tarihinin Avrasya bağlamı anlaşılmadan bir Dünya ve Avrupa ve Asya tarihi düşünmenin sıkıntılarını tüm tarihçilerin hissedeceği, kendi kültüründen sosyolojik kavramlara örnekler bulamama ve modeller geliştirmeme sıkıntısını da sosyologlar duyabilmektedir. Ulusal ve evrensel bilginin karşılıklı olarak birbirini zorunlu kılan bakışimleri (perspektifleri) daha sağlam kuramsal yargılara ve çıkarımlara gitmeye taban hazırlayabilecektir.

AKM

4. Milletlerarası Türk Kültürü Kongresini topluyor. Yazılan mektuplara gelen 400'den fazla cevabın açıklaması yapıyor.

“Eyyûb Peygamber Kısası”

Ahmed Mürşidî "Eyyûb Peygamber Kısası",
Haz. Doç. Dr. Gönül AYAN, Konya, 1995,
VIII+108

Zehra PİROĞLU

Süleyman Demirel Üni. Burdur Eğitim Fak.
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Doç. Dr. Gönül Ayan'ın bu eseri **Önsöz** ve **Giriş** dışında üç bölüm, **Sonuç**, **Bibliyografya** ve **Dizin**'den oluşmaktadır.

Daha önce de kısa hikâyecilik üzerine çalışma yapan yazar Doç. Dr. Gönül AYAN' bu eseriyle, özellikle İslâmi Devir Türk Edebiyatı'nda önemli bir yeri olan kıssalar arasına Eyyûb peygamber kıssasını da katmış oluyor. Zira Kur'an-ı Kerim İslâmî Devir Türk Edebiyatı'nın esas kaynağıdır. Bunun yanında diğer kutsal kitaplar İncil ve Tevrat da edebiyata kaynaklık etmiştir. **Kitab-ı Mukaddes**'te Yûsuf kıssası "Ahsenü'l -Kassa" (Kıssaların En Güzeli) olarak nitelendirilmiş ve özellikle, edebiyatımızda çokça işlenmiştir. Ayrıca araştırmacılar tarafından da birçok defalar ele alınmıştır. Ancak bu çalışmayla, "kaynaklarda kimsenin bahsetmediği ve adına bile işaret etmediği Eyyûb Peygamber kıssası kaynağını semavî kitaplardan, özellikle Kur'an-ı Kerim'den alan Yûsuf u Züleyha ve İskendername gibi mesneviler arasına" konulmuştur.

Eserin üç bölümünden önce menba'ı Kur'an-ı Kerim olan mesnevilere genel bir bakış yapan **Giriş** yazılmıştır.

I. Bölüm (s.1-15) Ahmet Mürşidî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği üzerine kurulmuş ve ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Müellifin hayatı, oldukça fazla sayıda kaynağın yardımıyla ve özellikle Ahmed Mürşidî hakkında en geniş bilgiyi veren Ali Emirî'nin **Tezkire-i Şuara-yi Amid** adlı eserinin ışığında ortaya konmuştur.

"Eserleri" (s.3-14) kısmında ise Ahmed Mürşidî'ye ait diğer belli başlı eserler, **Pend-name**, **Mevlid-i Şerif**, **Kelime-i Şehadet Şerhi** ve **Yusuf u Züleyha** önce muhteva olarak tanıtılmış sonra nüsha tavsifleri yapılarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Özellikle Yusuf u Züleyha hakkında bilgi verilirken Türk Edebiyatı'nda Yusuf u Züleyha kıssası yazan üç Ahmedî de birbirinden ayırt edilmiştir.

"Edebî Kişiliği"nde (s. 12-15) yazar Doç. Dr. Gönül Ayan Ahmed Mürşidî'nin edebî kişiliğini şöyle ortaya koymuştur; "*Ahmed Mürşidî, eserlerinden*

tanıdığımız kadarıyla İslâmî ilimlerle mücehhez olarak, tasavvufa yönelmiş, samimi inançları, etrafındakilere sade bir Türkçe ile dinî "Kıssa" lar içinde anlatmıştır. Üslûbu akıcı ve etkileyicidir. Aruz veznini oldukça başarılı kullanmıştır. Fakat edebiyat tarihimizde ona lâyük olduğu yer verilmemiştir."

II. Bölüm (s 16-37) "Eyyûb Peygamber Kıssası" başlığını taşır. Bu başlık altında;

1. Eyyûb peygamber kıssasının Kur'an-ı Kerim'deki şekli: Kıssanın Kur'an-ı Kerim'de 3 sûrede ve 7 âyette yer aldığı belirtilerek bu sûre ve âyetlerin hangileri olduğu söylenmiş, âyetler meâlen verilmiştir.

2. Eyyûb peygamber kıssasının bir mazmûn olarak Türk şairleri tarafından kullanılması: "*Semâvî kitaplardan İncil (Ahd-i Atik=Tevrat)'de bulunan ve Kur'an-ı Kerim'de üç sûrenin yedi âyetinde sözü edilen Eyyûb Peygamber kıssası İslâmîyetle birlikte Türk edebiyatına da girmiştir. Ancak yine semâvî kitaplardan gelen İskender-i Zülkârneyn ve Yûsuf u Züleyhâ gibi üzerinde dikkatle durulup yeri geldikçe, atıf ve telmihlerde bulunulmasına rağmen XVIII. yy şairi Ahmed Mürşidî (Ahmedî)'ye kadar mesnevî hâline getirilmemiştir*" (s.18).

Yazar Doç. Dr. Gönül Ayan, eserlerinde Hz. Eyyûb ve kıssasını daha çok bir sabır ve tahammül sembolü olarak ele alan Ahmed Yesevî, Mevlânâ Celâleddin Rumî, Yunus Emre, Kadı Burhaneddin, Dede Ömer Rüşeni, Ahmed-i Dâ'î, Necâti, Vahid Mahtûmi, Şeyh Galib'i zikrederek örnekler vermiştir.

3. Ahmed Mürşidî'nin "Kıssa-i Eyyûb

Peygamber" adlı eserinin konusu: Yazar bu kısımda eserin konusunu tahkiye etmiş ve gereken yerlerde konuyu desteklemek için araya eserden beyitler almıştır.

4. Eyyûb Peygamber kıssasının dil ve üslûp özellikleri: "*Ahmed Mürşidî (Ahmedî) XVIII. yüzyıl Diyarbakır kültür merkezinde yaşamış olmasına rağmen, eserlerinde XVIII. yüzyıldan itibaren edebiyatımızda etkili olan Eski Anadolu Türkçesinin dil ve üslûp özelliklerini yansıtmaktadır.*" (s. 34) cümlesiyle başlayan kısımda yazar Ahmedî'nin üslûbu yanında hikâyeciliğini de anlatmıştır. Ayrıca Eyyûb Peygamber Kıssası'nın nazım şekli, vezni ve kafiye durumu, edebî sanatları ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

III. Bölüm, (s. 38-99) karşılaştırılmalı metnin bulunduğu bölümdür. Bu bölümde önce Ahmed Mürşidî'nin Eyyûb Peygamber Kıssası'nın iki yazma nüshası tanıtılmış, daha sonra karşılaştırılmalı metnin kurulmasında izlenen yol anlatılmış, 538 beyit uzunluğundaki karşılaştırılmalı ve çeviri yazılı metin kaleme alınmıştır (s. 40).

Eyyûb Peygamber Kıssası zengin bir kaynak araştırmasının ve titiz bir çalışmanın ürünüdür. Bu konuda araştırma yapacaklar için de önemli bir eser olup, ilgi ve istifadelerine sunulmuştur.

DİPNOT

- * Doç. Dr. Gönül AYAN, "Mesnevî ve Kısa Hikâyecilik", Konya, Selçuk Üniversitesi 5. Millî mevlâna Kongresi (Tebliğler) 3-4 Mayıs 1991.

“Göroğlu” Türkmen Halk Destanı

Göroğlu, Bilig Yayınları, Ankara, 1996.

Erol BARIN

Ankara Üniversitesi TÖMER Türkçe
Okutmanı

Türkmenistanlı yazar Annaguli NURMEHMET'in Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktardığı ve şimdiye kadar birlikte yayımlanmamış olan otuz destanın yer aldığı bu muhteşem eser, Türk Dünyasının ortak kültür değerlerini ve Türk dilinin zenginliğini gözler önüne sermektedir. Türkiye'de yayımlanması da ayrı bir önem taşımaktadır.

Türkmenistan'ın bağımsızlığının beşinci yılına armağan edilen bu eserde, bütün Orta Asya'da ve Anadolu'da Köroğlu Destanı olarak bilinen ve dilden dile dolaşan, Teke Türkmeni diye adlandırılan tarihî şahsiyetin başından geçenler anlatılmaktadır. Göroğlu destanının en önemli özelliklerinden biri de, kahramanlarının inandırıcılığıdır. İyi tiplerden baştan sona kusursuz olarak anlatılmamakta, sıradan insanlar gibi yanlışları ve günahlarıyla ele alınmaktadır.

İlini ve halkını koruma düşüncesinin sıkça işlendiği bu destan, Türk'ün yiğitliğinin ve vatanseverliğinin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğunun bir göstergesidir. Aynı zamanda, sözlü edebiyatımızın temeli olan âşıklık geleneğinin zengin örneklerinin yer aldığı bu eser, Türk dilinin geçmiş ve bugünüyle ilgilenenler için de önemli bir kaynaktır.

Sekiz ciltlik eserin ilk beş cildi Latin alfabesiyle yazılmış Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesine aktarılmış biçimdedir. Son üç cilt ise Kiril alfabesi ile yayımlanmış biçimindedir. Bu eser, Türk Dünyasındaki Köroğlu ya da Göroğlu diye adlandırılan ortak destanımızın bütün varyantlarının ortaya çıkarılması için atılan ilk ve en büyük adımdır.

Daha önce çağdaş Türkmen edebiyatından Türkiye Türkçesine ilk çevrilen eser olarak tanıdığımız Nuh Tufanı (ABA, 1994) romanının yazarı olan Annaguli NURMEHMET, bu değerli çalışmasıyla da romanlarının, hikâyelerinin, şiirlerinin ve edebî yazılarının yanında Türk diline ve dolayısıyla Türk Dünyasına büyük bir hizmette bulunmuştur.

Her bir cilt ortalama beş yüz sayfadan oluşmaktadır. Beşinci cildin sonunda Türkmence tekst ve Türkçe metin için sözlük kısmı bulunmaktadır. Sözlük bölümünün ardında Göroğlu destanına ait resimler bulunmaktadır. Şiirlerin hece veznine uygun çevrilmesi de takdire değer bir anlayıştır.

Bu düşüncelerle, Türkmenistanlı yazar Annaguli NURMEHMET'i kutlar, Türk Dünyasına yararlı eserler vermeye devam etmesini dileriz.

“Ülkücü Ali”

Ünver Oral, **Ülkücü Ali**, Kültür Bakanlığı Yayını, Çocuk Kitapları: 13 -Çocuk Romanı-Devlet Kitapları, 1996, 336 sayfa. Emel Matbaacılık, Ankara.

Kültür, bir milletin yaşayışının kendisi olduğuna göre, kültürel yapıyı koruyup geliştirmek de hepimizin görevi olmalıdır. Ancak, bunu nesiller ötesine taşıyıp, onu kalıcı hale getirmek de devlet kurumlarına düşer. Şüphesiz, bunların başında Kültür Bakanlığı gelmektedir. Kültür Bakanlığı, 1970’li yıllardan itibaren bunu çocuklara yönelik çalışmalarla ortaya koymak istemiştir.

1975’den sonra bir seri çocuk kitapları çıkarmıştır. Bunların çoğunluğu cep kitabı şeklinde olup, **Ülkücü Ali** de bu cinsten bir çocuk romanıdır.

Eserin Fizikî Özellikleri

Kitap, 70 gramlık birinci hamur kağıda basılmış, 13x10 ebadında iplik dikişli, bez ciltli olup tek cilt halindedir.

Kitap ebatları, kapak yapısı ve kullanılan harflerin büyüklüğü bakımından, (8 punto) ilk okul 2. devre ile orta okul 6., 7. ve 8. sınıfa yönelik çocuk kitabı niteliğine uygundur.

Edebiyat Sosyolojisi Bakımından

Eser, Kültür Bakanlığı’nın 3.12.1975 gün ve 1821 sayılı kararı ile birinci defa 60.000 adet basılmıştır. Eseri yayınlayan kurum olan Kültür Bakanlığı’nın çocuklara yönelik bu tür çalışmaları halen devam etmektedir. Yazar Ünver Oral’ın çocuk Edebiyatı’na yakınlığı oldukça fazladır. Yazarın bir tiyatro eseri de **Prences ile Çoban**, 1993’de Kültür Bakanlığı yayınları arasında çıkmıştır. Kitabın resimle desteklenmesi ancak kapak üzerinde olmuştur. İç kısımlarda bölümlere ait resimler yapılmamıştır. Kitap, üç bölümden ve her bölüm ise üç-dört kısımdan oluşmaktadır.

Eser, yazar tarafından çocuklar muhatap alınmakla birlikte, çocukların şahsında büyüklere de dolaylı olarak bir şeyler aşılacak istemiştir.

Şöyle ki; köylü kalkındırma halkı çalışmaya teşvik etme, kurslar açmak yoluyla köyde imam ve muhtarla işbirliği yapıp, kooperatif çalışmalarına katılımı sağlaması vs. buna örnek teşkil eder.

Muhtevaya Dayalı Özellikler

Eserde, İstanbul’da büyüyen ve orta okula devam bir Türk çocuğunun, amcasının köyüne gelmesi, burada yaz tatilini geçirirken, okulunda ve İstanbul’da gördüklerini ve öğrendiklerini köyde çocuklara öğretmesi ve bu çocuğun yapmış olduğu

Hayrettin PARLAKYILDIZ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi

güzel çalışmalar konu olarak işlenmektedir.

Eserde işlenen anafikir, kitabın da adından anlaşılacağı gibi, ülkücü (idealist) Türk çocuğunun bilgi ve görgüsünü, bulunduğu çevreye yayması, okuldan öğrendiği bilgilerin en iyi şekilde transferini sağlamasıdır. Köydeki çocuklarla işbirliği yaparak, onları köye daha iyi hizmet verir hale getirmesi vardır.

Türk çocuğuna yardımcı olmaya çalışıldığında, büyüklerin dahi yapamayacağı işleri rahatlıkla başatabilecekleri ifade edilmektedir. Türk çocuğu akıllıdır, Türk çocuğu ülkücüdür.

Eserde işlenen temel değerlerden “vatan, millet, yardımseverlik, başarıma gücü, birlik içinde çalışma azmiyle Türk çocuğunun ve köylüsünün güven duygusu” yer almaktadır.

Eserdeki şahıslar kadrosu Ali'nin çalışmalarına yardımcı olan, onun bilgisini uygulamaya fırsat tanıyan kişilerden oluşmuştur.

Eserdeki mekân, Türkiye'nin Anadolu'daki güzel köylerinden olup, Güzelceköy adını taşımaktadır. Olay 1970'li yıllarda bahar mevsimi ile yaz mevsimi arasında geçmektedir.

Eser, öncelikle isminden de anlaşılacağı gibi “Ülkücü Ali”nin şahsında Türk çocuğunun kendinde bulunması gereken (akıllı, çalışkan, saygılı, ülkesini seven, temizlik alışkanlığı, ticari yönü geliştirme kavramı) özellikler göstermesi sebebi ile orta okullar için yurttaşlık (vatandaşlık) bilgisi; diğer yönleriyle de sosyal bilgiler dersi ile yakından ilgilidir. İlk ve orta okullarda okumayı geliştirmek ve okuma zevkini kazandırmak için ana ders olan Türkçe'yle doğrudan ilişkilidir.

Eserin bütününde iş sevgisi oldukça fazla uyandırılmıştır. Kahramanları öncelikle tembel olan çocuklar ve köylüler Ali'nin köye gelişi ve çalışmalarıyla iş hayatını sever olmuşlardır. Eser, gerektiğinde rol dağılımı yapılmak suretiyle dramatizeye de uygundur.

Eserin Dili ve Anlatımı

Anlatım biçimi olarak, roman özelliğine sahip, kişiler arası diyaloglar gayet iyi ayarlanmış, üslup olarak, çocukların seviyesi tespit edilmiş, akıcı ve sade bir dille yazılmıştır. Yalnız çocukların değil büyüklerin de, rahatlıkla okuyacağı bir tarzdadır. İmlâ ve noktalama hatası hemen hemen hiç yoktur.

Eser, bölüm ve kısımlardan meydana geldiği için hem sınıf içi, hem sınıf dışı olabilir niteliktedir. Okuma ve anlama açısından çocukları yetiştirmeye, okuma sevgisi kazandırmaya yönelik bir özellik taşımaktadır. Ders kitaplarında metin olarak alınabilecek bir hayli kısmı da vardır.

Sonuç

Günümüzde çocukların tost ve test arasında sıkışıp kaldığını düşünürsek; onların okuma-anlama ve anlatım gücünü değiştirmek zorundayız.

“Ülkücü Ali” gibi bir çocuk romanını okuma ve anlamaya olan katkısı kadar, çocuklara kazandırılacak moral değerler bakımından da etkisi büyüktür. Ali'nin ailede ve okulda kazandığı “çalışma azmi, birlikte iş görme bilinci, kendi coğrafyasına olan tutkunluğu, büyüklere olan saygısı ile küçüklere olan sevgisi, liderlik vasfı” burada dikkati çekmektedir. Köyü dolaşırken gördüğü manzaralar karşısında heyecanlanması, ağzından dökülen şu cümlelerde kendini açıkça belli eder: “Yaşasın Türk köyü, yaşasın cennet vatanım!” Bu ise, Ali'nin orta okul üçüncü sınıfa kadar aldığı eğitim içinde millî duygusu aksettirmesi bakımından önemlidir.

Kitabın isminin Ülkücü Ali olması gayet yerindedir ve dikkatlice seçilmiştir. Buradaki “ülkü-cü” sıfatının siyasî hiçbir yönle ilgisi yoktur. Kitabı okuyanlar görecektir ki, kitaba bundan başka bir isim verilemez. Çünkü, Ali Ertürk isimli ortaokul öğrencisi tam anlamıyla öğrendiklerini uygulamaya çalışan **idealist Türk çocuğudur**. Ülkücü Ali'nin köyde kurduğu çalışmaya yönelik kollarla (Tiyatro-eğlence, müzik-folklor, haberleşme, kooperatifçilik vs. gibi) imece usulüne dayanarak köye, köylüye hizmet vermesi, öncülük etmesi, köy muhtarının, köy imamı ve öğretmeninin de çalışmalarda yer almaları “özlenen birliğin oluşması” şekli romanın özünü teşkil eder.

Yazarın romanda kullandığı coğrafi adlar da dikkat çekici ve anlamlıdır: “Bereketdağı, Güzelceköy, Cumhuriyet Köyü ve Ataköy” gibi...

Böyle hoş söyleyişli, böyle anlamlı bir konuyla çocukların karşısına çıkan Ünver Oral'ı tebrik etmek gönül borcumuzdur.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının Ders Kitapları Açısından Yeniden Yapılandırılması*

Giriş

Atatürk Kültür Merkezinin Sayın Başkanı,

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının değerli üyeleri,

Değerli bilim adamları,

Kıymetli konuklar,

Hepinize ayrı ayrı hoş geldiniz diyor, saygılar sunuyorum. Lütfettiniz, buraya kadar geldiniz, bizi onurlandırdınız... Teşekkürlerimi arz etmek istiyorum.

Öğün eğitim kurumlarımızda eğitimin istenilen şekilde veya gerektiği gibi yapılmadığı, sistemde arızanın olduğu yıllardır tartışılmaktadır.

Milletimiz için hayati önem taşıyan eğitim ve öğretim meselemizin temelini teşkil eden TTKB ve ders kitapları konusunu bir konferansa konu ettiği ve bu hususta bize konuşma imkânı verdiği için AKM Başkanı Sayın Prof. Dr. Sadık Tural Beye huzurunuzda teşekkür etmek istiyorum.

Herkes eğitim sisteminin bozukluğundan dem vuruyor, fakat bir alternatif sistem önerisi de getirmiyor, getiremiyor. Çünkü eğitim sistemi bilim masasına yatırılmıyor, irdelenmiyor... Sadece şikâyet etmekle de bir yere varılamıyor.

Önce şunu belirtmek lâzım: Türkiye'de iki bakanlığın adının önünde millî kelimesi bulunmakta. Biri Millî Savunma Bakanlığı, diğeri Millî Eğitim Bakanlığı. Teşhisi doğru koyabilmek için şu sorunun da cevaplandırılması lâzım gelir: Niçin Millî Öğretim Bakanlığı değil de, Millî Eğitim Bakanlığı?

Eğitim bakanlığının isminin önündeki "millî" kelimesinin anlamı çok önemlidir. Bu kelime ile eğitimin millî olması, millete ait kültür unsurlarının, inancın, geçmişin, geleceğin; Türk'ün yaşayış tarzının, hayat anlayışının, aile yapısının; dünü yarına aktaran dilin, dil ile sağlanan bilgilerin genç nesillere öğretilmesi, gencin ana kaynaklardan ruhunu beslemesi, buna göre hareket ve

Dr. İdris KARAKUŞ
AKD TYK, APK Şb. Md.

* 13.2.1997 tarihinde Atatürk Kültür Merkezi adına verilen konferansın tam metnidir.

davranışlarını düzenlemesi istenmiştir. Eğitim verilecek; ama, eğitimin de millisi verilecek.

Önce eğitim (terbiye) ve öğretim (talim) kavramlarını doğru tanımlamamız ve bu kavramlar arasındaki farkı belirtmemiz gerekiyor. Eğitim nedir? Eğitim, insanların hareketlerinde müspet manada değişiklikler yapma ve yeni davranışlar kazandırma sürecidir. Yani, eğitim alan bir insanın hareket ve tavırlarında değişiklik gözlenmelidir. Davranışlarda değişikliğe sebep olabilen, cemiyeti bir ideal peşinde birleştirme, şuurlandırma ve bunları da ferdin gerek zâtında, gerek cemiyet hayatında uygulayabilmesini sağlama işidir; diye tarif edebiliriz. Bu tarifi, "İnsanın duygu, düşünce, hayal, hareket ve tavırlarını değiştirme, geliştirme ve olgunlaştırma süreci" diye de basitleştirebiliriz.

Öğretim biraz farklı... Belli bir eğitim kurumunda, belli bir süre içinde tatbikat görmeyen ve cemiyetleri birleştirici rol oynamayan, insanların hayatında değişiklik yapmayan bilgileri verme işine öğretim diyoruz.

Eğitim ve öğretim kavramları genellikle bir arada, iç içe ve eş anlamlı tekrarlar gibi kullanılmaktadır; tarifleri de bu şekilde yapılmaktadır.

Geldik Talim ve Terbiye Kuruluna...

Millî Eğitim Bakanlığı farklı vazifeleri icra eden birçok birimden oluşmaktadır. Eğitim ve öğretim işine Talim ve Terbiye Kurulu bakıyor. Talim ve Terbiye Kurulu MEB içinde müstesna bir yer tutar.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının Tarihçesi

Önce Talim ve Terbiye Kurulunun tarihî gelişimine kısaca bir göz atalım:

Türklerde eğitimin ve eğitim kurumlarının tarihi çok eskilere dayanır. Biz çok eskilere değil, Kurtuluş Savaşı'ndan sonraki gelişmelere temas edeceğiz.

Kurtuluş Savaşı'nın en kritik günlerinde İcra Vekillerinin Suret-i İntibakına Dair 3 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı kanunla TBMM'nin kurduğu hükümetin bakanlıkları arasında Maarif Vekaleti de vardır. Eğitime çok önem veren bu hükümetin

kurduğu Maarif Vekaletinin adı daha sonraki yıllarda birkaç kez değiştirilmiştir. Bakanlık, 1935'te Kültür Bakanlığı, 1941'de Maarif Vekillîği, 1946'da Millî Eğitim Bakanlığı, 1954'te tekrar Maarif Vekaleti, 1961'de yeniden Millî Eğitim Bakanlığı, 1983'te Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı ve nihayet tekrar Millî Eğitim Bakanlığı adını almıştır.

Cumhuriyetin ilânından sonra, insanlarımızın eğitiminin Devlet eliyle ve merkezî bir anlayışla gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. Maarif Vekaletinin eğitim ve öğretim konularında danışacağı, diğer müdürlüklerce hazırlanan tasarı, tüzük ve yönetmelikleri inceleyip düşünceler bildireceği, eğitim şûralarının gündemini hazırlayacağı, eğitim ve öğretim programları ile ders kitaplarını hazırlayacağı, veya inceleyerek tavsiyelerde bulunacağı, kültürel değerlerimizin üzerinde durulup durulmadığını izleyeceği ve bütün bu konularda tavsiye kararları alacağı bir birime ihtiyaç duyulmuştur. Bütün bu çalışmaları, önce Program Heyeti, sonra da Telif ve Tercüme Dairesi adları altında kurulmuş olan birimler yürütmüştür.

1924 yılında Telif ve Tercüme Heyeti Yönetmeliği ve 1925 yılında da Telif ve Tercüme Edilecek Asar'a ve Okul Kitaplarına Ait Yönetmelik'ler çıkarılmıştır. Telif ve Tercüme Heyeti, 1925 yılında toplanan 3. Heyet-i İlmiye kararları neticesinde, yerini, 3 Nisan 1926'da yürürlüğe giren 789 sayılı kanunla kurulan Talim ve Terbiye Dairesine bırakmıştır. Talim ve Terbiye Dairesi, Büyük Atatürk'ün 1926 yılında TBMM'de söylediği "*Memlekette talim ve tedris esaslarını, ilmi ve müstakil bir merkezden sevk ve idare maksadıyla tasavvur edilen Talim ve terbiye dairesi tesis edilmiştir.*" sözüne uygun olarak kurulmuştur. Bu kuruluşun adı da birkaç kez değiştirilmiştir. 1933'te Millî Talim ve Terbiye Dairesi, 1935'te Kültür Kurulu, 1981'de Talim ve Terbiye Başkanlığı, 1984'te de Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı adını almıştır.

13.12.1984 tarih ve 179 sayılı MEGSB'nin Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname çıkartılmış, MEB'nin adı MEGSB olarak değiştirilmiş, adı geçen kararnamede değişiklik yapan 8.6.1984 tarih ve 208 sayılı yeni bir kararname

çıkartılmış, Bakanlığın görevleri ve yaplanması buna göre yeniden düzenlenmiştir. 1981'den 1984 tarihine kadar Talim ve Terbiye Başkanlığı olarak adlandırılan kurulun adı son çıkartılan kanun hükmünde kararnameye göre Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı olarak değıştirilmiştir.

12 Ağustos 1984 tarihinde yapılan düzenlemede daha önce biri başkan olmak üzere dokuz olarak belirlenen üye sayısı on beşe çıkartılmıştır.

12.5.1992 tarih ve 3797 (21226 sayılı Resmi Gazete) sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun ile TTKB doğrudan Bakan'a bağlı bir birim hâline getirilmiş, teşkilat yapısı bu kanuna göre yeniden düzenlenmiştir.

31.1.1993 tarih ve 21482 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yönetmeliği'ne göre oluşturulan kurulun teşkilatlanma yapısı hâlen devam etmekte, görev ve sorumlulukları bu yönetmeliğe uygun olarak yürütülmektedir.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının Görevleri

Kuruluşundan 1984 yılına kadar geçen zaman içinde TTKB'nin görevlerinde en köklü değışiklik 208 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yapılmıştır. Daha önce tespit edilen görevleri bu kararname ile daha belirgin hâle getirilmiş ve daha geniş bir çerçeveye oturtulmuştur. 22 Haziran 1933 tarih ve 2287 sayılı kanunla belirlenen görevlerindeki değışiklik 1984 yılındaki kadar dikkat çekici değildir.

8.6.1984 tarihinde çıkarılan 208 sayılı Kanun hükmünde kararnamenin 21. maddesinde TTKB'nin görevleri belirtilmiş, daha sonra bu maddede değışiklik yapan 23.10.1989 tarih ve 385 sayılı kanun hükmündeki kararname ile kurulun görevlerinde yeni bir düzenlemeye gidilmiştir.

31.1.1993 tarih ve 21482 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan TTKB Yönetmeliği'ne göre kurulun görevleri şu şekilde tespit edilmiştir:

a) Bakanın en yakın ilmî danışma ve karar organı olarak millî eğitimimizin amaçlarına, ilkelerine uygun bir şekilde ve çağdaş metodlarla

topyekün millî eğitimi gerçekleştirmek için gerekli tedbirleri almak,

b) Eğitimin sistemini, eğitim plân ve programlarını bütün eğitim araç ve gereçlerini araştırmak, geliştirmek, bunlara dair uygulama kararlarını almak,

c) Yurtiçi ve yurtdışı eğitim hareketlerini takip etmek ve değerlendirmek,

ç) Programlarına göre ders veya yardımcı ders kitaplarını hazırlamak, hazırlatmak veya satın almak,

d) Satın alınması veya imâl edilmesi öngörülen eğitim araç ve gereçlerini eğitime katkıları bakımından ve ekonomik yönden incelemek, uygun görülenleri ilgililere bildirmek,

e) Bakanlık birimlerince hazırlanan eğitim ve öğretimle ilgili kanun tasarılarına, tüzük ve yönetmeliklere, gerektiğinde Hukuk Müşavirliğinin de görüşünü alarak son şeklini vermek ve ilgili makamlara sunmak,

f) Yasama organı üyelerince veya diğer bakanlıklarca hazırlanan, eğitim ve öğretimle ilgili kanun teklif ve tasarıları hakkında Hukuk Müşavirliğine görüş bildirmek,

g) İlköğretim ve ortaöğretim kademesinde yurtiçi ve yurtdışı eğitim kurumlarından alınmış diploma ve öğrenim belgelerinin derece ve denkliklerinin tespiti konusunda esasları belirlemek; bu esaslar çerçevesinde denklik işlemlerini yapmak veya yaptırmak,

h) Yabancı ülkelere gönderilen öğretmen ve öğrenciler için esas olacak öğretim plânlarını incelemek,

ı) Millî eğitim şûrasının sekreterlik görevini yürütmek,

i) Eğitim ve öğretimle ilgili denetleme raporlarını incelemek ve değerlendirmek,

j) Eğitim ve öğretim kurumlarının standartlarını geliştirici tedbirler almak,

k) Ülkemizle yabancı ülkeler arasında yapılacak ikili ve çok taraflı kültür anlaşmaları ve bu çerçevede

hazırlanacak kültürel değişim ve eğitim protokolleri ile ilgili olarak görüş bildirmek, gerektiğinde temsilci göndermek; uluslararası eğitim ve kültür toplantıları için hazırlanan görüşleri incelemek, mütalâa bildirmek ve bu toplantılarda alınan kararların yurdumuzda değerlendirilmesini sağlamak,

l) Öğretmenlik mesleğinin ve eğitim idareciliğinin nitelik bakımından gelişmesini sağlayıcı tedbirleri almak,

m) Gençleri Cumhuriyet esaslarına göre hazırlayacak ve okullarda millî terbiyeyi kuvvetlendirecek tedbirleri almak,

n) Eğitim ve Öğretimle ilgili özel ihtisası gerektiren alanlarda bilim ve meslek kuruluşlarının iştirakini de sağlayacak şekilde araştırma-inceleme ve geliştirme faaliyetlerinde bulunmak üzere özel ihtisas komisyonları kurmak,

o) Bakan tarafından onaylanan kararların yürürlüğe konulması ile ilgili iş ve işlemleri yapmak,

ö) Eğitim ve öğretimdeki gelişmeleri ve yenilikleri araştırarak gerekli gördüğü konuların Millî Eğitim Şûrası gündemine alınmasını sağlamak,

p) Kişi veya kuruluşlarca, incelenip tavsiyesi istenilen eserler hakkında gerekli iş ve işlemleri yapmak,

r) Gerektiğinde ders kitapları ve diğer eğitim araç ve gereçlerinin hazırlanmasında yükseköğretim kurumları ile işbirliği yapmak.

Adı geçen yönetmelikte görevleri belirtilen Kurulun ders kitapları ve diğer eğitim araçlarının hazırlanması, geliştirilmesi ve kullanımında üniversitelerle daha iyi ve verimli işbirliği yapılmasına imkân tanınmış olduğunu görüyoruz.

Ders kitaplarının hazırlanması, geliştirilmesi ve kullanımına ilişkin çalışmalar TTKB'nin görevleri arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Geldik ders kitaplarına...

Ders Kitabı Nedir?

Bir derste kullanılmak üzere, sınıf seviyesindeki birtakım bilgilerin verilmesi için müfredat

programları ve öğrenciyi esas alarak yazılmış veya basılmış olan kitaplara ders kitabı denir. Türk Standartları Enstitüsü'ne göre ders kitabının tarif şöyledir: "*Ders kitabı, her tür ve derecedeki örgün ve yaygın eğitim kurumlarında kullanılacak olan, konuları müfredat programları doğrultusunda hazırlanmış, öğrenim amacı için kullanılan basılı yayındır.*"

Eğitimin en fonksiyonel aracı ders kitaplarıdır. Ders kitabı öğretmenin yapacağı çalışmalara yön verir; öğrencinin daha önce kazanmış olduğu birikimin bir sentezini oluşturur ve yeni birikimler kazanmasına yardımcı olur.

Ders kitabı, eğitimde, öğretmenin temel yardımcısıdır. Öğretmenin dersi sistemli bir şekilde işlemesine yardımcı olduğu gibi kendine güven duygusunu da artırır. Ayrıca öğrencilerin öğretmeni takip etmelerine, onun anlattıklarını istedikleri yerde, istedikleri şekilde ve istedikleri hızla tekrarlamalarına yardımcı olur. Yazılı eser olması itibarıyla, sözlü anlatımda açık kalan boşlukların doldurulması imkânı da verir.

Ders kitaplarının fonksiyonlarını ve faydalarını Hasan Ali Yücel "*Benim başucu kitaplarım ders kitaplarıdır.*" diyerek veciz bir şekilde anlatmıştır.

Ders kitapları, müfredat programları gibi öğretmenlerin ellerinde birer araçtır. Önemli olan bu kitaplara kılavuzluk özelliğini de kazandırmaktır. Fakat unutulmamalı ki, onu kullanacak olan asıl öğretmendir. Ders kitabı, öğretmene rehberlik, arkadaşlık yapacağı için mutlaka her öğretmenin yanında bulunması gerekir. Dolayısıyla, en kötü bir ders kitabı bile hiç ders kitabı kullanmamaktan daha iyidir. Bir ders kitabının fonksiyonunu yazılış gayesi belirler.

İsmail Habip Sevük, "*Edebi Yeniliğimiz*" adlı ders kitabının başındaki "*Hasbihal*" adını verdiği yazısında bu ders kitabını hazırlayış gayesini şöyle açıklıyor:

"Yürüyen kütleden birine yanlış bir şey öğretirsem, aldanan bir kimsedir. Halbuki yürüten aldatırsam kütleleri iğfal etmiş olurum. Doğduğu yerde duran hata, büyük de olsa geçici sayılır, fakat

durduğu yerde doğuran hata küçük de olsa, korkunçtur. (...) Çatık edalı bir mektep kitabı olmaktan ziyade, hoşunuza gidecek bir arkadaş gibi vermek istedim."

Ders kitaplarında verilen bilgiler doğru, anlaşılır ve en son elde edilen bilgiler olmalıdır. Verilen bilgiler, eğitim ve öğretim programlarının amaçlarını ve amaçlara bağlı hedef davranışlarını kazandırmaya hizmet etmelidir. Aynı zamanda bu bilgiler muhatap kitlenin yaş seviyesine ve biyo-psikososyolojik durumuna uygun olmalıdır.

Programların ve ders kitaplarının sık sık değiştirilmesi hem öğrenci hem de eğitimcilerin psikolojik durumlarını bozmaktadır. Bu sebeple belli bir sistemin oturtulması gerekir.

Ders Kitaplarının Tarihçesi

Ders kitaplarının tarihî gelişimine de kısaca temas edelim:

Ders kitaplarının, ilk defa eski Mısır'da, M.Ö. 4000 yıllarında Papirüs rulosu üzerine yazılmış olan Matematik ve Tıp kitapları hâlinde ortaya çıktığını ve ders kitaplarının 15'inci yüzyıla kadar elle yazıldığını kaynaklardan öğreniyoruz. Bu kitaplar, kaydedilen bilgileri daha sonraki nesillere ulaştıran araçlardır.

Baskı teknikleri 15. yy'dan sonra ortaya çıkmış ve gelişmeye başlamıştır. Baskı teknikleri sayesinde, ders kitaplarını, her öğrencide bulunacak kadar çoğaltma imkânı doğmuştur.

Bütün öğrencilerde bulunabildiği ve her öğrencinin belli bilgileri alması gerektiği için ders kitaplarında standartlaşmaya doğru gitme lüzumu doğmuştur. 15'inci yüzyıldan itibaren ders kitapları eğitim ve öğretimin temel aracı olmuştur.

18'inci yüzyıldan sonra teknolojinin gelişmeye başlaması, yeni bilgi ve davranışların kazanılması gereğini ortaya çıkarmış; bu bilgi ve davranışların kazandırılabilmesi için modern eğitim araçlarının geliştirilmesi zorunlu olmuştur. Eğitim ve öğretimin etkili aracı olan ders kitaplarının yanında diğer araç ve gereçler de kullanılmaya başlamıştır.

1950'li yıllardan sonra yapılan ilmi araştırmalar

neticesinde ders kitaplarının dışında eğitim ve öğretimde kullanılabilecek pek çok eğitim araçları geliştirilmiştir. 20'nci yüzyılın sonlarında modern ve etkili eğitim araçları geliştirilmiş olmasına rağmen ders kitaplarının kullanım alanı daralmamış, etkisi azalmamıştır. Gelişen teknoloji ile beraber ders kitapları da gelişme göstermiş, fizikî yapı bakımından daha sevimli hâle gelmiştir.

Ders Kitaplarının Kanun ve Yönetmeliklere Uygunluğu

Ders Kitaplarının kanun ve yönetmeliklere uygunluğuna da kısaca değinelim:

Okullarda okutulacak ders kitaplarının belli kurallara göre hazırlanması ve Millî Eğitim Bakanlığınca uygun bulunması şartı ta eskiden beri uygulanan bir husustur. Nitekim, 25 Mart 1881 tarihli Rumeli Şark Vilayetlerinin Mebâdi-i Tedris hakkında

Kanun'un 17. maddesinde "*Mekatib-i İptidaiye-i umumiyede isti'mal olunacak kütüp ve resail program-ı umumide va'z olunan esasa tevfiқан tertip olunmuş ve maarif idaresinden tensip buyrulmuş kütüb ü resailden ibaret olacaktır.*" hükmü yer almaktadır.

Bu kanunla ders kitapları hususunda yetkili kılınan MEB günümüzde de aynı görevi yerine getirmektedir. 1739 sayılı Millî Eğitim Kanunu'nun 53. maddesi, eğitim kurumlarımızda okutulan ders kitaplarının hazırlanması, geliştirilmesi değiştirilmesi, kitapların kullanılma süresi, fiyatının belirlenmesi, telif haklarının tespiti hususundaki yetkiyi yine Millî Eğitim Bakanlığına vermiştir. 3797 Sayılı Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Kanun'un 8'inci maddesi bu konuda Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığını yetkili kılmıştır. Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 55'inci maddesi ile Ders Kitapları Yönetmeliği'nin 28'inci maddesi, ders kitaplarının MEB tarafından belirleneceğini, MEB tarafından belirlenmeyen hiçbir kitabın okullarda okutulamayacağını hükmüne bağlamıştır. MEB, Türk Standartları Enstitüsünce kabul edilen ders kitapları standardına uyulması hususunda bir de yönetmelik yayımlamıştır.

Ders kitapları, eğitim ve öğretimin temel aracıdır. Yardımcı ders kitapları standardına uyulması hususunda bir de yönetmelik yayımlanmıştır.

Ders kitaplarının nitelikleri 21.12.1949 tarih ve 2669 sayılı MEB Talim ve Terbiye Kurulunun genelgesinde şöyle tespit edilmiştir:

1. Ders kitapları muhteva bakımından programın isteklerini karşılamalıdır.

3. Kitaplar öğrenime yardımcı unsurlar bakımından zengin ve iyi işlenmiş olmalıdır.

4. Kitaplardaki terimler Millî Eğitim Bakanlığınca kabul edilmiş olan terimlere uygun olmalıdır.

5. Kitaplar şekilleri bakımından çekici ve göz sağlığına uygun olmalıdır.

Mevcut uygulama ile ders kitapları şu şekilde temin edilmektedir:

- a- Yarışma
- b- Sipariş
- c- Satın alma
- d- Yazdırma
- e- Özel kesimce hazırlama.

Bu usûllerden çoğunlukla "Sipariş" ve "Bakanlıkça hazırlama" yoluyla ders kitapları temin edilmiştir. Hâlen okutulmakta olan ders kitapları "yazdırma" ve "özel kesimce hazırlama" usûlüne göre temin edilmektedir. 29.5.1995 tarih ve 22297 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan yönetmelikte daha önce benimsenen dört maddeye "Özel kesimce hazırlama" şeklinde beşinci bir madde eklenmiştir. Bu ilâve madde ile 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 54'üncü maddesinin 4'üncü bendine işlerlik kazandırılmıştır. Bu madde ile, aynı zamanda özel kesime ders kitabı hazırlama imkânı da verilmiş olmaktadır.

Bu arada, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı bünyesinde bazı düzenlemeler yapılmış, 4.2.1993 tarihinde "Eğitim Araçlarını İnceleme Enstitüsü" faaliyete geçirilmiştir.

Ders Kitaplarında Şekil ve Muhteva

Tebliğler dergisinde yayımlanan "Genelge" de

"Kitaplar şekilleri bakımından çekici ve göz sağlığına uygun olmalıdır" başlığı altında "kitapların kâğıtları, mümkün olduğu kadar iyi kaliteden (beyaz ve mat olan, ışık refleksi vermeyen cinsten) olmalıdır", "kitapların tipografisi bu çağ öğrencileri için uygun olmalıdır", "Kitapların bağlanışları, mümkün olduğu kadar iplik dikişli ve sağlam olmalıdır" gibi bağlayıcı hükümler yer almaktadır. Bu ve bunlara benzer hükümler, "ders kitapları" ile ilgili daha sonra yayımlanan genelgelerde de zikredilmiştir.

Ders kitapları, fizikî yapı bakımından gelişmiş olmasına rağmen modern eğitim anlayışına ve son ilmî çalışmalara göre düzenlenmiş bir muhtevaya sahip olamamıştır. Halbuki ders kitaplarında muhteva, fizikî yapıdan daha önemlidir. Ders kitaplarında fizikî yapı öğrencinin ilgisini çekici nitelikte olmalıdır, fakat, 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 2'nci maddesinde zikredilen "Türk milletinin bütün fertlerini, beden, zihin, ahlâk, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan, yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek" amacına ulaşmak ve ferdin sosyalleşmesini sağlamak için de modern metot ve tekniklerin uygulandığı, metodik bakımdan çağdaş eğitim anlayışına uygun, millî kimlik kazandıracak ve muhatap kitlenin sosyalleşmesine yardım edecek nitelikteki metinlerin yer aldığı bir muhtevaya sahip olmalıdır. Eğitimin ve okulun gayesi, muhatap kitlenin hareket ve davranışlarında birtakım müspet değişiklikleri gerçekleştirmek veya yeni bazı olumlu davranışlar kazandırmaktır. Bunlar, kitapların muhtevasının nasıl olması gerektiğini belirler. Muhtevası arızalı kitaplar, eğitim hedeflerinin gerçekleşmesini engellediği gibi çocukların gelişmesine de ters yönde tesir eder. Mevcut kitaplarımızın hazırlanışında esas olan programlarda böyle bir düşünce hakim olmadığı gibi sistemde de böyle bir anlayış yoktur.

Ders Kitapları ve Sosyalleşme

Ders kitaplarının sosyalleşmedeki etkisine de kısaca temas edelim:

Dil, sosyal bir kurum, insan sosyal bir varlıktır.

Sosyal olan bu iki kurum ve varlık toplumun olşumunu sağlar. Ders kitapları, sosyal bir varlık olan insana dil öğretiminde kullanılan en etkili araçtır. İnsan diğer insanlarla iletişim sağlamak mecburiyetindedir. İletişimin temel aracı ise dildir.

İnsan, içinde yaşadığı toplumun belli başlı kurallarına uymak durumundadır. Toplum kurallara uymayan insanları dışlar.

Çocuk; sosyal değerler, inançlar ve davranışlarla techiz edilmiş olarak doğmaz. Onları, sonradan içinde yaşadığı toplumdaki öğrenir. Çocukları toplumla uyumlu hâle getirmek, sosyalleştirmek eğitimin aslı vazifelerindedir; ders kitapları da çocuğun sosyalleşmesinde etkili bir araçtır. Sosyalleşmede Türk Dili ve Edebiyatı dersinin önemli bir rolü vardır. Okulların ve ders kitaplarının nihai hedefi fertleri sosyalleştirmektir; zaten eğitimin ana gayesi de budur.

Her toplumun kendine has kıymet hükümleri vardır. Çocuk içinde yaşadığı toplumun yaşamakta olan davranışlarını, dilini, yiyecek ve giyeceklerini, zevk ve eğlencelerini, özel gün ve bayramlarını, ideal ve ülkülerini zaman içinde öğrenir. Öğrendiklerini hayatında tatbik eder. Bunlar toplumun özel veya genel normlarıdır. Her insan bu özel ve genel normlara uymak mecburiyetindedir; uyanlar takdir edilir, uymayanlar toplumun topyekün yaşayış tarzına muhalif hareket ettiği için cezalandırılır. Bu normlara uyum alışkanlığı önce aileden başlar, okulda geliştirilir, yerleştirilir. Toplumun daha önce koyduğu bu özel ve genel normlara uygun hareket eden insanlar sosyalleşmiş demektir; eğitimin temel amaçlarından biri de çocuğun sosyalleşmesidir zaten. Sosyalleşme ise dil becerisi ile mümkündür. Dolayısıyla okullardaki ana dili öğretiminin temelinde sosyalleşme gerçeği yatar.

Tek Kitap-Çok Kitap Okutma Meselesi

Ülkemizde ders kitaplarıyla ilgili olarak yapılan tartışmaların başında tek kitap veya çok kitap okutma meselesi gelmektedir.

Ders kitapları, Millî Eğitim Bakanlığının gündemini devamlı işgal etmiş, yapılması gerekenler arasında bulunmuş ve bu hususta da birtakım

kanunlar ve yönetmeliklere konu olmuştur. 3.6.1933 tarih ve 2259 sayılı "Maarif Vekillğine Bağlı Mekteplerde Okutulacak Ders Kitaplarının, Basılması ve Dağıtılması ile Bu Maksat İçin Kurulacak Mektep Kitapları Sandığı Hakkında Kanun" ile tek kitap esası getirilmiş, fakat, şiddetli tenkitler neticesinde 6.6.1949 tarih ve 5429 sayılı "Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutturulacak Ders Kitaplarının Seçilmesi, Basılması ve Dağıtılması Hakkında Kanun" ile serbest basım yoluyla ilk ve orta dereceli okullarda her ders için birden çok ders kitabı uygulanmasına geçilmiştir.

Çok kitap okutma da tartışmalara sebep olmuş, yıllarca ülke gündeminden düşmemiştir.

O vakitler çok kitap okutmak üzerine yapılan tartışmalar ve tenkitler genel olarak "Çocuk bir okuldan başka bir okula nakledilince kitapları değişiyor, dolayısıyla ikinci bir kitap alma mecburiyeti doğuyor ve ailelere maddî külfet getiriyor; kâğıt israfına sebep oluyor; bir kitap içindeki bilgi diğer kitabın içindeki bilgi ile çelişiyor, dil ve kültür birliğine zarar veriyor; farklı bilgiler öğrenen çocuklar üniversite imtihanlarında aynı sorulardan imtihana tâbi tutuluyor; yayınevleri zengin ediliyor; yazarların siyasi görüşlerine göre kitap tercih ediliyor; kitap inceleme ve seçiminde haksız kazanç temin ediliyor" gibi konular etrafında yoğunlaşmıştır.

Bu tartışma ve tenkitler zamanın hükümetini rahatsız ettiği, ayrıca modern program geliştirme metotlarına cevap vermediği ve yalnız ders kitaplarını ihtiva edip diğer araç ve gereçleri dikkate almadığı için 1973 yılında 5429 sayılı kanun yürürlükten kaldırılarak 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu çıkarılmış ve çok kitap uygulamasına son verilerek tek kitap uygulamasına geçilmiştir.

Ders kitaplarıyla ilgili her türlü sorumluluk 1739 sayılı kanun ile Millî Eğitim Bakanlığına verilmiş, adı geçen kanunun 53 ve 54'üncü maddelerinde açıkça ifade edilmiştir.

1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra toplanan IX'uncu Millî Eğitim Şûrası'nda (24 Haziran - 4 Temmuz

1974) tek kitap uygulaması ile ilgili olarak birtakım kararlar alınmıştır:

Karar 101- "*Zorunlu öğrenim çağını kapsayan temel eğitimin gereği olarak, öğrencilere tamamen veya kısmen parasız kitap vermek veya çok ucuz bir fiyatla sağlamak amacıyla bakanlıkça ilkokul ve ortaokul kitapları için başlatılan tek kitap uygulaması sürdürülecektir.*"

Karar 102- "*Tek kitap uygulaması bir plâna göre zamanla diğer eğitim kademeleri kitaplarını da kapsayacaktır*"

Bakanlık, 1991 yılında tek kitap uygulamasından çok kitap uygulamasına geçti. Bu durum ilk bakışta olumlu gibi görünmektedir; fakat bu gelişme eğitimde kaliteyi artırma maksadını taşımamaktadır. Özel yayın evleri pazar payı büyük olan temel eğitim okulları ve genel liselere büyük oranda yatırım yaparken meslek liselerine pazar payı az olduğu için çok düşük oranda yatırım yapmışlar, ders kitabı hazırlamışlardır; MEB ise bunun tam tersini yapmıştır.

Yaptığımız araştırmaya göre 1996 yılı sonu itibarıyla özel sektörün ve MEB'nin ders kitapları yayımlama dağılımını basit bir tablo hâlinde şöyle gösterebiliriz:

Ders Kitaplarının Dağılımı

KURUM	İlkokul	%	Ortaokul	%	Genel Lise	%	Meslek Lisesi	%
MEB	24	5.23	46	12.98	45	12.37	217	2.63
Özel Yayınevleri	435	94.77	309	87.02	311	87.63	16	7.37
	459		355		356		233	

Bu tabloya göre özel sektör pazar payı yüksek olan sahaya yatırım yapıyor.

Çok kitap sistemine geçildikten sonra ülkemizde yazar ve yayın evleri arasında bir rekabet başlamıştır. Bu rekabet neticesinde ders kitaplarının fizikî yapısında olumlu bir gelişme görülmüştür. Teknolojinin gelişmesi ders kitaplarını da etkilemiş;

cilt, kapak, resim, sayfa düzeni, kâğıt cinsi gibi unsurlarında müspet gelişmeler görülmüştür.

Çok kitap uygulamasıyla ders kitaplarının fizikî yapısında - rekabet ve teknolojik gelişmelerden dolayı- görülen müspet gelişmeler yanında kafaları bulandıran tartışmalar da yaşanmıştır. Meseleye ticarî gözle değil, eğitime katkı gözüyle bakmalıyız.

Tevhid-i Tedrisat (Eğitimde Birlik) kanunu çıkartıyorsunuz, fakat eğitimde birliğin en somut örneği olan tek kitap okutma esasını kaldırıyorsunuz, benimsemiyorsunuz; her okulda farklı kitap okutuyorsunuz; Tevhid-i Tedrisat yerine tenkil-i tedrisatı getiriyorsunuz. Eğitimde fırsat eşitliği diyorsunuz, bütün öğrencilerin eşit şekilde okuyup eşit şekilde faydalanacağı tek kitap okutma esasına karşı çıkıyorsunuz veya benimseyip uygulamıyorsunuz. Tevhid-i Tedrisat diyorsunuz, çok farklı yapı ve fonksiyonlara sahip okullar açarak farklılaşmayı artırıyorsunuz: Genel lise, Anadolu lisesi, Fen lisesi, kolej, Süper lise gibi. Meslek liselerinde bile farklılık artırılıyor. Ticaret lisesi, Anadolu Ticaret lisesi gibi. Kanunlarla uygulamalar çelişiyor. Uygulama düşüncelerle de çelişiyor. Buradaki tek sorumlu TTKB'dir.

"Hocam, globalleşen bir dünyada, liberalizm öne çıkarken ve her şey özelleştirilirken siz tek kitap

esasını benimsiyorsunuz ve bu kitapların da devlet eliyle hazırlanmasını savunuyorsunuz." diyenler çıkabilir aranızdan. Eğitimde liberalleşme olmaz, olamaz... Eğitim millî olmalıdır; ders kitaplarında da özelleştirme ve liberalleşme olmaz. Çünkü, ders kitapları, eğitim sistemini oluşturan unsurlardan biridir.

Ders kitapları ile ilgili olarak şu hususlar daima göz önünde bulundurulmalıdır:

1. TTKB ders kitapları ve diğer yardımcı kitapların hazırlanmasını belli program ve kurallara bağlamalıdır.

2. TTKB ders kitaplarının hazırlanmasında organizetörlük vazifesi yapmalı, yapılacak siparişleri hazırlamalı, kontrol ve denetimi yürütmelidir.

3. Millî Eğitim Bakanlığı, genel müdürlük seviyesinde "Ders Araçları" birimi kurmalı, saha ile ilgili akademisyenlerden bir üst kurul oluşturmalı, ders kitaplarının da bu birimce organize edilmesini sağlamalıdır.

4. Çok yönlü ve amaçlı bir çalışma ile ders kitabı hazırlanmalı, dil ve kültür birliğinin sağlanması için tek kitap okutma esası benimsenerek uygulamaya konulmalıdır.

5. Ders kitaplarına yardımcı olacak antoloji, ansiklopedi, başvuru kitapları, yardımcı ders kitapları ve kılavuz kitapları, Millî Eğitim Bakanlığı Ders Araçları Genel Müdürlüğü tarafından hazırlattırılmalı, bütün talebelerin ellerinde bulunması sağlanmalıdır.

6. Türkçe , Edebiyat, Tarih, Din Kültürü gibi derslerde tek kitap esası benimsenmelidir. Eğitimden ziyade öğretim alanına giren Fen ve Matematik ile ilgili diğer derslerde çok kitap esası da benimsenebilir.

7- Millî Eğitim Bakanlığı okuttuğu ders kitapları üzerine akademik çalışmaların yapılması için üniversitelerle diyalog kurmalı, yapılacak çalışmaları desteklemelidir.

8. Teferruatlı bir şekilde "ders Kitapları Yönetmeliği" hazırlanmalı, ders kitapları ile ilgili yapılacak çalışmalar bu yönetmeliğe uygun olarak yürütülmelidir.

Sonuç

Ders kitapları bir ihtisas sahasıdır. Ders kitapları, ihtisasını ders kitapları üzerine yapanlar tarafından hazırlanmalıdır. Ders kitapları üzerine bir araştırma yapmamış ve eğitim görmemiş kişiler

tarafından hazırlanması kaliteyi düşürmektedir.

Ders kitaplarının incelenmesi işi de yine ders kitapları üzerine ihtisas yapmış kişiler tarafından yürütülmelidir. "Kitaplar, komisyonlarda görev yapan branş öğretmenleri tarafından inceleniyor." denilebilir. Doğrudur. Bu öğretmenlerin ders kitabı üzerine ihtisas yapmadığı, hatta bazılarının öğretmenlikte bile yeterli formasyona sahip olmadığı da doğrudur. İki üç yıllık öğretmenlerin bu kitap inceleme komisyonlarına alındığı bilinen bir gerçektir. Nitekim, verilen kitap inceleme raporları birbirini tekzip eder durumdadır.

Ders kitaplarının yetersiz olduğu, uzmanlarca hazırlanmadığı hususunda eskiden beri şikayetler yapılagelmiştir.

Eğitim ve öğretim de temel kaynak olarak kullanılan ders kitapları, asrın teknolojik imkânlarından faydalanılarak sahip olması gereken özelliklere göre hazırlırsa ve amaca uygun bir şekilde kullanılırsa verim ve başarının artacağı malumdur. Çünkü ders kitapları, öğrenciyi dersin hedefleri yönünde motive eder, duygu, düşünce ve hayallerinin gelişmesi hususunda besler.

Ders kitaplarında mizanpaj hatalarının ve klişe bozukluklarının bulunmaması, baskı işlerinin mükemmel olması lâzım gelir. Ucuza mal edeceğimiz diye kötü kâğıt ve kalitesiz mürekkebin kullanılması kitaplarımızı sevimsiz hâle getirmektedir.

Ders kitaplarının cildi ve tertibi kaliteli olmalıdır. Bizde sırtı dikişsiz, kesilip yapıştırma kitaplar 1970'li yıllardan sonra ortaya çıkmıştır. Bugün matbaacılara, formalama işi zor geldiği için kitapları, tek sayfa kesip yapıştırma usûlü ile ciltlemektedirler. Bu kitapların sırtından çabuk kopmasına, yaprakların yırtılıp dağılmasına, dolayısıyla, kitapların kısa zamanda kullanılamaz hâle gelmesine sebep olmaktadır. Böylece çocuklarımızın kitap sevgisi, okuma arzusu, estetik zevki peşinen engellenmiş oluyor.

Ders kitapları üzerine yaptığımız tetkiklerden sonra kitapların eğitim amaçlı değil, öğretim amaçlı hazırlandığı hükmüne vardık. Sosyalleşme kavramı içerisinde telakki ettiğimiz beşerî münasebetlere yer

verilmediğini, öğreticiyi düşündürmeye alıştırmak ve onun eleştirme yeteneğini geliştirmek amacına yönelik çalışmaların yapılmadığını gördük. Halbuki öğrenciye içinde yaşadığı toplumun değer, norm ve davranışlarına uygun hareket etmeyi diğer fertler gibi davranmayı ve yaşamayı telkin etmek lâzım gelir.

Türk milleti; mukaddes değerlerimize bağlı, kalbi vatan sevgisiyle dolu, kulağı güzeli duymuş, dili tatlı söylemiş pek çok şair ve nasir yetiştirmiştir. Tarihin derinliklerinde Kaşgarlı Mahmut'ları, Yusuf Has Hacıp'leri, Ahmet Yasevi'leri, Yunus Emre'leri görüyoruz; yakın tarihimiz de Atatürk gibi hatipleri, Zeki Velidi Togan gibi tarihçileri, Ziya Gökalp gibi sosyologları, Mehmet Akif gibi karakter adamlarını, Ömer Seyfettin gibi hikâyeci ve fikir adamlarını, Fuad Köprülü gibi ilim adamlarını biliyoruz... Bize Hak ve hakikat yolunu bu müstesna insanlar göstermiş, kimlik ve kişiliğimizin oluşmasında bu insanlar rol oynamıştır. Milletın bağırında yetiştirdiği kahramanları ve onların ibret dolu hayatlarını bize nakleden, yolumuzu aydınlatan, kültürümüzün temel nüvelerini beynimize nakşeden, hayata bakış açımızı genişleten ve mazi ile âti arasında köprü vazifesini yapacak nitelikte eserler veren şair ve yazarların okul kitaplarında yer almasının, bunların ortaya koyduğu o güzel eserlerden alınan metinlerin çocuklara okutulmasının devletin ve milletin geleceği açısından önemi büyüktür.

Genç nesil, bir taraftan milletin kültür tarihini öğrenecek, bir taraftan içinde yaşadığı toplumun kanun ve kurallarına uygun hareket edecek, bir taraftan da milletin geleceği için birtakım çalışmalar yapacaktır. Çocuğun bu şuurunu kazanması için başvuracağı ve ruhunu besleyeceği kaynak ders kitaplarıdır.

Ülkemizde bazı yüksek kurulların aldığı kararlar tartışılmıyor. Din İşleri Yüksek Kurulu, Genelkurmay Başkanlığı Yüksek Kurulu, Yargıtay ve Anayasa Mahkemesinin aldığı kararlar tartışılmıyor.

Din İşleri Yüksek Kurulunun aldığı kararlar tartışılmaz. Çünkü kurul üyeleri sahalalarının otoriteleridir. Gerçekten meslek bilgilerine sahiptirler. Dolayısıyla Din İşleri Yüksek Kurulunun aldığı kararlar tartışılmamaktadır.

Ülkemizde her yanlış eğitimdeki başarısızlığa bağlıyoruz. Bu alışkanlık hâline geldi. Mazeret kapısı olarak görülüyor. Halbuki TTKB, Din İşleri Yüksek Kurulu veya Genelkurmay Başkanlığı Yüksek Kurulu gibi tam anlamıyla sahasında otorite olmuş insanlardan kurulmuş olsa bu tür tartışmalar yaşanmaz ve eğitimimiz yara almaz.

Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığında alınan **dil ve edebiyat** dersleri programı ve ders kitapları ile ilgili bir kararda branşı matematik olan bir üye söz sahibi olabiliyor. Bir matematikçi veya fizikçi **dil ve edebiyat** derslerine ne kadar vakıf olabilir ki, konu üzerinde hüküm verebilirsin? Gayet tabii branşı Türk dili ve edebiyatı olan üye de matematik dersi ile ilgili alman karada hüküm vermemelidir. Dolayısıyla TTKB 'nin yüksek kurul veya üst kurul olması sağlanmalı, bunlara bağlı branş komisyonları oluşturulmalıdır.

Eğitim ve öğretim programları veya müfredat programları ile ders kitapları branş komisyonlarına havale edilmelidir. Bu branş komisyonlarına bağlı programlar ve ders kitabı hazırlama ve inceleme komisyonları kurulmalı, bu komisyonlara üniversitelerden bilim adamları da alınmalıdır.

Örgün eğitim kurumlarımızda okutulan bazı kitapların üniversite hocaları tarafından yazılmış olması, MEB ile üniversitelerin barışık olduğunu göstermez, akademik bilgilerin orta dereceli okullara yansıdığını belgelemez. Ders kitabı yazma özel ihtisas sahasıdır. Üniversite hocaları, öğrencinin biyo-psiko-sosyolojik durumunu bilmediği, orta öğrenim öğrencisinin seviyesini tespit edemediği için hazırladığı kitaplar faydadan ziyade zarar verebilir.

Netice itibariyle iyi teşkilatlandırılmamış bir TTKB, üniversitelerle barışık olmayan bir MEB eğitimimizi içinden çıkılmaz bir hâle getirmiştir. Yetkililerin duruma acilen el koymaları ve gerekli düzenlemeleri yapmaları gerekiyor; aksi durumda tarih önünde sorumlu olacaklar, vebal altında kalacaklar ve millet yakalarına yapışacaktır.

Aziz konuklar! Vaktinizi aldım... Sabırla dinlediniz... Teşekkür ediyorum. Saygılar sunarak arz-ı veda etmek istiyorum.

“Felsefe 1-2 Ders Kitabı”

Doç. Dr. Ahmet Cevizci, *Felsefe 1-2 Ders Kitabı*, Mega Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1996.

Songül BOYBEYİ

Atatürk Kültür Merkezi
Uzmanı

Liselerde okutulmak üzere MEB, Talim ve Terbiye Kurulunun 09.12.1994 tarih ve 656 sayılı kararıyla 1994-1995 yılından itibaren Felsefe ders kitabı olarak kabul edilen kitap, Aralık 1994'te birinci baskısını, Haziran 1995'te ikinci baskısını, Haziran 1996'da ise üçüncü baskısını yapmıştır.

Daha önce de Felsefe dersleri için pek çok kitap yazılmıştı. Ancak, felsefe ders kitaplarının bir süreden beri bilim tarihi ders kitabı olarak yazılması hem okullarda hem de çeşitli yayın organlarında eleştiri konusu olmuş/olmaktadır. Bu bir felsefe kitabında konuların nelerden seçileceği, önem taşımaktadır.

Ne kadar bilim tarihine yer verilmesi, ne kadar verilmemesi üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Nihayet lise programlarına doğru bir kararla ayrı bir ders olarak bilim tarihi konulmuştur. Ancak bilim tarihi derslerinin uygulamada yeterince okutulmadığı da bir gerçektir. Sayın Cevizci'nin kitabı iyi ayarlanmış bilim tarihi ile felsefeyi sistematik açıdan ele alarak hazırlanmıştır. Ayrıca Sayın Cevizci'nin konuya oldukça hâkim olduğu da anlaşılıyor.

Felsefe'nin temel problemlerini ele almak, felsefe tarihi içerisinde problemlerin kaynaklarını irdeleyerek bakış açısını göstermek hem doğru bir yöntemdir hem de lise öğrencisine felsefe derslerini sevdirebilir. Kanımca bilim tarihini de ayrı bir ders olarak felsefe derslerine paralel olarak okutmak pratikte de daha fazla yarar sağlayan, rasyonel bir çözümdür.

Sayın Cevizci'nin Felsefe kitabı, felsefeye giriş ile başlamıştır. Felsefenin ve bilginin anlamı ve tanımı yapıldıktan sonra çeşitli alanlarla ilişkileri ortaya konulmuştur. Bundan sonra "Bilgi Felsefesi", "Bilim Felsefesi", "Varlık Felsefesi", "Ahlâk Felsefesi", "Siyaset Felsefesi", "Estetik" ve "Din Felsefesi" konuları ve problemleri ortaya konulmuştur. Her ünitenin sonunda yer alan okuma parçaları titizlikle seçilmiş, konu başlarındaki ve sonlarındaki sorular problemleri açacak şekilde öğrenciyi düşünmeye götürmektedir. Birinci hamur kâğıda basılan kitapta yer yer filozofların ve bilim adamlarının resimlerine de yer verilmiştir. Resimlerin bazılarının baskı hatası yüzünden flu çıktığını sanıyorum. Kitapta bilim felsefesi bölü-

münün çok başarılı ve diğer felsefe kitaplarından daha doyurucu bilgiler verdiğini de hatırlatmalıyız. Bilimin tarih içindeki gelişimi, akıcı bir dille ve objektif bir bakış açısı ile ele alınmıştır. Kitabın sonunda hazırlanan sözlük kısmında -bundan böyle yazılan bir çok kitapta yapılan hataların aksine-kavramların yerinde ve doğru tanımlanmış olduğunu görüyoruz. Yalnız burada şu noktayı da belirtmekte yarar vardır: Kitap sonlarına birkaç sayfa hâlinde konulan sözlükler biraz daha geniş tutulursa, başka kaynak ve sözlükleri kullanma alışkanlıkları genelde az olan öğrencileri daha aydınlatıcı olacaktır.

Geniş bir bibliyografyadan yararlandığı anlaşılan Sayın Cevizci'nin indeksi de ihmal etmemiş olması kitabın kullanım değerini arttırmaktadır. Düzelti hatalarının dışında, anlaşılır bir dille ve ideolojiden uzak olarak böyle bir kitabı hazırlayıp bu konuda yararlanacak başta öğretmen ve öğrencilere, sonra da felsefeye ilgi duyan diğer insanların hizmetine sunduğu için Sayın Cevizci'ye teşekkürler.

Sayın Cevizci'nin Türkiye'de felsefe alanında

ihtiyacı tamamlayan bir başka çalışmasından da burada söz etmek istiyoruz. Bu çalışma bir felsefe sözlüğüdür ve bugüne kadar hazırlananlardan oldukça kapsamlıdır.

Bugüne kadar lise felsefe ders kitaplarının - istisnalar hariç- yazarlarının birçoğu ya felsefe formasyonunu yeterince kazanmadıklarından ya da ideolojilerinin etkisi ile kavram kargaşası ile dolu kitaplarını Talim Terbiye Kurullarından geçirerek suyu bulanıklaştırarak kafaları karıştırmışlardır. Böylece bilinçli yahut bilinçsiz yapılmış hataların bedeli olarak, milyonlarca öğrenci liseden mezun olduktan sonra, felsefe ve felsefe derslerini alayla anımsayarak gereksizliği fikrine saplanmışlardır.

Eğitimde anne-babanın, öğretmenin olduğu kadar, sistemin ve onun bir parçası olan ders kitaplarının da önemli bir payı olduğu unutulmamalıdır.

Yazara yeni ürünler vermesi dileğiyle, kendisine ve yayımlayan yayınevine tekrar teşekkürler.

AKM

*Uluslararası Osmanlı-Öncesi Türk
Kültürü Kongresi Bildirileri cildini
yayınladı.*

Bir Dokuma Dergisi: Arış

Arış, Üç Aylık Halı, Dokuma ve İşleme Sanatları Dergisi (Quarterly Magazine of Carpet, Weaving and Embroidery Arts), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 1, 1. Baskı, Ankara, 1997, 159 sayfa.

Arış, Türkçe İngilizce olarak Atatürk Kültür Merkezi yayınları arasında üç aylık Halı, Dokuma ve İşleme Sanatı Dergisi olarak çıkartılıyor.

Arış birbirinden değerli, her biri kendi alanında bir deha sayılan insanların yapmış olduğu araştırma, çalışma ve değerlendirmelere geniş bir yer vererek kalitesini daha içindikiler kısmını okurken ispatlamakta okuyucuya.

Kullanılan malzemenin kalitesi, renk, desen ve üslubun mükemmel bir armoni içerisinde zikredilmesi derginin ne derece ciddi bir anlayışa sahip olduğunu zaten ortaya koymaya yetiyor.

Arış, makaleler, gündem, haberler, söyleşi, sözlük, bibliyografya, koleksiyonlar ve kitap tanıtımı bölümlerinden oluşuyor.

Derginin önsöz niteliğindeki "Arış'tan" bölümünde Sayın Prof. Dr. Sadık Tural estetik anlayışı edebiyatın gücü ve şiirsel anlatımıyla süsleyerek okuyucuya sunuyor.

Sadık Hoca, sunuşunda okuyucuyu yalnızca ritmik bir lirik anlayış içerisine çekmiyor, aynı zamanda bilgi ve estetik perspektifi içerisinde harekete geçmemiz için tuşluyor adeta.

Sadık Tural Hoca, Türk Milletinin halı, kilim, keçe, cicim gibi sanatlarının keçi ve koyun besiciliğinin bir sonucu olduğunu vurgulayarak önemli bir noktaya değiniyor. Dolayısıyla da bu sanatı Türklerin geliştirip zenginleştirdiğini, eserdeki motif, desen, nakış, şekil, tasvir ve renklerin tamamen Türklerin sanat anlayışında var olan objeler olduğunu söylüyor ve bunları şu beş maddeyle açıklıyor:

1. Türkler zaman bilgisi olarak 12 hayvanlı Türk takvimini kullanıyorlardı. Yılları hayvanlarla belirleyen Türkler, bu hayvanları soyut semboller halinde halı, kilim, cicim, keçe üzerine nakşediyorlardı.

2. İslâm'dan önce Hanifilik denilen tek tanrılı fakat, ruhlarla ilişkiye geçmeyi sağlayan özel kuşların varlığına inanılan bir inanç sistemine sahipti Türkler. İslâm'dan sonra uzaktaki eşe dosta ve akrabaya selâm götürme ve hasret giderme aracı

Ramazan UYKUR

Sanat Tarihi Araştırmacısı

olarak kuşların özel konumu devam etti. Bu figürleri daha sonra hah, kilim, cicim ve keçe sanatının figürleri olarak yaşatıldı.

3. Türkler, tamga/damga adını verdikleri özel işaretlerle at, koyun, keçi gibi hayvanların hangi şahsa ait olduklarını rahatlıkla anlayabiliyorlardı. Bu damga ve işaretleri halı, kilim ve cicim gibi dokumalarda da kullanıyorlardı.

4. Bazı nakış ve dokumalarda kullanılan runik yazı (Orhun Yazısı) desen ve dokumalarda karşımıza çıkmaktadır. Türklerin ikibin yıldır kullandığı bu alfabeyi bilmeden bu dokumalardaki motifleri çözmek mümkün değildir.

5. Teknolojinin artması ile birlikte dünyadaki okur yazarlık oranı da arttı. Özellikle 10. yüzyıldan önce Türkler, edebiyat eserlerinde olduğu gibi ulvi'ye ait değerlerini az çok soyutlayarak dokuma ürünlerine taşımışlardır.

Bu beş bilgidен her birine ait bilgiyi elde etmemiş insanların dokumadaki estetiği kavrayamayacağını söylüyor Sadık Hoca.

Bu eksiğin giderilmesi için de bazı teklifler sunuyor. Anadolu'daki halı, kilim cicimle ilgili terimlerin toplanması gerektiğini vurguluyor.

Bir başka teklifte ise her yıl bir Türk Cumhuriyetinde Milletlerarası toplantılar düzenlenerek, halı ve dokuma üzerine başka ülkelerde yayınlanmış olan kitap ve makalelerden oluşan bir "Türk Halı, Cicim, Keçe Sanatları Bibliyografyası" oluşturulması şartını ileri sürüyor.

Son teklifinde ise Türklere ait olan motif ve desenlerin başka milletlerde yazılan metinlerde Türkçe adlarla kullanılmasında ısrarlı olmak ve bu adların uluslararası tescilini yaptırmak gerektiğini özellikle vurguluyor.

Türk halı, kilim, cicim gibi dokuma sanatlarının öğrenilmesi, yaşatılması, korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması yönünde oldukça önemli bir boşluğu gidereceğine inanıyorum Arış'ın.

Arış ne demek acaba? Gibi bir soru geliyor ister istemez insanın aklına. Bunu Arış'ın kendi sayfalarında bulabiliyoruz. Terimi yaşınılr hale getirmeyi hedefleyen günlük kullanım dili içerisinde

sokmayı amaçlayan Sadık Hoca açıklıyor Arış'ın ne demek olduğunu. "Arış, yaygı ve sergi olmak üzere yapılan dokumalarda ıstar yahut tezgah, yahut gerih, yahut gergeç adı verilen özel bir aletin işlevini yerini getirmek üzere boyuna uzunlamasına iplere verilen addır. Bu gergin ve sağlam ipler olmasa gergeç adı verilen enine ipler hiç bir işe yaramaz."

Sadık Tural Hoca, yazısının ana teması ve Arış'ın da amacı olan şu cümleleri özellikle vurguluyor düşünen beyinlere: "Bu kelimeyi yeniden dilimize kazandırmak bir şuur meselesidir. Biz, halımıza da, kilimimize de, dilimize de sahip çıkmak şuuruyla yaşayan insanlar olmak istiyoruz."

Arış'ın çıkış amacı elbetteki Türk Dokuma Sanatını en iyi şekliyle tanıtmak teorik ve görsel olarak insanları bilgilendirmek ve gelecekteki nesillere bu kültürü aktarabilmektir. Arış dergisi çok büyük bir boşluğu doldurmada önemli bir rol üstlenmiş durumdadır. Ama boşluk o kadar büyük ki, sorunlar o kadar fazla ki, maalesef Arış bütün bir boşluğun hepsini kapatamıyor. Yüzlerce yıllık tarihi olan ve bu tarihi sanatla yoğuran bir milletin çocukları olan bizler onlarca dokuma, halı ve kilim dergisine sahip olmamız gerekirken bu konuya ya hiç eğilmemiştir ya da önemsememiştir. Hal böyle olunca da Sayın Prof. Dr. Gönül Öney'in de dediği gibi, bilimsellik adına kimliksiz, renksiz, miki fareli ve dalmaçyalı desenli halılar çıkmış karşımıza.

Türk Halıcılığının problemleri, problemlere yaklaşım ve kültür dejenerasyonunun boyutlarını öğrenmek açısından Gönül Öney'e kulak vermek gerekiyor.

Kendi dokuduğunun farkında olmayan, sade ve bir geleneğin devamı olarak halı dokuyan Anadolu insanı, yaptıklarını ifade edememiş, bilim adamları da başlı başına bir sanat kolu olan bu değeri çok geç farketmiştir.

I. ve II. Dünya Savaşı yıllarında yoksul düşen Türk insanı, batılı şirketlerin siparişleri ile halı dokuyarak geçim kaynağı sağlamaya başlamıştır. Ne kadar çok dokunsa o kadar fazla maddi gelir elde edileceği için, kalite ve renk kaybolmuş, kimliksiz halılar ortaya çıkmıştır. Bu dönem bozulmanın başladığı yıllar kabul edilebilir.

Gönül Öney'in değindiği gerçekten önemli bir konu da son yıllarda yalnızca halıcılık adına kooperatifler kurup halı dokutturulmakta oluşudur. Diğer dokuma ürünleri olan düz dokuma (kilim, cicim, sili, sumak) para kazanma uğruna dışlanmaktadır.

Oysa her iki sanat da aynı kültürün ürünleridir, aynı geleneğin devamıdır. Ayırım yapmak yanlıştır.

Bir diğer problem grubunda da halılarımıza yeterince sahip çıkmayıp, yok edişimiz, etnoğrafya müzelerinin sayısını artırarak onları halka sunamayıp ve eğitimimizde Sanat Tarihine hemen hemen hiç yer vermeyişimiz geliyor.

Gönül Öney, Türk Halıcılığının önemli problemlerini ortaya koyduktan sonra yine de olumlu ve umut verici bir sonuçla bitiriyor, Arış'taki yazısını. Diyor ki "*Türk Halı Sanatı, yaşadığı değişik coğrafi ortamlar ve geçirdiği uzun serüvene rağmen yaklaşık iki yüzyıldan bu yana kendini yeniden kanutlama çabasıdadır. Yaşatmak, geliştirmek bizim elimizdedir.*"

Türk Halıcılığının tarihten gelen sorunları ve bunların çözümlenmesinde katkı yapacak bir derginin gerekliliğini ana başlıklar halinde, akıcı bir üslupla Sayın Prof. Dr. Önder Küçükerman anlatıyor.

O da Gönül Öney gibi Türk Halıcılığının tarihten gelen problemlerini, 18 - 19 yy.daki sanayi devrimine bağlıyor. İlk başlarda makineleşme Türk insanlarına bir kazanç sağlıyordu, fakat Türk Halıcılığı zamanla büyük bir kültür kaybına uğramış, ve kimlik problemleri yaşamıştır, diyor.

Önder Küçükerman Hoca, makalesinin bir bölümünde bir başlık altında, Halıcılık geleneğine sahip olan ülkelerin, bu geleneği çok yönlü korumak ve geliştirmek için oluşturduğu özel sistemlerin önemine değiniyor.

Türk Halıcılığının bugüne kadar gelmesinin en önemli nedeni halının taşıdığı değerdir belki de. Ancak bu da bir noktaya kadar koruyucu olabilmektedir. Çünkü ekonomik etken, onun taşıdığı kültürün önüne geçmiştir.

Çünkü halıyı dokuyan bir dokumacı onun en pratik şekilde bitmesinden yana olmaktadır.

Bu nedenledir ki "kimliğin korunması" pratik halı dokuyucularının sorumluluğunda değil, tamamen devletin sorumluluğu altındadır. Devlet alacağı tedbirler ve özel önlemlerle halıların ekonomik değerleriyle, kimlik değerlerinin pozisyonlarını eşitlemelidir. Böylece halıcılık çok uzun bir zaman süreci içerisinde bugünlere geldiği gibi, gelecekteki kuşaklara da aktararak daha uzun yıllar yaşatılabilir.

Türk Halıcılığının korunması, tanıtılması, geliştirilmesi için sürekli bir yayın eksikliğinin giderilmesinin önemi büyüktür. Türk Halısı ile ilgili olan çok değişik kesimlerdeki kişilerin bir araya gelerek, bilgi ve deneyimlerini süreli bir yayında toplamaları oldukça önemlidir. Hiç kuşkusuz Arış dergisi böyle bir ortamı oluşturma çabası içerisinde atılmış, cesur, yürekli atik bir adımdır.

Arış bu çok çeşitlilik arasında özel koleksiyonlardan tanıtım, kitap tanıtımı, bölge haberleri, sözlük ve bibliyografya bölümlerine de yer vermiş.

Derginin genel bir değerlendirilmesi göz önüne alındığında üzerinde özellikle durulması gereken bazı konular olduğunu düşünüyorum. Şöyle ki dergide yer alan bütün halılar Türk Halı Sanatının kronolojik seyri içerisinde gelişimini tamamlamış ve her biri Türk'ün estetik ve güzellik anlayışının tezahürü olarak karşımıza çıkan halılardır. Dergi çeşitli Türk Yurtlarından bol miktarda vermiş olduğu halı örneklerinde renk, desen, motif üslup, ilmek ve ikonografik özellikleriyle bu halılara tarihsel süreçleri içerisinde, bilimsel bir gözle bakılmasını sağlamaktadır.

Aynı zamanda da bu derginin çıkartılmaya başlaması ile birlikte, yurt dışında çeşitli yayınlarda kasıtlı olarak karşımıza çıkartılan "Kürt Halısı" ibaresinin ne kadar yanlış ve bilimsellikten uzak olduğu ortaya çıkmaktadır. Derginin İngilizce olarak yayınlanması, Türk Halısı'nın yurt dışında kendini tanıtmayı ve kendine pazar bulması açısından oldukça olumlu olduğu inancındayım.

Yaptıkları özgün çalışmalarla bizlerin yolunu sürekli aydınlık tutan Atatürk Kültür Merkezi çalışanlarına çıkardıkları bu mükemmel dergi için sonsuz şükranlarımı sunarım.

“Sanatsal Mozaik”

10 sayımızda 1995 yılının Eylül ayında yayın hayatına başlayan derginin ilk altı sayısını [1(Eylül 1995)-6(Şubat 1996)] ayrıntılı olarak tanıtmış, bilim alemini bu dergiden haberdar etmiştik. Bu sayımızda ise kaldığımız yerden devam ediyor, 12. sayısı ile 1. yılını tamamlayan ve Nisan ayında 20. sayısı çıkan **Sanatsal Mozaik**'in ikinci altı sayısını (7-12) tanıtıyoruz.

Sanatsal Mozaik, Eko Ltd. Şirketi Yayınları.

Yine Sanatsal Mozaik'in gündem yazarı Prof. dr. Metin Sözen'den başlıyoruz. Metin Hoca 7. sayıdaki "Dede Sesleniyor" isimli yazısında Kültür Bakanlığınca ölümünün 150. yılı nedeniyle "Dede Efendi Yılı" olarak ilân edilen 1996 yılının Türk kültürü adına doğru ve kalıcı uygulamalar vesile olması için Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği'nin girişimiyle Dede Efendi'nin söz konusu derneğe tahsis edilen evinin bir müze hâline getirilmesi çağrısında bulunuyor. Ve yıllar önce başlayan "Dede Efendi Sokağını Koruyalım" çağrısıyla boyutlanmasını, kültürümüzün simgesi olan şahsiyetler için düzenlenen anma yıllarının ancak böylece anlam kazanacağını vurguluyor (Sayı: 7, s. 8-13). Sözen kültürel kimliğimize ve kültürel mirasımıza sahip çıkılması gerektiğini işlediği ve bu konuda çözüm önerileri sunduğu yazılarına 8. sayıda "Güneydoğu'nun Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi" konulu makalesiyle devam ediyor. (s. 10-13). "Habitat'ın Düşündürdükleri" ise ülkemiz açısından oldukça önemli sonuçlar doğurabilecek böyle bir toplantının nasıl değerlendirilebileceğine, ülkemize neler sağlayabileceğine dair. Dileriz Metin Sözen'in uzun yılların deneyimine dayanan önerileri gözardı edilemez (Sayı: 9, s. 10-15). "Mimar Sinan'ı günümüzde Düşünmek" (S.8-13)) geçmişin daha geniş açılardan görülmesi ve değerlendirilmesi üzerine. 12. sayıda ise bir süredir ara verilen İstanbul'a "İstanbul'u Düşünürken. Şile Geçmiş Geleceğe Bağlıyor" isimli makale ile yeniden dönmüş (s.12-15). Prof. Dr. Metin Sözen'in kültürel kimliğimize sahip çıkmak adına halkı bilinçlendirmek, bilim adamları, resmî kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerini bu konuda göreve çağırmak daha doğrusu görevlerini kendilerine hatırlatmak üzere kaleme aldığı, yılların tecrübesine dayanan bu önerilerin bir an önce muhataplarını bulmasını dileyerek dergideki Sanat tarihi makalelerine geçiyoruz.

Dr. Azize YASA

Atatürk Kültür Merkezi
Uzmanı

Dergi'nin Sanat tarihi bölümünde birbirinden ilginç makaleler yer alıyor. prof. Dr. Hamza Gündoğdu "İshak Paşa Sarayı restorasyonunda Son Durum" isimli makalesinde sarayda yapılan kazılar ve restorasyonlar sonucu ortaya çıkan bilinmeyen bulguları ve bu bulgular ışığındaki yeni değerlendirmeleri bilim adamlarının dikkatine sunuyor (sayı: 7, s. 14-23). Metin Erkan Kafkas'ın "Çeşmeler ve Sebiller" konulu makalesinde İstanbul'daki Osmanlı dönemi şu yapıları Mimari ve Süsleme özellikleri açısından tanıtmış (Sayı: 7, s. 24-29) . Prof. Dr. Örcün Barış'ta Azerbaycan'ın başkenti Bakü'deki sanat eserlerini ve Azerbaycan kültürünü "Bir Azerbaycan Gezisi ardından Bakü İzlenimleri" isimli makalesinde dile getirmiş (Sayı : 7, s. 30-35). 8. sayının Editör yazısından anlaşılıyor ki bu makale Türki Cumhuriyetlerde de ilgi ile karşılanmış. "Ayasofya kadınlarında" mozaiklerde tasvir edilen kadınların yanısıra Ayasofya'nın yeniden yapımında payı bulunan Theodora ve mabedin yanına Osmanlı döneminde inşa edilen türbelere gömülen sultanları anlatmış Erdem Yücel (Sayı: 7, s. 36-42). "Fatih Sultan ve Mahkemesi İlhan Akbulut (Sayı: 7, s. 43-46), "Boğazkesen Fatih'in romanı tartışması "Ayşegül Kahraman Kaptan tarafından kaleme alınmış (Sayı : 7, s. 48-49). 8. sayıdaki makaleler arasında Aykut Gürçağlar'ın "Nakkaşhane ve Nakkaş Kavramı" (Sayı: 8, s.14-23) Prof. Dr. Gönül Öney'in "Gelenekten Çağdaş Senteze Sıtkı Olçar" (Sayı: 8, S. 24-28) Prof. Dr. Özden Süslü'nün "Ormana Ardıçpınar Köyü" (Sayı: 8,s.30-33), Ayla ersoy'un "tarihsel Açından Kıbrıs" (Sayı: 8, s. 34-41) makaleleri yer alıyor. Mehmet Önder bugün Konya arkeoloji Müzesinde sergilenen "Herakles lahdinin bulunmasının öyküsünü "Herakles Nasıl Bulundu" isimli makalesinde anlatıyor (Sayı: 8. s. 42-44). 9. sayının Sanat tarihi bölümü Türk sanatına büyük hizmetlerde bulunan hocaların hocası Oktay Aslanapa'nın "Türk Sanatına Hizmet Eden Yabancı İlim Adamları" İsimli makalesi ile başlıyor. Bu makalede Türk sanatı çalışmaların başlangıca ve seyri ile nitelikleri hakkında bilgiler veriliyor, bu konuda emeği geçen bilim adamları tanıtılıyor (Sayı: 9, s. 16-23). Ateş Arcasoy'un "Çiçeğin Renkli Dünyası Cam Ağırılıklar" isimli makalesinde çiçeklerle bezenmiş birbirinden güzel cam ağırılıklar sunuluyor (Sayı : 9, s. 24-29). Bu sayıda yer alan Ayasofya ile ilgili makalelerden ilki Ahmet Kamil

Gören'in kaleminden "Geçmişten Günümüze Sanatçı Gözüyle Ayasofya" Erdem Yücel bu yazısında 916 yıl kilise, 481 yıl cami ve halen müze olarak kullanılmakta olan Ayasofya'nın evrelerini dile getiriyor (Sayı: 44-48). Prof. dr. Semavi; İyice de "Ayasofya'da Abdülmecid'in Mozaik tuğrası" n. anlatmış (s. 50-53). 10. sayının Sanat tarihi bölümünde ağırlık Selçuklu Sanatına verilmiş. Sevay Okay'ın "Ortaçağ Anadolu'da Türk-İslam mimarisi ve Sanatçıları konulu makalesi (Sayı: 10, s. 26-33), 11 (s. 50-56) ve 12. (s.36-45) sayılarda da devam ediyor. Prof. Dr. Haşim Karpuz ise bu sayıya "kart postallarda Alaeddin Camii" isimli makalesiyle katkıda bulunmuş (s.34-38). Feryal İrez'in makalesinin konusu "19. Yüzyıl Amerikan Mobilyaları" (s. 40-42). Yurdağül Pakalın 11. sayıdaki makalesinde Rönesans Dönemi Urbino Seramikleri'ni ele almış. birbirinden güzel fotoğraflarla zenginleştirilen bu makale gerçekten ilgi çekici (s. 24-31). "Antik Çağdan Günümüze Kadıköy", Sezai Gülşen (Sayı: 11, s. 32-46), "Moda İskele Binası Kurtarılmayı Bekliyor" isimli makale ise Prof. Dr. Öncün Barışta tarafından kaleme alınmış (s. 48-49). 12. sayıda Engin Beksaç'ın "Amerikalıların Sanatı Üzerine" konulu ilginç makalesi güzel fotoğraflarla sunulmuş okuyucuya (s.18-26). Batılılaşma döneminde İstanbul'da çalışan yabancı mimarlardan birini William Vome Smith'i Canan Hamzaoğlu tanıtıyor (Sayı: 12,s. 28-35). Aytan Alkaşı ise "Anadolu Takılarını" anlatmış 12. sayıda (s. 45-45).

Tanıtımını yaptığımız ikinci altı sayıda (7-12) Arkeoloji yazılarına diğer sayılara oranla oldukça az yer verilmiş. Bu yazılardan ilki "Antik Kent Kaunos" (Sayı: 7,s.62-68) . Ahmet Kamil Gören, makalesinde Muğla ili Köyceğiz ilçesine bağlı bu ören yeri ile tanıştıyor ilgilenenleri. Erdem Yücel'in durağı ise Enez. Yücel "TS-k- Yunan Sınırında Kaderine Terkedilmiş Antik Kent Enez isimli makalesinde antik çağda Ainos ismiyle bilinen yerleşmenin tarihini ve Antik dönemden itibaren inşa edilen eserleri tanıtarak, burada yapılan arkeolojik araştırmalardan söz etmiş. Yücel'in haklı olarak dikkat çektiği nokta ise Enez'in engin bir mimari mirasa sahip olmasına karşılık turistlerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek tesislerden yoksunluğu nedeniyle bir türlü turizme açılmaması. Umarız Yücel'in bu konudaki uyarıları muhataplarını

bulur (Sayı: 12, s. 50-60).

Sanatsal Mozaik'te yer alan Resim Sanatı ile ilgili makalelerden ilki Neslihan Kurtuluş'un kaleminden "Mehmet Siyah Kalem'e Atfedilen Eserlerdeki Deman Figürleri", (Sayı: 7, s.50-56). İkincisi ise Prof. Dr. Nermin Sinemoğlun'na ait. Sinemoğlu "Sürrealizm ve Salvador Dali" konulu makalesinde kimilerinin deli-dahi olarak tanımladığı Dali'nin özel ve sanat hayatından kesitler sunuyor (Sayı: 10, s.58-66).

Müzeler köşesinin ilk konuğu "Divan Edebiyatı Müzesi". İstanbul Galata Mevlevihanesinde kurulan bu müzenin binasını ve içinde sergilenen eserleri müzenin müdürü Server Dayıoğlu tanıtıyor (Sayı: 8, s. 46-52). Aşiyân Müzesi ile de Nebi Akgül tanıştırtıyor okuyucuları. 1945 yılından itibaren Edebiyat-ı Cedide Müzesi olarak hizmet veren Tevfik Fikret'in Aşiyân'daki evinde Tevfik Fikret'e ait olanlar dışında Abdülhak Hamit'in eşyaları ve tabloları ile Şair Nigari'ye ait resim ve el yazmaları sergileniyor. (Sayı: 9, s. 54-56). 10. Sayıda ise New York'ta bulunan "Guggenheim Museum" Işık Okşan tarafından tanıtılmış (s. 56-57). Mine Küçük ise Minnea Polis'in merkezinde Walker Sanat Merkezi ve faaliyetleri hakkında bilgi veriyor (Sayı :12, s. 62-63).

Sanatsal Mozaik'teki söyleşiler Ayşegül Kahramankaptan tarafından yapılmış. Dergi'nin yayın koordinatörü olan Kahramankaptan'ın her sayıda yer alan gündem yazıları da zevkle okunuyor. Söyleşiler köşesinin ilk konuğu "Jale Yılmabaşar", Kahramankaptan ile Yılmabaşar, sanatçının başarıları, çalışmaları ve projeleri üzerine söyleşmişler. Bu söyleşide genç sanatçılar için başarının yolunu gösteren oldukça önemli mesajlar var (Sayı: 7, s.66-71). Ayşegül kahramankaptan'ın 8.sayıda "Seçkin Bir Koleksiyoncu Aydın Bolak" başlıklı yazısında Bolak ile tespih ve hat koleksiyonu üzerine yaptığı konuşma söz konusu koleksiyonlara ait değerli parçaların fotoğraflarıyla süslenmiş. Özellikle tespih ve hat ile ilgilenenler için enteresan bir söyleşi (s.60-65). 9. sayıda ise Devrim Erbil ile öğrencisi Özkan Eroğlu söyleşmiş. "25. Yılında Bir Usta Devrim Erbil" konulu söyleşide Devrim Erbil Atölyesinin 25. yılı sebebiyle düzenlenen "Ustanın Ustaları Sanatta Çeyrek yüzyıl" isimli sergiden söz konusu atölyenin çalışmalarından bahsedilirken

Türkiye'de sanatın algılanışına da dokunulmuş (s.62-66). "Berna Yılmaz ile Sanat Üzerine" söyleşi 10. sayıda yer alıyor (s.70-71).

Özgün Sanat'ta "Elişi Sanatımız"dan (Mürşide Gönden, Sayı: 8,s.54-55) "Kaybolan Çarık"a (Ayten alkış, Sayı:8, 56-58), Minyatür'den ("Ülker Erken'in Minyatürleriyle İstanbul Efsaneleri, Ayşegül Kahramankaptan, Sayı: 10, s.44-51) "Aksaray Halıları"na (Bekir Deniz, Sayı: 11,s-64-70) kadar geçmiş yüzyıllar ötesine dayanan çeşitli sanat dalları ele alınmış.

Yörelereimizden'de ülkemizde gerçekleştirilen şenlikler, şölenler, seminerler vb. etkinlikler konu ediliyor. Göndegül Parlar 9. sayıda "Rize Kültür Şenlikleri" hakkında bilgi veriyor (s. 72-76). 10. sayıda ise Konya'da altıncısı yapılan "Selçuklu Medeniyeti Semineri'nin haberini buluyoruz. 11. sayıda "Kayseri Uluslararası Halı Şöleni" başlığı altında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu, Atatürk kültür merkezince 22-27 Mayıs 1996 tarihleri arasında Kayseri'de düzenlenen "Türk Soylu Halıların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı" konulu Uluslararası Bilgi Şölenine geniş yer ayrılmış. Atatürk Kültür merkezi Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural'ın bu şöleni düzenleme sebebinin özellikle son yıllarda Türklere ait dokumaların farklı çevrelere mal edilmesine bilimsel zeminde bir cevap verme niteliğinde olduğu belirtildikten sonra aralarında Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Kazakistan'ın bulunduğu 10 ülkeden 44 bilim adamının katıldığı şölenin Türk soylu halklarının dokuma sanatlarına sahip çıkmak ve bu şuru oluşturmak açısından ne kadar önemli ve gerekli olduğu vurgulanmış. Beş gün süresince 14 oturumda gerçekleştirilen şölenle sunulan bildiriler hakkında bilgi verildikten sonra şölenin Kayseri'nin şirin ilçesi Yahyalı'da yapılan son oturumu, Yahyalı halkının şölene gösterdiği büyük ilgi ve coşkularından söz edilerek ilçede kök boya ile yapılan el dokuması halıcılığın şölen nedeniyle yeniden gündeme gelen sorunlarına değinilmiş (s.72-80).

Sanatsal Mozaik'te Genç Bakış ve Objektifimizden köşeleri de devam ediyor. Geçen Ay Ses Verenlerde bir önceki ayın önemli sanat etkinlikleri duyurulurken Galeriler Köşesi ile İstanbul'daki sergilerden haberdar ediliyor okuyucu.

“Bilig” Dergisi Hakkında”

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk Dünyası ile ortaklığı artırmak için Kazakistan’ın Türkistan şehrinde bir üniversite kurdu. Kurulan Türk-Kazak Yasevî Üniversitesi’nin mütevelli hey’et başkanı, Bakanımız Sayın Namık Kemal Zeybek’tir. Bu üniversite bir de **Bilig** adıyla dergi çıkartıyor.

Ahmet Yasevî Üniversitesi’nin neşrettiği “**Bilig**” dergisi, ilk sayısını “Bahar 1996” olarak okuyucuların hizmetine sunmuş ve şu ana kadar “Güz 1996”, “Yaz 1996” olmak üzere üç sayı çıkarmıştır. Her bir sayı oldukça hacimli ve bilgi açısından doyurucu niteliktedir. İlim dünyasına yeni bir pencere açarak Türk dünyasının ortak özelliklerini gözler önüne seren “Bilig”, kilometreleri yakın etmiştir.

Sayı: I Bahar-1996

Dergimizin ilk makalesi Ord. Prof. Fuat Köprülü’ye aittir. Fransızca olarak hazırlanmış olan bu risâle, 1929 yılında Türkiyat Enstitüsü tarafından neşredilmiştir. Yazıyı **Bilig** dergisi için Yrd. Doç. Dr. Ferhat Tamir Türkçe’ye tercüme etmiştir. “Türk-Moğol Şamanizminin İslâm Tarikatları Üzerindeki Tesiri” başlıklı makalede Köprülü, Türk şamanizminin ilk izlerini “Yesevîyye Tarikatı”nda aramış, Moğol şamanizminin bazı Müslüman tarikatlar üzerinde iz bıraktığını belirterek Rifâ’iyye Tarikatı’nı bu bakımdan incelemiştir. 13. yüzyılın sonunda İlhanlılar Sarayı’nda büyük bir şöhret sahibi olan Barak Baba üzerinde durup Moğol şamanizminin üzerindeki izlerini tespit etmeye çalışmıştır.

İkinci makale Yrd. Doç. Dr. Rıdvan Canım tarafından kaleme alınmıştır. “Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî’de Tasavvuf Düşüncesi” başlıklı bu çalışmada Ahmet Yesevî’nin tasavvuf düşüncesi üzerinde durulmuş, Yesevîyye Tarikatı’nın özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu çalışmanın hemen ardından gelen makale de Ahmet Yesevî ile ilgilidir. “Orta Asya Türk Edebî Dilinin Anadolu Türk Edebî Diline Etkisi ve Ahmet Yesevî” başlıklı bu yazıda Prof. Dr. Mustafa İsen Orta Asya’da yetişip Anadolu’ya gönderilen Horasan erenlerinin olumlu tesirinden bahsetmiş, Ahmet Yesevî’nin edebî dilinin Anadolu Türk yazı dili üzerindeki etkisinin en çok hangi devirlerde görüldüğü üzerinde durmuştur.

Dördüncü makale Doç. Dr. Öcal Oğuz’a aittir.

Dr. Ayşegül CELEPOĞLU

Gazi Üni. Öğr. Gör.

"Dede Korkut Destanlarından 'Kanlı Koca Ođlu Turalı Boyı'nın Tahlili" isimli bu çalışmada Dede Korkut Kitabı'ndaki "Kan Turalı" destanının zeti verilmiş, dstandaki tip, mekân, tabiat, hayat tarzı, dūřune sistemi, eřya ve âletler, hayvanla mücadele maddeleri tahlil edilmiş; destan üzerinde İşlâm ile Bizans ve Anadolu'daki yabancı medeniyetlerin tesirine dikkat çekilmiştir.

Âşık Çelebi Divanı'nda atasözleri ve deyimlerin alfabetik sırayla verildiği Yrd. Doç Dr. Filiz Kılıç'a âit olan "Âşık Çelebi Dıvanı'nda Atasözü ve Deyimler" isimli çalışmadan sonra edebiyatımızın usta şairlerinden Yahya Kemal Beyatlı'nın elçilik yıllarını değerlendiren bir alışma Nezahat zcan tarafından kaleme alınmıştır. "Yahya Kemâl Beyatlı'nın Elçilik Yılları ve Diğer Resmî Vazifeleri" adını taşıyan çalışmada diplomalı bir bürokrat olmadığı halde bu alanda kendini yetiştiren Yahya Kemâl Beyatlı'nın üç yıl Varşova'da, üç yıl Madrid'de, bir yıl da Karaçi'de olmak üzere toplam yedi yıllık elçilik hayatı değerlendirilmiştir.

Tahkiyeli eserlerin incelenmesi üzerinde duran Yrd. Doç Dr. Mehmet nal, "Tahkiyeli Eserleri Tahlil Plâmı Hakkında Bir Deneme" başlığını taşıyan bu makalede Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın tahlil metodu ile Prof. Dr. Sadık Turalı'nın 1983-94 yılları arasında vermiş olduğu master ve doktora derslerinin notlarını bir araya getirerek tahkiyeli eserleri tahlil etme metodu hakkında geniş bilgi vermiştir.

"Bilig" dergisinin sekizinci makalesi Kazakistan Bilim Akademisi Edebiyat Enstitüsü'nden Prof. Dr. Rahmankul Berdibay'a âittir. Berdibay, "Ebedî Yaşayacak Miraslar" başlıklı makalesinde Kazakların efsanelerini söyledikleri "Korkut Ata" ile Oğuzların "Dede Korkut Kitabı" arasındaki benzerlikler üzerinde durur. Kazak efsaneleri ile Türk, Azeri, Türkmen destanlarının baş kahramanlarının ortak olduğu hususuna devamla ortak kültüre sahip bu insanların kardeş olduklarını da ifade eder.

İbrahim Dilek, Altay Türklerinin; doğum esnasında, ocuk doğduktan sonra, çocuğa ad koyarken ve doğum günü kutlamaları hakkındaki bilgiyi "Altay Türklerinde ocuğun doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar" isimli makalesinde verirken Dr. Ali Abbas ınar da "Orta Asya Türk Dünyasındaki İşanlık Geleneği" başlıklı makalesinde "işanlık" geleneği üzerinde

durur. ınar yazısında "din âlimi, tarikat büyüğü, yol gösterici mânâlarında değerlendirilen işanlık geleneğinin Türkiye'deki "dedelik (babalık)", şeyhlik geleneği ile büyük benzerlikler gösterdiğini belirtmiş, bir kişinin işan olabilmesi için gerekli şartlar üzerinde durmuş, Türklerin eski dinlerdeki kam, ozan, bahşı veya alperen tipi ile işanlar arasındaki benzerlikleri tespit etmeye çalışmıştır.

Türk folklorunda önemli bir yere sahip ve kültür tarihimizin halkası olarak değerlendirilen mezar taşları ile ilgili güzel bir alışma Timur Sili'nin "Bir Orta Asya Geleneği Koç- Koyun Heykel Mezar-taşları" başlıklı makalesi ile ortaya çıkmıştır. Anadolu'nun bir çok yerinde rastlanan ko- koyun mezar anıtlarından bahseden, bu tür figürlerin mezar taşlarının üzerine işlenmesinin sebepleri üzerinde duran Sili, bu anıtların kaynağını Orta Asya'ya dayandırırken Ahlat, Tunceli, Erzurum, Kars İğdir'da görülen ko koyun mezar anıtlarından da örnekler vermiştir.

Ankara niversitesinde misafir ğretim yesi olarak alışan Doç Dr. Zeyneş İsmail, "Kazaklarda Aile Yapısı" isimli makalesinde akrabalık adlarını verdikten sonra tek tek akrabalar üzerinde durup bu konudaki atasözlerine de yer vermiştir.

Dergimizin onnc makalesi yine halk edebiyatı sahasından. "Türk Dğnlerinde Saçı Geleneği, Buna Bağlı Ritler Pratikler" başlıklı yazıda Dr. Hasan Köksal, saçı geleneğinin Türk topluluklarında kullanılış şekillerinden bahseder. Gelinin güvey evine getirilmesi esnasında uygulanan pratiklerden sonra Türk topluluklarındaki saçı maddeleri hakkında bilgi verir. orum, Boyabat, Kastamonu, Kars, Nevşehir gibi yörelerde gelinin baba evinden çıkıp, eşikten içeri adım atışına kadar uygulanan pratiklere örnekler vermiştir.

Türkmenistan ilim dünyasından Prof. Dr. Amangl Durdiyeva "Türkmen Moncugattıları" başlıklı makalesinde Türkmenistan'da kutlanan Nevruz bayramı esnasında gelin kızlar tarafından oynanan "Moncugattı oyunu (boncuk atma oyunu)"- nun nasıl oynandığına dair bilgi verip bu oyunun diğer Türk devletlerinde de farklı eşyalarla oynandığını belirtip, "moncugattı" esnasında okunan dörtlüklerden örnekler vermiştir. Dergimizin onbeşinci makalesi hat sanatı zerine Prof. Dr. Nihat Boydaş tarafından kaleme alınmıştır. Boydaş, günümüzde yazının ve hattatlığın değerlendirilişi üzerinde dur-

duktan sonra, İslâm yazısında hat sanatının güzelliğine dikkat çekmiş ve çeşitli örnekler vererek çalışmasını tamamlamıştır.

Prof. Dr. Mehmet Demirci "Yasevî Türbesi ve Yazıları" isimli makalesinde Ahmed Yesevî Üniversitesi'nde kaldığı altı aylık zaman içerisinde tetkik etme fırsatını bulduğu Yesevî Türbesi'nin dış yüzeyindeki süslemelerden bahsetmiştir.

Dergimizin onaltıncı makalesinden sonra gelen dokuz çalışma, edebiyatın dışındaki konuları ele almıştır. Türk dünyasını yakından ilgilendiren bu çalışmaların ilki Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Baharçipek tarafından kaleme alınan "Yeni Dünya Düzeni: Barış ve İşbirliği mi Çatışma ve Düzensizlik mi?" başlıklı yazıdır. Diğer çalışmada Marksizm işlenirken, bir diğerinde Bosna - Hersek'teki siyasi durum değerlendirilmiş, yirminci makalede Ortadoğu'daki su meselesi irdelenmiş, daha sonraki yazıda Prizren ve Türk dünyası incelenmeye çalışılırken, Türk devlet ve topluluklarındaki eğitim faaliyetleri bir başka çalışmada konu edinilmiş, kamuoyu ve kitle iletişim araçları; bilgisayar dünyasındaki karar destek sistemlerdi değerlendirmesinin yapıldığı makaleden sonra ise yönetim ve liderlik üzerinde durulan bir başka çalışma da dergimizin yirmibeşinci makalesi olmuştur.

Halk edebiyatı sahamızla alakalı olarak Doç. Dr. İsa Özkan'ın kaleme aldığı "Türk Boylarının Folkloruyla İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Üzerine" isimli makalede Türk Cumhuriyet ve topluluklarının kültürleri üzerinde yapılan araştırmalardaki yanlışlıklara işaret edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Fatma Özkan makalesinde Ali Şir Nevâyî'nin eserlerinde anlaşılması zor olan kelime ve deyimleri açıklamak amacıyla yazılan lûgatler hakkında kısa bilgi vermiş, ardından "Der Beyân-ı Islîhât-ı Emlahu's-Şu'arâ Mevlânâ Nevâyî" başlıklı lûgat üzerinde durmuştur.

Alman edebiyatında önemli bir yere sahip olan Herman Hesse ile ilgili bir çalışma Yrd. Doç. Dr. Şeref Ateş tarafından "Hesse'nin Masalları: Motifler, Otobiyografik Unsurlar" başlıklı çalışmada ele alınmıştır. Bu yazıda masal kavramının tanımı ve tarihçesi üzerinde durulduktan sonra Hesse'nin masallarındaki "yol ve yolculuk", "baba", "anne",

"cüce", "kuş" motiflerine yer verilmiştir.

Dergimizin son makalesi Prof. Dr. Cemal Kurnaz ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Tatçı tarafından hazırlanmıştır. "İstanbul'da Buharalı bir Nakşî Şeyhi: Seyyid Emir Buhari ve Türkçe Şiirleri" isimli bu çalışmada 15. ve 16. yüzyıllarda Buhara'dan İstanbul'a gelip faaliyet gösteren Emir Buharî isimli üç mutasavvıf arasından Emir Ahmed-i Buharî ele alınmış, Onun hayatı üzerinde durulup, Türkçe şiirleri hakkında bilgi verilip örnekler sunulmuştur.

Sayı: 2, Yaz-1996

Bilgi'nin ikinci sayısında kırkbeş makale bulunmaktadır. Derginin bu sayısının sonunda "Kitap Dünyası" başlıklı bir bölüm vardır ve burada altı kitap tanıtılmıştır.

Dergimizin ilk sekiz makalesi edebî sahanın dışındaki konulardan meydana gelmiştir. Kısaca bir göz atarsak Kırgızistan'ın ekonomik durumundan, Özbekistan'daki ceditçilik faaliyetinden, Türkiye'nin Doğu ve Güney komşuları ile ilişkilerinden, yine Türkiye'nin Avrupa ülkeleri ile olan diplomatik bağlantılarından, Türk dünyasındaki misyonerlik faaliyetlerinden, Kazakistan'da bulunan Rusların nüfusundan, Ahmet Ağaoğlu'nun "İngiltere ve Hindistan" isimli kitabının uluslararası ilişkiler açısından tahliline kadar geniş bir yelpazeye yayılacak çeşitli konular, sahanın uzmanları tarafından ele alınmıştır.

Dergimizin dokuzuncu makalesi Metin Hakverdioğlu'na aittir. "Nasreddin Hoca Hakkında Bir İnceleme" başlıklı bu çalışmada Nasreddin Hoca'nın kimliği, Hoca'nın fıkralarındaki tiplerden karısı, komşusu, eşiği ile yine fıkralarındaki hükümdar ve kadı tipleri üzerinde durulmuştur. Bundan sonra gelen makale de Nasreddin Hoca'ya aittir. "Kazak Halk Edebiyatında Nasreddin Hoca" isimli makalede J. Tanavova bu konuda bir araştırma yapılmamış olduğunu ancak Kazak halkının onun fıkraları ile büyüdüğünü detaylı, örnekli bir biçimde açıklamıştır.

Dr. Ahmet Memmedov'un "Ependi'nin Gülsüsü" isimli makalede Türk Cumhuriyet ve topluluklarının ortak kültür unsurlarından biri olan Nasreddin Hoca, Türkmenlerin arasındaki değerlendirilişi ve yaşayışı bakımından ele alınmıştır.

Dergimizde Kazak Halk Şairi Cambıl Cabaev ve

Sanat Dünyası" isimli bu çalışmada Cambıl'ın hayatından, sanatçı kimliğinden bahsedilmiştir. Prof. Dr. Zeki Ahmetov, "Jambıl'ın Şiirdeki Ustalığı" başlıklı makalesinde Jambıl'ın şiirlerinden bahsedip, örnekler vermiştir. Prof. Dr. Şakir İbrayev'in "Jambıl Jabaev (Hayatı ve Sanatı)" isimli çalışmasında Jambıl'ın hayatı ve sanatı üzerinde durulduktan sonra eserlerinin isimleri de verilmiştir.

Bilig'in onbeşinci yazısı " 'Tıp Oyunu' ve Bir Altay Masalı" başlığını taşımaktadır. İbrahim Dilek, Altay masalları hakkında umumî bilgi verdikten sonra ülkemizde oynanan "tıp oyunu" ve bu oyunun motifi üzerine kurulu "ırıstu" adlı bir altay masalını incelemiştir.

"Kozı Körpeş Bayan Sulu Hikâyesinin Üç Versiyonu Üzerinde Mukayese Çalışması" isimli bu çalışmada Şeref Boyraz, Kazakistan'da ortaya çıkmış ve oradan da geniş bir coğrafyaya yayılmış olan bu hikâye hakkında bilgi verip Tatarlara ait "Barabin Varyantı", Dobruca tatarlarına ait "Dobruca Varyantı" ve "Kazakistan Varyantı " üzerinde durup daha sonra bunları mukayese etmiştir.

Doç. Dr. Leylâ Karahan, Anadolu'ya Oğuz dışı Türk unsurlarının göçünün 18. yüzyıldan itibaren yoğunlaştığını ve bunların Anadolu Türkçe'sine etkilerinin zamanla ortaya çıkacağını, Türk göçleri ve Türk dünyası ile artan ilişkilerimizin Anadolu'yu küçük bir Türkistan hâline getirebileceğini, "Küçük Türkistan: Anadolu" isimli çalışmasında okuyucularının dikkatine sunmuştur.

"Bulgaristan Folklorunda Türk Folkloru Etkileri" isimli çalışmasında Doç. Dr. Hayriye Yenisoy, Balkanlardaki folklorun gelişmesi ve zenginleşmesinde Türk folklorunun önemi üzerinde durup bu manada atasözleri ve Nasreddin Hoca fıkralarına yer vermiştir.

M. Eliphanov, "Yusuf Balasagun'un 'Kutadgu Bilig' Mesnevisinde Kişilik ve Kemale Erme Meselesi" başlıklı makalesinde Kutadgu Bilig'in insan üzerindeki tesirine ve insanî gelişmeye ulaşmadaki yollarına dikkat çekmektedir. "Eski Oğuz Mitlerinin Felsefî Boyutu" isimli çalışmada Doç. Dr. Yusuf Hüseyinov, insanın yaratılışı hakkında boz öküzlü ilgili mitlerin karakteristik yönlerini incelemiştir.

Dergimizin yirmibirinci makalesi "şerur" kelimesinin etimolojisi hakkındadır. Doç. Dr. Akif

İmanov, Türk dünyasının yerleşim yerlerinden biri olan Şerur hakkındaki etimoloji çalışmasında çeşitli kaynaklar tarafından bu kelimenin ele alınışı ve ilmi yönden izahı üzerinde durmuştur.

Prof. Dr. İsmail İsrailoğlu tarafından kaleme alınmış olan "Azerbaycan Halk Pedagojisinde Aile Terbiyesi Problemleri" isimli çalışmada aile terbiyesinde akrabaların rolü değerlendirilip dede, nene, anne, baba kelimeleri üzerinde durulup bu konudaki atasözlerine yer verilmiştir.

"Safruh ve Yeni Oğuz Sözü'nden Seçmeler" başlıklı yazıda Yrd. Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz, Azerbaycan'da asıl adı Elman Ağaoglu olan Safruh'un hayat hikayesine yer vermiş, onun 1989'da yayımlanan "Duyumlar Deyimler" isimli çalışması hakkında bilgi verdikten sonra yazarın bu kitaba çeşitli eklemeler yaparak "Yeni Oğuz Sözü" ismiyle 1991'de neşrettiği kitabından çeşitli örnekler vermiştir.

"Kanlı Sen'eler'in İbret Dersi" isimli çalışmada Prof. Dr. Yavuz Ahundlu, Azerbaycan edebiyatında tarihi roman sahasında en önemli isim olan Mehmet Said Ordubadî (1872-1950)'nin çeşitli eserlerinden bahsedip onun "Kanlı Sen'eler" adlı tarihî romanı üzerinde durur.

Nahçıvan Özel Üniversitesi'nden Doç. Dr. Kadir Kuluyev "Hançıvan'ın Nehrem Köyünde Dügün ve Yas Merasimleri" başlıklı çalışmasında Nahçıvan'ın eski tarihe sahip köylerinden Nehrem'de eskiden ve günümüzdeki düğün ve yas törenlerinden bahsetmiştir.

Dergimizin yirmialtıncı makalesi olan "Şiir ve Zaman", Dr. K. Ergömekov tarafından kaleme alınmıştır. 20. asrın başında gazeteci, şair ve yazar Muhammetjan Seralin'in Kazak toplumunun okuma yazma bilen, kültürlü bir millet olması için yaptığı çalışmalarına yer verilmiş, onun "Topjarğan" adlı destanı üzerinde durulmuştur.

"Yüceler Âhengi" başlıklı makale Toti Köşenova tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Kazak şiirinin önemli ismi Abay'ın getirdiği yeniliklerden söz edilip Abay'ın "Segiz Ayaq (Sekiz Mısra)" isimli şiirine benzeyen Ahmet Baytursinov'un "Jığan-Tergen (Yığan-Toplayan)" adlı eseri incelenip karşılaştırılmıştır.

Prof. Dr. Annagurban Aşirov, "Elyazma Kitabımı Sele Aldırdım" isimli çalışmasında Türkmen

edebiyatının ünlü siması Mahtumkulu'nun ölümünden sonra şiirlerinin bulunduğu elyazması kitabından bahsetmiştir.

Doç. Dr. Belkıs Gürsoy'un "15. Yüzyıldan İtibaren İstanbul'daki Edebî Muhitlere Genel Bir Bakış" adını taşıyan makalesinde edebî mahfellerin önemine dikkat çekilmiştir. Türklerin Orta Asya'dan beri yaşadıkları sohbet geleneğinin Osmanlı Dönemi'nde de devam etmiş olduğu hatta -azalarak da olsa- günümüze kadar geldiği ifade edilmiştir. Bu sohbet ortamlarının insanımız için bir bakıma okul niteliğinde olduğu hususuna değinilmiş, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri şairlere, yazarlara ehemmiyet verildiği, 15. yüzyıldan itibaren İstanbul'da özellikle padişahlar arasında bu şahısların gördüğü itibar ve yine bu devirde uğrak yeri olan sohbet ortamlarından bahsedilmiştir.

Dergimizin otuzuncu makalesi, Yrd. Doç. Dr. Filiz Kılıç'a aittir. "Osmanlı Hanedanında Bir Şair: 'Şehzade Korkut" isimli bu çalışmada II. Bayezid'in sekiz şehzadesinden biri olan Şehzade Korkut'un husûsî, edebî hayatı ve dîvançesi üzerinde durulup, makalede dîvançenin tamamına yer verilmiştir.

"Bilig" dergisinin ilk sayısında da mezar taşları üzerine bir makalesi olan Timur Sili, "taşların dili" isimli yazısında yine mezar taşlarına yer verip taşlardaki at, kılıç, silah, el, makas, tarak, kuş, çiçek, kilit, ibrik motifleri üzerinde durmuş, bu tip mezar taşlarından çeşitli örnekler vermiştir.

"Elinceçay Hânegâhı ve Tarihi Şahsiyetler" isimli çalışmada Yrd. Doç. Dr. Hacıyev İsmayıl Muhtaroglu, Nahçıvan'ın kültür ocaklarından biri olan Elinceçay Vadisi üzerinde durmuştur. Burada eski ve orta çağlara ait abidelerden bahsedip bunların içinde en önemlisi olan Hânegâh Türbesi hakkında bilgi verip 14. yüzyılda Azerbaycan şairi I. Nesimi ve hocası filozof, edip Fazlullah Neimi'ye yer vermiştir.

Dr. Hasan Köksal "Günümüz Âşık ve Şâirlerinde Ağıt Yakma Geleneği" isimli çalışmada Eski Türklerde görülen ağıt yakma geleneğinin Türk toplulukları arasında yaygın oluşundan bahsedip ağıt yakmanın hangi durumlarda ortaya çıktığına değinmiştir.

"Türk Tarihinde Göçler ve Önemli Sonuçları" başlıklı makalede Yrd. Doç. Dr. Ergünöz Akçora, Türklerin tarih boyunca hareketli bir topluluk olarak

göç ettiklerini, bu göçlerin sebeplerini dile getirip neticede Türklerin göçleri ile pek çok devletin kurulduğunu ve de yıkıldığını ifade etmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Bilgili, "Bir Dış İskân Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi" isimli yazısında böyle bir çalışmanın yönteminden, tarihçesinden, Ulupamir köyünün doğal ve toplumsal çevresinden, idarî yapısından, ekonomik hayatından, kültür yapısından, eğitiminden bahsetmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Fuat Altunkaya, "Türkçe Derslerinde Dinleme Becerisini Geliştirme Etkinlikleri" başlıklı çalışmada meseleye bir dilbilimci gözüyle yaklaşarak "Bilgi Amaçlı", "Durum, İşlev ve Bilgi Amaçlı" dinleme çalışmalarından söz etmiştir.

"Kitabî Akınların Eserlerinin Folklorla İlişkisi ve Kendilerine Has Özellikleri" başlıklı makalede J. Kamalova, edebiyatın folklordan geliştiğini ifade edip M. Evezov'un "Enilik-Kebek" isimli piyesindeki folklorik unsurlara yer vermiştir. Ardından "Munlık-Zarık" isimli eserde folklor ile yazılı edebiyatın iç içe olduğu belirtilmiştir.

Doç. Dr. Altan Alperen, "Bilimkurgu Romanlarındaki Zamanötesi Dünya" başlıklı çalışmada, bilimkurgu romanı hakkında yapılmış çeşitli tanımlardan, bu tür romanın özelliklerinden bahsedip, dünya edebiyatındaki çeşitli bilim kurgu romanlarından örnekler vermiştir. Türk edebiyatındaki bilimkurgunun masal, efsane, menkıbe türlerinde görülebileceğini de ilâve etmiştir.

Derginin otuzdokuzuncu makalesi, "Kazakistan'ın Döviz Politikasının Genel Durumu" adını taşımaktadır ve Nurjan Erbosinov'a aittir.

Bilig'in, 274'üncü sayfasından itibaren "Kitap dünyasından" isimli bir bölüm bulunmaktadır. Bu kısmın ilk yazısı Prof. Dr. Naib Laisov ve Doç. Dr. Elfina Sıbgatullina'ya aittir. "Uzaklardaki Güneş Işığı" adını taşıyan bu çalışmada Yrd. Doç. Dr. Fatma Özkan'ın Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından basılan "**Abdullah Tukay'ın Şiirleri İnceleme-Metin-Aktarma** (Ankara 1994)" isimli eseri üzerinde durulmuştur.

"Jambıl Kitabı Hakkında" başlıklı tanıtım yazısında Prof. Dr. Kazımbek Arabin, Doç. Dr. Zeyneş İsmail ve Ahmet Göngör'ün ortak çalışması olan "Jambıl" isimli eseri değerlendirmiştir.

Prof. Dr. Mustafa İsen, "Uzak İklimlerde Yayınlanmış İlginç Bir Kitap: The Ocean of Unity" isimli tanıtım yazısında, Malezyalı bir bilim adamı olan Hacı Muhammed Buharî Lubis'in "The Ocean of Unity" başlıklı kitabını tanıtmıştır.

"Türkçe-Özbekçe, Özbekçe-Türkçe Sözlük" isimli çalışmasında Yrd. Doç. Dr. Mehmet Kara, Nizamiddin Mahmud-Ertuğrul Yaman tarafından Özbekistan'da yayımlanan sözlüğü tanıtmıştır.

Halil Çelik, "Tenkitli Metin Yöntemi Açısından Üç Şeyh Galip Dîvanı" isimli çalışmasında Şeyh Galip Dîvanı" isimli çalışmasında Şeyh Galip dîvanının Naci Okçu, Muhsin Kalkışım ve Abdülkadir Güler tarafından ayrı ayrı hazırlanmış üç adet tenkitli metni tanıtmıştır.

"Kayıp Bir Dîvan: Ziyâyî Dîvanı" başlıklı tanıtım yazısında Müberra Gürgendereli, 16. yüzyılda yaşamış Bosnalı şair Ziyayî'ye âit kayıp dîvanın Edirne Selimiye Kütüphanesi'nde bulunduğunu belirtip bu hususta çalıştığını ifade etmiştir.

Sayı: 3, Güz-1996

Bu sayıda yirmiyedi makale bulunmaktadır ve ilk yazı Prof. Dr. Rahmankul Berdibay'a âittir. "Közkamanlar" başlığını taşıyan bu çalışmada Kırgızların dünyaca bilinen destanı Manas'ta "Közkamanlar" olarak adlandırılan küçük bir bölüm üzerinde durulmuştur.

Doç. Dr. Hayriye Yenisoş, "Bulgaristan Türklerinin Eğitim ve Kültürel Kalkınmasında Hizmetleri Geçen Azerbaycan Aydınları" isimli makalesinde 1953 yılında Bulgaristan'a gelen Azeri bilim adamlarının hizmetine dair bilgiye yer vermiştir.

Dergimizin üçüncü makalesi "Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü" başlığını taşımaktadır. Dr. Ömer Turan bu yazısında Makedonya'nın tarihçesi, demografik-etkin yapısı, siyasî durumu, eğitimi, kültürü üzerinde durup Makedonya'daki Müslümanların dini teşkilatlarına ve vakıf eserlerine değinmiştir.

Suat Kınıkoğlu, "Türkiye-Ukrayna ilişkileri ve Kırım Tatar meselesi" isimli çalışmasında Sovyetler birliği dağıldıktan sonra Türk-Ukrayna ilişkileri üzerinde durup Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın siyasî ve kültürel ilişkilerin gelişme-

sindeki tesirine dikkatleri çekmiştir.

Prof. Dr. A. Mehmet Kocaoğlu, "Rusya'nın Tarihe Düşen Emperyalist Gölgesi" adlı makalesinde siyasî bir durum değerlendirmesi yapmıştır.

"Hakaslar ve Tarihleri" isimli çalışmada Yrd. Doç. Dr. Yakup Deliömeroğlu, Güney Sibirya'da yaşayan Hakasların tarihi, nüfusu, coğrafi durumu hakkında bilgi vermiştir.

Dursun Çelik, "19. ve 20. Yüzyıllarda Azerbaycan" başlıklı yazısının ilk bölümünde Azerbaycan'ın siyasî durumunu değerlendirmiştir.

Dergimizin sekizinci makalesinde Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu durum değerlendirilmiştir. Prof. Dr. Salim Koca'ya ait olan bu çalışma, "Tuğrul Bey'den Sonra Selçuklu Devleti'nde Yaşanan Otorite Bunalımı Alparslan Tarafından Nasıl Giderildi?" başlığını taşımaktadır.

"Massagetler" isimli çalışmada Yrd. Doç. Dr. İlhami Durmuş, Pers kaynaklarında geçen Üç Saka grubundan biri olan Saka Tigrhau'da'nın Gerek kaynaklarında da belirtildiği gibi Massagetlerle aynı olduğunu belirtmiş ve yazıya onların tarihi, kökeni kültürü üzerinde bilgi vererek devam etmiştir.

Timur Sili'nin bu sayıdaki yazısının başlığı, "Kavimler Köprüsü Aras"tır. Yazıda Aras nehrinin coğrafi konumu, Aras Boyu uygarlıkları ve bu bölgenin bizim için taşıdığı önemli belirttikten sonra Aras üzerine yazılmış şiirlerden, manilerden örnekler vermiştir.

"Altay Türkleri'nde Halk İnanışları" isimli çalışma, dergimizin onbirinci makalesidir. İbrahim Dilek, bu yazısında Altay Türklerindeki halk inanışlarını üç grupta tasnif ederek örnekler vermiştir.

Nora K. Chadwick, "Şaman" isimli makalesinde Doğu ve Orta Asya'nın başlıca putperest Türk şamanları ile kadın şamanları üzerine hacimli bir çalışma oluşturmuştur.

A. Fuat Bozyiğit'e ait "Kültürümüzde Horoz" isimli makale, halk kültürü motifi olarak kullanılan "horoz" ile ilgili bir çalışmadır.

"Dede Korkut Oğuznamelerinin Dresten El Yazması" başlıklı makale Yusuf Akgül tarafından kaleme alınmıştır. Akgül çalışmasında "Nesilsizlik"

ve "Ad koyma" motiflerinin Türkmen halk destanlarındaki yerinden bahsedip, Dresten yazılı nüshalar ve Türkmen-Çovdur varyantı hakkında umumi bilgi vermiş ardından Oğuznamelerde "züriyet, nesilsizlik, ad koyma" motiflerine değinip bu motiflerin Türkmen halk destanlarına yansımaları değerlendirmiştir.

Doç Dr. Öcal Oğuz, "Dede Korkut Boylarından 'Uşun Koca Oğlu Segrek Boyı'nın Tahlili" isimli çalışmada adı geçen boyun tahlilini yapmıştır.

"Türkmenlerde ve Dünyada Göroğlu" isimli makalede Annagülü Nurmemmet, Türkmen Göroğlu Destanı'nın Türkiye'de ve Dünya'da tam metin halinde neşredilmesinden bahsedip bu destan hakkında bilgi vermiş, Köroğlu Destanı'nın çeşitli Türk topluluklarındaki varyantlarından bahsetmiştir.

Hemra Yusupov ile Sapargeldi Hanov, "Ersarı Baba Hakkındaki Rivayetler ve Hakikat" isimli çalışmada Türkmen tarihinde yer alan Ersarı Baba'nın kimliği ve onun hakkındaki rivayetlerden, hakikatten bahsetmişlerdir.

Dergimizin onsekizinci makalesi, "Kazak Türklerinin Büyük Edibi Mirjakıp Duvlatulı (1885-1935)" başlığını taşımaktadır ve Aşur Özdemir'e aittir. Araştırmacı bu yazısında Mirjakıp Duvlatulı'nın hayatı, sanatı, edebî kişiliği üzerinde durmuştur.

"Anadolu ve Kafkasya'daki Müslüman Hıristiyan Etkileşiminde İki Mühim İsim: Yunus Emre ve Şoda Rustaveli" isimli makalesinde Mehmet Bülent Uludağ, önce Yunus'tan ve onun tesirlerinden bahsetmiş sonra Gürcü halk şairi Şota Rustaveli hakkında bilgi verip her iki şairin eserleri arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir.

Yunus Emre'yi konu alan bir diğer çalışma, Şehribossan Geldimammedova tarafından kaleme alınmıştır. "Gönüllere Yol Yapmış Yunus Emre" isimli bu makalede yazar Yunus Emre'nin İlahi şiirleri üzerinde durup örnekler vermiş ve Türkmen şairi Mahtumkulu ile aralarındaki fikir benzerliğine değinmiştir.

Erol Öztürk, "Türkiye Kumuklarından Nazım Örnekleri" başlıklı çalışmada Kafkasya'dan gelip Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmış olan Kumuk Türkleri'nin halk edebiyatı sahasındaki çalışmalarından bahsetmiş sonra da yır, türkü, dreme tarzına örnekler vermiştir.

"Mahzenü'l- Esrar Geleneğine Bağlı Mesnevi-lerdeki Ortak Hikâyeler" adlı makalesinde I. Hakkı Aksoyak, Nizami-i Gencevi'nin (1150?-1214?), Mahzenü'l Esrar isimli mesnevisine İran, Çağatay ve Anadolu sahalarında bir çok nazire yazıldığını belirtmiştir. Bu nazirelerden on kadarını inceleyip bunlardaki on yedi ortak hikâyeyi karşılaştırmıştır.

Türk dünyasının artık biraraya gelmesi gerektiği fikrinden hareketle "Ortak Türkçe" başlıklı bir makale oluşturan Doç. Dr. Bahtiyar Kerimov ve Doç. Dr. Şaahmet Mutalov, bu yazıda Ortak Türkçe oluşturulabileceğinden bahsetmişlerdir. Bir fikir akımı olarak kullanılan millet-dilciliğin, kavimler topluluğunun dilleri arasında yakınlık sağlayacağı görüşünü belirtmişler, Ortak Türkçe'yi oluşturmak üzere uluslararası bir araştırma enstitüsünün kurulması gerektiği üzerinde durmuşlardır.

Prof. Dr. Samir Kazımoğlu, "Azerbaycan Edebiyatında Fikir dönemi (80-90 Yıllar Nesri)" isimli makalesinde son on-onbeş yıldır Azerbaycan'da yazılmış eserler içinde millî hisleri uyandıran, halkı kendi geçmişine döndürüp, bağımsızlığa çağıran üç romanı değerlendirmiştir.

Prof. Dr. Şerif Aktaş, "Türk dünyasının Edebiyat ve Kültür birliği Yönünden Bugünkü Durumu" isimli çalışmada Türk dünyasında kültür ve edebiyat birliği elde etmek için öncelikle alfabe birliğinin sağlanması gerektiği üzerinde durduktan sonra bu konu üzerinde Prof. Dr. Rahmankul Berdibay ile yaptığı sohbetle yer vermiştir.

"Âşık Paşa'nın Elif-namesi ve Dil Özellikleri" isimli makalede Mustafa Demaral, 1272-1333 yılları arasında yaşayan Âşık Paşa'nın hayatı, edebî kişiliği, eserleri üzerinde durmuş, sonra da Elif-name'nin imlâ ve dilbilgisi özelliklerine yer vermiştir.

Dergimizin son makalesi Murat Sadullah Çebi'ye aittir. "Medyada Haber Seçiminin Teorik Boyutları" isimli bu yazıda kitle iletişim araçları ve haber seçimi üzerinde durulmuştur.

Son söz olarak, Türk dünyasını birleştiren böyle kıymetli bir derginin yayın hayatımıza katılmasını sevinçle karşılıyor ve **Bilig'in** uzun yıllar neşredilmesini arzu ediyoruz.

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Müfredat Programları ve Ders Kitapları, Ana Dili Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme”

İdris Karakuş, **Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Müfredat Programları ve Ders Kitapları, Ana Dili Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme**, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı, Ankara 1996.

Eğitimin malzemesi insandır. Dolayısıyla sağlam ve sağlıklı bir eğitim, toplumun geleceği açısından büyük bir önem arz eder. Bu nedenle eğitimin en iyi şekilde en kalifiye elemanlarla özel bir dikkat ve itina ile yapılması gerekir. Çünkü eğitim uygulamalarından ancak 40-50 yıl gibi uzun sürede sonuç alınabilmektedir. Bu yüzden eğitimin hangi dalında olursa olsun başarılı olabilmek, o dalda uygulanacak program yanında, programın kalitesine ve sürekliliğine de bağlıdır.

Gazi Üniversitesi'nde yapılan **Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Müfredat Programları ve Ders kitapları, Ana Dili Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme** adlı tezde, Cumhuriyet Devrinde, Türk dili edebiyatı öğretimi müfredat programları, bu programların önemi, eğitimdeki yeri (dünü, bugünü), Türk dili ve edebiyatı öğretimi ve bu alanda kullanılan ders kitapları, ölçme değerlendirme ve yapılması gerekenler gibi her biri ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek pek çok husus geniş bir perspektif içinde ele alınmıştır. Türk dili ve edebiyatı müfredat programları üç ana başlık altında irdelenen ve incelenmiş olan üç bölümden meydana gelmiştir. Her üç bölüm "Sonuç" başlığı altında kendi içinde bir değerlendirilmeye tâbi tutulmuştur. Bölümler bittikten sonra, bu konuda yapılması gerekenler "Teklifler" başlığı altında verilirken, "Sonuç" adı altında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

"Kaynakça"da yararlanılan eserlere geniş bir şekilde yer verilmiştir. Tezin sonunda konuyla ilgili müfredat programları ile kanun ve kararlar ile ilgili çeşitli dokümanların bulunduğu "Ekler" yer almıştır.

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Müfredat Programları ve Ders kitapları, Ana Dili Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme adlı tezde "Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Müfredat Programları" başlığını taşıyan I. bölümde,

A. "Müfredat Programları Hakkında Genel Görüşler (Teori)"

B. "Türk Dili ve Edebiyatı Dersi ve Müfredat Programlarının Tarihçesi",

C. "Türk Dili ve Edebiyatı Müfredat Prog-

Reşide GÜRSES

Türk Dil Kurumu
Uzmanı

ramlarının Karşılaştırılması";

"Türk Dili Edebiyatı Öğretiminde Ders Kitapları" adlı II. bölümde;

A. "Ders Kitapları Hakkında Genel Görüşler (Teori)"

B. "Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitaplarının Tarihçesi",

C. "Türk Dili ve Edebiyatı ders kitaplarının Karşılaştırılması";

"Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Ölçme ve Değerlendirme" başlığını taşıyan III. bölümde;

A. "Taksonomi Hakkında Genel Görüşler (Teori)"

B. "Örnek Metin İncelemesi"

C. "Metin Altı Sorularının Taksonomik Değeri" olmak üzere konu başlıkları altında ele alınmıştır.

Dil, toplum, kültür ve düşünce açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bugün ilk, orta ve lisede ana dili eğitiminin yeterli olmaması sebebiyle 1986'dan itibaren üniversitelerin tüm alanlarında Türkçe dersi konmuştur. Oysa bu alandaki eğitimin, nicelik ve nitelik açısından herkesin üniversite tahsili yapmasının mümkün olmadığı düşünülürse, üniversiteden önce tamamlanmış olması gerektiği açıktır. Günümüzde ana dili eğitimimizin yetersizliğinin sebeplerinin bilinmesi ve ona göre çözümlerin üretilmesi gerektiği tartışma götürmez bir gerçektir. Bu tezde, Türk dili ve edebiyatı dersinin, müfredatının ne olduğu ve nasıl olması gerektiği çeşitli yönlerden ele alınmıştır. Her bir bölüm tek başına incelenecek şekilde konunun sınırları dar tutulsa idi, Türk dili edebiyatı konusunda yapılanlar ve yapılması gerekenler ile ilgili derinlemesine inceleme imkânı bulunabilirdi. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz gibi bu çalışmada, konu geniş bir perspektifle ele alınmıştır. Türk dili ve edebiyatı dersinin ve programının nasıl olması gerektiği konusu geniş açıdan değerlendirilmiştir. Ayrıca bu çalışmada konuyla ilgili tespitleri gösteren tablolara da yer verilmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, eğitim

uygulamalarının sonucu geç alınmaktadır. Bu çalışmayla, eğitimimizde böyle bir sürekliliğin olmadığını Türk dili ve edebiyatı dersleri bazında görüyoruz. Müfredat programlarının sık sık değiştirilmesi Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi olumsuz olarak etkilemiştir. Hattâ 1976 programının sadece bir sene uygulanmış olması dikkate şâyandır. Böyle bir tavır bu konudaki samimiyetsizliğin ve yetersizliğin ve de konuya gerekli ehemmiyetin verilmeyişinin de bir göstergesidir. Hem insan, hem zaman, hem de para israfı demek olan böyle bir uygulamanın toplumda yol açacağı kayıpların uygulanan programın kalitesinin düşük olması noktasında da iki hattâ üç katma çıkacağı düşünülürse olayın vahameti açıktır.

Eğitimde, toplumun geleceğini bile tehdit edebilecek düzeyde keyfi ve rasgele uygulamalara gidilmesi bugün ana dili eğitimindeki başarısızlığın başlıca sebebidir. Ana dili eğitimindeki bu başarısızlık başka alanlara da yansımaktadır.

Meselâ, yabancı dil öğretiminde başarının iyi bir ana dili eğitimiyle paralellik arz ettiği düşünülürse, bugün üç yıl orta okul, üç yıl lise ve dört yıl da üniversite olmak üzere yıllarca yabancı dil eğitimi verilmekle birlikte doğru dürüst bir yabancı dil öğretiminin gerçekleştirilmesini yadsımamak gerekir. Biz bugün temel eğitim düzeyinde yeterli bir ana dili eğitimi veremediğimiz gibi lise hattâ üniversite de bunu gerçekleştirememekteyiz (Bugün üniversitede verilen Türk dili derslerinin gerekliliği bile programlardaki aksaklıklar sebebiyle artık bir tartışma konusu). Konuyla ilgili köklü çözümlere, ilmî yaklaşımlara ihtiyaç vardır.

İşte problemleri teşhis etmek ve gerekli çözümleri üretmek noktasında bu tür çalışmalara ihtiyaç vardır. Konuyu değişik açılardan ele alan çalışmaların artarak yapılması ve uygulamalara ışık tutması eğitimimizin başarısı için vazgeçilmez bir unsurdur. Bu nedenle kapsamı ve karmaşıklığı açısından konuya çok farklı açılardan bakmaya ihtiyaç olduğu da aşîkârdır.

“IV. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi”, 3-7 Kasım 1997’de Ankara’da Toplanacak

Tayyar AKSOY

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, dört yılda bir düzenlediği Türk Kültürü konulu uluslararası olağan kongrelerinden dördüncüsü olan “IV. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi”nin yaklaşık iki yıldan beri devam eden hazırlık çalışmalarını tamamlamıştır.

Ayrı bir kongre konusu olacak genişlikteki Türk Dili ve Edebiyatı ile iletişim konuları dışında, genel olarak Türk Kültürü geniş bir yelpaze içinde, şu seksiyonlarda ele alınacaktır: “Müzik, Sahne ve Perde Sanatları”, “Güzel Sanatlar ve El Sanatları”, “Sanat Tarihi”, “Bilim ve Felsefe Tarihi”, “Mimari”, “Halk İnanışları, Gelenekleri ve Görenekler”, “Sosyal Bilimlerde Kavramlar ve Terimler”, “Türk-İslâm Arkeolojisi”, “Türk Kültürüne İlişkin Genel Kavramlar ve Terimler.”

Yurtiçinden yaklaşık 100, yurtdışından yaklaşık 50 bilim adamının katılması beklenen bu geniş çaplı kongre ile Atatürk Kültür Merkezi bugüne kadar gerçekleştirmiş olduğu kongreler zincirine, sağlam ve büyük bir halka daha eklemiş olacaktır.

Prof. Dr. Sadık Tural’ın
KÜLTÜREL KİMLİK
adlı eseri genişletilmiş
şekliyle yeniden basılıyor.

GENEL DİZİN
9., 10., 11. ve 12. Sayılar

Haz. Elmas KILIÇ

MAKALELER

- ALBAYRAK, Recep. " Simav'da Giyim-Kuşam ve Takı Geleneği", Sayı 9., s.14.
AMANOĞLU, Ebulfez Kulu, "Kemalizm ve Azerbaycan'ın Millî Kültürü ", Sayı 12. s. 16
AYTAÇ, Pakize. "Eğitim, Gelenek. Çocuk ve Masal " , Sayı 9, s. 9.
BAYKARA, Tuncer. "Özbekistan'da Emir Temur'un 660. Doğum Yılı Kutlamaları", Sayı 11, s. 24
CAFEROV, Nizâmi. " Azerbaycan Dili Hristiyan Poeziyası" . Sayı 11, s.21
CUMAKUNOVA, Güلزura. "Nooruz Bayramı . Doğa ile İnsanın Bütünlüğünün Simgesi", Sayı 12, s. 5
ÇONGUR, Rıdvan. "Hatıralardan Gerçeklere" . Sayı 12, s. 8
DEMİR, Songül. "Dilin Ahlakı Var mıdır?" . Sayı 10, s.15
DOĞAN, Mehmet. "Yabancı Dil Öğrenimi ve Yabancı Dilde Öğretim", Sayı 10, s. 11
EKREM, Erkin. "Eski Türklerde Demircilik ve Bakırcılık", Sayı 11. s. 6
ERKAL, Mustafa. "Millî Birliğin Önündeki Engeller", Sayı 11. s. 3.
GÖKDEMİR, Ayvaz. " Nevruz Bayramı Bilgi Şöleni" , Sayı 9, s. 3.
GÖNÜLLÜ, Ali Rıza , "Alanya Halk Kültüründe Al Renk " . Sayı 9, s. 16.
_____, "Türk Hak İnaçlarında Nevruz Motifi", Sayı 11, s. 10
KARAKUŞ, İdris, "Edebiyat;Eğitim İlişkisi" , Sayı10, s. 4.
ÖZBAY, Murat. " Test Türü İmtihanların Türkçe Öğretimindeki Yeri" , Sayı 11, s. 13.
SAĞLAM, Feyyaz. "Yunanistan'da Türkçe Yayınların Önemi ve Batı Trakya Türk Basının Konumu" , Sayı11, s. 17.
SAYGIN, Işıl, "Gençlik ve Uyuşturucu" . Sayı 10, s. 3.
TAMÇELİK, Soyalp. " Lâiklik" , Sayı 12, s. 27.
TEMİZYÜREK, Fahri. "Usûl-ü Cedit Hareketi ve Gaspıralı İsmail Bey" , Sayı 12, s.
TURAL, Sadık. "Geçmiş'e ve Gelecek'e Sorumluluk", Sayı 12, s. 3.
TURAN, Mustafa, "Atatürk, Kültür ve Çağdaşlaşma", Sayı 12, s. 19.
YAMAKOĞLU, Cihan. " Millet ve Kültür" , Sayı 9, s. 12.

KİTAPLAR

- AMANOĞLU, Ebulfez Kulu, "Şiirde İnsan Yaşantısı", Sayı 10, s. 38.
AMANOĞLU, E.- ASKEROĞLU, S., "Azerbaycan Devletçiliği ve Hukuku Tarihi ", Sayı 11, s. 58
ARGUNŞAH, Hülya. " Türklük Üzerine Yazılalar", Sayı 10, s. 25.
ATASOY, Fahri, " Çağdaş Sosyoloji Kuramları Üstüne", Sayı 9, s. 43
AYAN, D.-GÜVEN, Ö., "Osmanlı Devletinde Spor", Sayı 11, s.75.
AYAN, Dursun, "Osmanlı Ülkesinde Hristiyan Türkler", Sayı 12, s.
BAHAR, Hasan, "Anadolu'da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi", Sayı 9, s. 58.
BALTA, Nevin, "Atatürk'le Bir Ömür", Sayı 11, s. 40
BARIN, Erol, "Göroğlu", Sayı 12, s. 87.
BAŞTUĞ, İbrahim, "Hünkâr Hacı Bektaş Veli 'den Özdeyişler", Sayı 10, s. 58.
BAYRAM, Sadi, "Hatıra Kitabı", Sayı 11, s. 35
BEKKİ, Selahaddin, "Dil ve Edebiyatta İstatistik ve Bilgisayar uygulamaları" Sayı 9, s. 27
_____, Dr. C. Heyet'in Edebiyatşinaslık Adlı Kitabı", Sayı 12, s. 77
BENSON, Linda. "Central Asia Reader ; The Rediscovery of History", Sayı 9, s 41.
BİRGÜL -KÂHYA, Alev, "Kültürel Haklar ; Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi" , Sayı 10, s. 67.
_____, "Hasrettin Hoca'nın Dünyası" , Sayı 11, s. 36.
BOYBEYİ, Songül, "Batılılaşma Açısından Servet-i Fünun Romanı", Sayı 9, s. 48.
_____, "Düşünen İnsana Hazine " , Sayı 10, s. 21.
ÇELTİK, Halil, "Ruşen Ferit Kam Hakkında Bir Monografi", Sayı 11, s. 30.
ÇETİN, İsmet, "Bir Kitap- Bir Teklif", Sayı 12, s. 53
DENKTAŞ, Mustafa, " Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları " Sayı 11, s. 45.
DOĞAN, İsmail, "Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri", Sayı 10, s. 35.
DOĞAN Mehmet, "Yeni Bir Kitap: Kürtler", Sayı 10, s. 80.
DOĞRUYOL, Hasan. "Tübitak'ın Editöre Muhtaç bir Editörlük Kitabı Üzerine", Sayı 11, s. 62.
DURAN, Remzi, " Eski Türk Yazıtları " , Sayı 11, s. 45.

- ERCEBECİ, Şebnem, "Sanat Tarihinde İkonografik Araştırmalar", Sayı 9, s. 61.
_____, "Türk Hat Üstadlarımız", Sayı 10, s. 63.
_____, "Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi", Sayı 12, s. 59.
- FİLAN, Kerima, "Divanska Poezija XVI-XVII Stoljeca", Sayı 10, s.71.
GÜNDÜZ, Ahmet, "Talebeden Hocasına Vefa Borcu", Sayı 11, s. 29.
GÜRSES, Reşid, "Ebu'l-Gazi Bahadır Han ve Eserleri : Şecere-i Türkî ve Şecere-i Terakime", Sayı 9, s. 30.
_____, "Fuzûli Üzerine Makaleler", sayı 11, s. 60.
_____, "Gramer Terimleri Kılavuzu", Sayı 11, s. 60.
_____, "Türk Dünyası, Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat", Sayı 12, s. 49
- İSMAİLOĞLU, Cafer, "Eski Türk Yazılı Âbideleri", Sayı 9, s. 36.
KAÇMAZOĞLU, Bayram, "Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları ", Sayı 12, s. 79
KALAFAT, Yaşar, "Kültür Sosyolojisi Açısından Doğu Anadolu", Sayı 11, s84.
KALENDER, Erol, "Sevgi Peygamberi", Sayı 10, s. 55.
KALKAN, Mustafa, "Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzuları", Sayı 11, s. 34.
KARA, Mehmet, " Gedim Türk Yazılı Abidelerinin Dili", Sayı 9, s. 34.
KARAKUŞ, İdris, "Kuzey Irak'ta Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları", Sayı 9, s. 56.
_____, "Bayır-Bucak Türkmen Halk İnançları ", Sayı 10, s. 81.
- KAZMAZ, Süleyman, "Tarihte Âdil Türk İdaresi", Sayı 12, s. 53.
KESKİN, Mustafa, "Orta Asya ve Balkanlarda Türk Varlığı ile İlgili İki Kitap", Sayı 9, s. 20.
KORUCUOĞLU, Nevin, "Veled Çelebi İzbudak", Sayı 9, s. 25.
_____, "Erdal İnönü'nün Anılar ve Düşünceler Kitabı ", Sayı 11, s. 42
_____, "Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi", Sayı 12, s. 42
- MUHTAROĞLU, İ. - AMANOĞLU, E., "Naççıvan Defteri", Sayı 11. s. 85.
MURAT- NUHOĞLU, Muallâ, "İpteki Kareler", Sayı 10, s. 47
ÖZBEK, Yıldırım, "Aslanapa Armağanı", Sayı 12, s. 70
ÖZCAN, Hidayet, "Üsküp'ten Kosova'ya", Sayı 10, s. 30.
ÖZCAN, Nezahat, " Tanpınar'ın Mektuplarına Dair", Sayı 10, s. 76.
ÖZKAN, Nazmiye, "Eski Türklerde Yazı Kâğıt-Kitap ve Kâğıt Damgaları", Sayı 10, s. 17.
_____, "Şiirlerle Türkiye", Sayı 10, s. 41.
- ÖZTÜRK, Ali Osman, " Emirdağ Yöresi Türkmen Ağıtları", Sayı 9, s. 54.
PİROĞLU, Zehra, "Eyyûp Peygamber Kıssası", sayı 12, s. 85.
POLAT, Nâzım, "Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi", Sayı 12, s. 50.
SAĞLAM, Feyyaz, "Batı Trakya Türkleri Bibliyografyası", Sayı 12, s. 39.
SARI, Mehmet, "Âkil Muhtar Özden", Sayı 11, s. 30.
SARIKAYA, Saffet, "Alevilik-Bektâşilik Üzerine Bir Eser", Sayı 11, s. 79.
SEZER, O. Nuri, "Türkistan Mücahitlerinden İlim ve Fikir Adamı Dr. Baymirza Hayit", Sayı 9, s. 38.
SOLMAZ, Süleyman, "Divan Şiirinde Âhenk Unsurları", Sayı 10, s. 44.
SULTANMURADOV, Güçmurat, "Doğu'nun Büyük Bilgeleri", Sayı 10, s. 54.
_____, "Geçmişin Yankısı", Sayı 12, s. 75.
- ŞANLI, Cevdet, "Karahanlı Türkçesi Grameri", Sayı 10, s. 33.
ŞİMŞEK, Bircan, "Otizm", Sayı 10, s.73.
ŞANLI, Cevdet, "Karahanlı Türkçesi Grameri", Sayı 10, s. 33.
ŞİMŞEK, Bircan, "Otizm", Sayı 10, s 73.
_____, "Stresle Başa Çıkma", Sayı 12, s. 55.
- TAMÇELİK, Soyalp, "Rauf Denktaş'ın Kıbrıs Meselelerinde Vizyon Adlı Eseri", Sayı, s. 89.
TOK, Özen, "Bahaeddin Ögel", Sayı 9, s. 52.
TURAN, F. Ahsen, "Bizde Âdet Böyledir", Sayı 9, s. 52.
TURAN, Ömer, "Makedonya'dan Bir Dost Ses", Sayı 9, s. 68.
TÜMER, Cem Şems, "Gerçeklik ve Roman", Sayı 11, s. 66.
TÜRKARSLAN, Nesrin, "Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği", Sayı 10, s. 49.
TÜRKER-KÜYEL, Mübahat, "Sumerli Ludingirra", Sayı 11, s. 52.
ÜNAL, Serap, "Türk Tezyini Sanatlarında Motifler", Sayı 10, s. 60.
YAKICI, Ali, "Türkmen Ülkesinden Getirilen Bir Demet Şiir", Sayı 11, s. 55.
YALÇINER-GÜNDÜZ, Neclâ, "Umay Günay Armağanı", Sayı 10. s. 51.
YÜCEL, Ayşe, "Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri", Sayı 9, s. 66.
ZENGİN, Nesrin, "Tıbb-ı Nebevî", Sayı 11, s. 78.

DERS KİTAPLARI

- BOYBEYİ, Songül, "Felsefe Ders Kitabı", Sayı 12, s. 100.
ÇAKIR, Ömer, "Konuşma Dilinin Önemi ve Alıştırma Diksiyon Sanatı", Sayı 10, s. 82.
KARAKUŞ, İdris, "Tali ve Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın Ders Kitapları Açısından Yeniden Yapılandırılması", Sayı 12, s. 82.
KILIÇ, Mehmet, "Ders Kitapları Üzerine Birkaç Söz", Sayı 9, s. 70.
TOSUNOĞLU, Mesiha, "Kompozisyon 1", Sayı 11, s. 99.

ÇOCUK KİTAPLARI

- AYAN, Dursun, "Küçük Prens", Sayı 11, s. 97.
PARLAKYILDIZ, Hayrettin, "Ülkücü Ali" Sayı 12, s. 88.
TOSUN, Mesiha, "Prenses ile Çoban", Sayı 9, s. 75.
TÜRKARSLAN, Nesrin, "Nuh'un Gemisi", Sayı 10, s. 86.
ZENGİN, Nesrin, "Bir Çocuk Edebiyatçısı: İbrahim Alâettin Gövsa", Sayı 9, s. 78.

DERGİLER

- ARNAUT, Tudorka, "Gagauz Dilinde Bir Dergi: Sabaa Yıldızı", Sayı 11, s. 101.
CELEPOĞLU, Ayşegül, "Bilig", Sayı 12, s. 82.
ERCEBECİ, Şebnem, "Türkiye İş Bankası Kültür ve Sanat Dergisi", Sayı 9, s. 92.
FİLAN, Kerima, "Prilozı Za Orijentalnu Filologiju", Sayı 10, s. 97.
HACIOĞLU, Hüseyin, "Bulgaristan'da Bir Atlım Daha: Ümit", Sayı 9, s. 89.
_____, "Bulgaristan'da Balon", Sayı 11, s. 103.
KİRİŞÇİOĞLU, Fatih, "Türk Dünyasına Açılan Ortak Yeni Bir Pencere", Sayı 9, s. 87.
ÖZCAN, Hidayet, "Türk Dünyasına Yönelik Yeni Bir Süreli Yayın: Bilig", Sayı 9, s. 84.
UYKUR, Ramazan, "Bir Dokuma Dergisi: Arış", Sayı 12, s. 102.
YASA, Azize, "Yeni Bir Sanat Dergisi: Sanatsal Mozaik", Sayı 10, s. 91.
_____, "Sanatsal Mozaik", Sayı 12, s. 105.

YAYINLANMAMIŞ TEZLER

- AYAN, D., ERCEBECİ, Ş., "12. Yüzyıl Türk-İslâm Şehri Olarak Konya", Sayı 11, s. 108.
GÜRSES, Reşide, "Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Programlar", Sayı 12, s. 115.

SÖZLÜKLER

- ÇAKIR, Ömer, "Gösterim Terimleri Sözlüğü", Sayı 10, s. 89.
ÜÇER, Müjgan, "Türkçe Bitki Adları Sözlüğü" Sayı 9, s. 82.

ELEŞTİRİ ve CEVAPLAR

- ARIKAN, Zeki, "Zorunlu Bir Cevap", Sayı 9, s. 98.
KARADAĞ, Metin, "Bir Eleştiri Dolayısıyla" Sayı 9, s. 96.
ÜLKER, Necmi, "Zorunlu Bir Cevap'a Zorunlu Bir Yanıt", Sayı 11, s. 27.
TÜRK DÜNYASINDAN
BARIŞTA, H. Örcün, "Türk Bestecilerini Tanıyalım", Sayı 9, s. 100.
KALENDER, Erol, "Bir Sanat Adamı: Rasim Samed Efendi", Sayı 9, s. 103.

HABERLER

- AKSOY, T., "Manas Bilgi Şöleninin Yankıları", Sayı 106, s. 9
KOCATÜRK, E., "ATON Kuruluşunun 25. Yıldönümü", Sayı 106,
ÖZTÜRK Kadir, "Japon Bilim Adamı- "Türk İslâm Mimarisi" Üzerine Konferans Verdi", Sayı 9, s. 107.
YASA, A., Uluslararası Türk-Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Bilgi Şöleni, Sayı 9, s. 108.
ÖZTÜRK Güner, AKM'nin Faaliyetleri, Sayı 10, s. 100.
KOCATÜRK E., Üçüncü Uluslararası Kırım Konferansı ve Kırım Notları, Sayı 10, s. 104.
AYAN, D., Behçet Mahir'in Hikâyeleri Amerika'da, Sayı 10, s. 111.
ÖZTÜRK, K., Kültür Meselelerimiz İzmir'de Masaya Yatırıldı, Sayı 10, s. 112
AKSOY, T., Devlet Tiyatrolarının Kuruluşunun 50. Yılı Paneli 18 Kasım'da Yapılacak, Sayı 10, s. 112.
ÇAĞLAR, R., Nasrettin Hoca Uluslararası Sempozyuma Konu Oluyor, Sayı 10, s. 112.

133 YIL

T.C. ZİRAAT BANKASI

Ziraat'siz bir Türkiye düşünülemez

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ YAYINLARI

ANADOLU SELÇUKLU TÜRBELERİ

HAKKI ÖNKAL

Baymirza Hayit'in Eserleri ve
Faaliyetleri Hakkında Bildirilen Fikirler

(Eski Sovyetler Birliği)

Cilt II

МНЕНИЕ
О ПУ БЛИКАЦИЯХ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ДР. БАЙМИРЗЫ ХАЙИТА

(Бывший Советский Союз)

Том II

Yayına Hazırlayan : Doç. Dr. Ayfer Kaynar

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ERDEM

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

AYDIN SAYILI

ÖZEL SAYISI - I

Cilt : 9
Sayı : 25

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

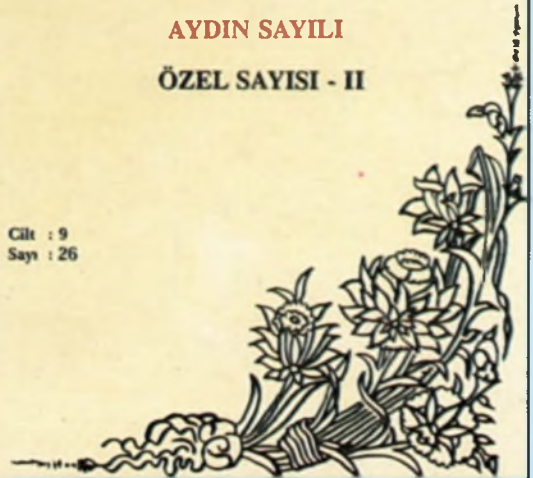
ERDEM

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

AYDIN SAYILI

ÖZEL SAYISI - II

Cilt : 9
Sayı : 26

İsteme Adresi: Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133 Maltepe-ANKARA